

„Een juiste en meer democratische behandeling en verhoudingen”

Het streven van Ons Belang en het Verbond tot Democratisering der Weermacht
naar democratisering van de landmacht, 1918-1922.

Erik M. van Heiningen
Gerrit Jan van der Veenstraat 59
2264 DT Leidschendam
tel: 06-37448005
e- mail: erikvanheiningen87@gmail.com

masterscriptie History
specialisatie: Political Culture and National Identities (PCNI)
universiteit Leiden
begeleider: Prof. Dr. Ben Schoenmaker
tweede lezer: Dr. D. Bos
datum: 22-06-2015

„Wij zullen moeten komen tot democratisering onzer weermacht, tot belangrijke wijziging van de verhoudingen en opvattingen daarin. Ons leger is conservatief en achterlijk in vele opzichten en dit is de oorzaak van velerlei kwaad en toestanden (...)”¹

„De onderofficier is een sandwich- man, dat ‘iets er tussen’ en zo is het altijd geweest, het dichtst bij de soldaat, het dichtst bij de officier, altijd ergens in de verdrukking”²

¹ De voorzitter van Ons Belang W. Wijk, tevens Tweede Kamerlid van het Verbond tot Democratisering der Weermacht – de partij die de belangen van de leden van Ons Belang in de Tweede Kamer behartigde-, in het debat over de vaststelling van de staatsbegroting voor het dienstjaar 1919 (H. VIII Dep. Van Oorlog) *Handelingen 1918-1919*, 59^e vergadering, 18 februari 1919. 1457.

² Aldus de teneur van bijdragen van belangenverenigingen van onderofficieren aan het blad Kernvraag in 1970, J. Hoogenboom, „De positie van de onderofficier in de krijgsmacht”, in: 's-Gravenhage : Werkgroep 'Oorlog en Vrede' *Kernvraag*, nr. 17 (1970) blz. 31-35. Kernvraag was een tijdschrift van het Militair Pastoraal Centrum dat van 1965 tot 2011 werd uitgegeven voor Defensiepersoneel. <http://kb.worldcat.org/title/kernvraag-dokumentatie-ter-voorlichting-over-oorlog-en-vrede/oclc/781576803> Geraadpleegd: 7-10-2014.

Inhoudsopgave

Inleiding	4	
Hoofdstuk 1	1918: onrust in de maatschappij en de krijgsmacht en de roep om democratisering	15
1.1.	Het begrip ‘democratie’ in zijn politieke context	15
1.2.	Onrust in de maatschappij	19
1.3.	Onrust in de krijgsmacht	21
Hoofdstuk 2	De reacties op deze onrust	25
2.1.	De reactie van Ons Belang op de onrust in de krijgsmacht	25
2.2.	De reacties van de confessionele belangenverenigingen	29
2.3.	De politieke constellatie in de jaren 1918-1922	33
2.4.	Het Verbond tot Democratisering der Weermacht	36
2.5.	De politieke reactie op de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht	41
Hoofdstuk 3	Het beleid van het Departement van Oorlog	45
3.1.	Reacties in het officierskorps op de roep om democratisering van de krijgsmacht	45
3.2.	Het beleid van het Departement van Oorlog om de materiële positie van onderofficieren te verbeteren	53
3.3.	Het beleid van het Departement van Oorlog om de algehele positie van onderofficieren te verbeteren en de krijgsmacht te veranderen in een volksleger	56
Conclusie	65	
Bron- en literatuurverantwoording	68	

Inleiding

„Groeïende onvoldaanheid en ontevredenheid over heerschende toestanden in de Weermacht en over het steeds nijpender lot der onderofficieren en hunne gezinnen, wien officieelen steun werd onthouden bij hun streven naar juiste en meer democratische behandeling en verhoudingen, leidden tot het denkbeeld om, nu het nieuwe kiesstelsel daartoe een kans gaf, een vertegenwoordiger uit eigen kring in de Kamer gekozen te krijgen.”³ Aldus de neutrale belangenvereniging voor onderofficieren van de landmacht „Ons Belang, vereniging van onderofficieren en militair geëmployeerden in de rang van onderofficieren behorende tot de Nederlandsche landmacht” over haar redenen om deel te nemen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer op 3 juli 1918. Bij die verkiezingen haalde de partij van Ons Belang, het Verbond tot Democratisering der Weermacht (VDW), 7000 stemmen (0.5%). Dit leverde haar één zetel op in de Tweede Kamer.⁴ In het kabinet Ruys de Beerenbrouck I (1918-1922) vormde zij samen met enkele andere kleine belangenpartijen de Neutrale Fractie.⁵ Later, in 1921, ging de partij haar eigen weg.⁶

Het VDW stond in organisatorisch opzicht los van Ons Belang, maar was qua programma en bezetting van functies grotendeels een verlengstuk hiervan. Zo bemande de president van Ons Belang, Willem Wijk (1864-1941, v.:1909-1940), van 1918 tot 1922 de eenmansfractie van het VDW in de Tweede Kamer.⁷ Er was echter ook een belangrijk verschil tussen Ons Belang en het VDW. Ons Belang had zich namelijk als doel gesteld de (materiële) positie van onderofficieren te willen verbeteren.⁸ Het doel van de vereniging bij oprichting -25 maart 1898 te Den Helder- was „het behartigen van alle stoffelijke belangen van vrijwillig dienen de onderofficieren van het Nederlandsche leger.”⁹ Daartoe onderhield zij goede betrekkingen met de SDAP.¹⁰ In 1904 werd dat streven met het „aankweken van militaire en maatschappelijke deugden” verruimd. De vereniging ging toen ook naar de

³ ‘Ons belang’, vereniging van onderofficieren en militaire geëmployeerden in den rang van onderofficier behooren de tot de Nederlandsche landmacht, 1898-1928, *Gedenkboek ter herinnering aan het 30-jarig bestaan van "Ons belang"* (Amersfoort 1928) 116.

⁴ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpftxz/verbond_tot_democratisering_der. Geraadpleegd: 17-04-2015.

⁵ De partijen waarmee het VDW in de Neutrale Fractie zat, waren: de Plattelandersbond, de Middenstandspartij, de Neutrale partij en de Economische Bond.

⁶ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpftxz/verbond_tot_democratisering_der. Geraadpleegd: 17-03-2015.

K. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003) 116.

⁷ Vossen, *Kleine politieke partijen*, 47.

⁸ Het doel van Ons Belang was vastgelegd in artikel 2 van de statuten van de vereniging: „Het behartigen van de belangen van den onderofficiersstand van de Landmacht: a. door met bij de wet geoorloofde middelen elkander onderling te steunen b. door het doen van billijke verzoeken aan de betrokken autoriteiten of lichamen, waarvan de inwilliging het lot en de positie van den Onderofficier der Landmacht verbetert, zoowel op huishoudelijk als financieel gebied.” In 1904 werd dat streven met het „aankweken van militaire en maatschappelijke deugden” verruimd. Ons Belang, *Gedenkboek*, blz. 11.. Ons Belang, *Gedenkboek*, blz. 3. Bevaart, W. *De onderofficier in het Nederlandse leger, 1568-2001* (Den Haag 2001) 144. J. Heckers „Noch noodig noch gewenscht”: 100 jaar vakbond voor militairen 1898-1998, 19.

⁹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 3. W. Bevaart, *De onderofficier in het Nederlandse leger, 1568-2001* (Den Haag 2001) 144. Heckers, *100 jaar vakbond*, 100.

¹⁰ Bevaart, *De onderofficier*, 137-148.

morele verheffing van haar leden streven.¹¹ Ons Belang beschouwde het streven naar ‘democratisering van de krijgsmacht’ als een streven naar verbetering van die materiële positie. Daarom konden enkel onderofficieren van de landmacht lid konden worden van de bond.¹²

Het onderofficierskorps –en het overige krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier- was ten opzichte van het officierskorps namelijk altijd een achtergestelde groep geweest. Onderofficieren kregen zeer lage lonen, waren slecht gehuisvest en hadden een lage sociale status.¹³ De onderofficier leek in al deze zaken meer op een soldaat dan op een officier. Bovendien werd hij door laatstgenoemde vaak als knecht behandeld.¹⁴ Vooral in de negentiende- en het begin van de twintigste eeuw was het zeer slecht gesteld met de positie van de onderofficier.¹⁵ In de zomer van 1901 werd door een anti- militaristische vereniging, ondanks hevige protesten van de militaire leiding, een enquête afgenomen onder het reservekader. Deze enquête toonde aan dat onderofficieren te kampen hadden met slechte huisvesting, slechte hygiënische omstandigheden en slecht voedsel. Een groot deel van het kader werd door manschappen beschouwd als ‘willooze machines’. Drankmisbruik kwam in het onderofficierskorps veel voor, evenals corruptie. Ook heerste er volgens de respondenten een angsthierarchie in het leger, waarin straffen en pesten door onderofficieren veel voorkwam. Onderofficieren waren dan ook zowel dader als slachtoffer van de strikte hiërarchische verhoudingen.¹⁶

Het VDW was in vergelijking met Ons Belang, zowel qua doelgroep als qua doelstellingen, breder georiënteerd. De partij streefde naar „een georganiseerd optreden van *alle* burgers en militairen.” Iedereen kon lid worden, zowel militairen (ongeacht rang) als burgers die wilden streven naar democratisering van de krijgsmacht.¹⁷ De partij wilde dan ook de belangen van al het krijgsmachtspersoneel (ook officieren) en hun belangenverenigingen behartigen, indien dit in lijn was met haar streven naar democratisering van de krijgsmacht.¹⁸ Het VDW wilde evenals Ons Belang een verbetering van de (materiële) positie van het krijgsmachtspersoneel, alleen maakte zij daarin dus geen onderscheid naar rang. Hierbij doelde

¹¹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 3

¹² NA, Jaarverslag 1919-1920, 62-63.

¹³ Bevaart, *De onderofficier*, 377.

¹⁴ L. Hazelbag, De invloed van de Harskamprellen op de positie van de officier’, in: *De Hazelbag, Invloed Harskamprellen, , kroniek 1914-1918* vol.7 ed. H. Andriessen en M. Ros (Soesterberg 2005) 245.

¹⁵ Bevaart, *De onderofficier*, 144, 148.

¹⁶ *Ibidem*, 137-140.

¹⁷ Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochures VDW, 8 maart 1918 (nr. 1) .Zie ook een advertentie van het VDW in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 26-3-1918. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 6 april 1918, nr. 2. 4.

¹⁸ Belangenverenigingen wier belangen zij ook wilde behartigen waren bijvoorbeeld: de „Vereeniging van officieren en verlofsofficieren”, de Bond van marinepersoneel, de Vereeniging Volkswaerbaarheid, het Nationaal Secretariaat en verscheidene belangenverenigingen voor soldaten. Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

zij bijvoorbeeld op betere salarissen en pensioenen, afschaffing van de militaire rechtspraak, betere salariering voor kostwinners in het leger en hulp van de overheid bij de overgang van een militaire naar een burgerlijke betrekking.¹⁹ De partij bedoelde met ‘democratisering’ enerzijds het streven naar een verbetering van de behandeling, verzorging, berechting en opleiding van krijgsmachtpersoneel.²⁰ Zij streefde naar ‘een juiste en meer democratische behandeling’ door officieren ten aanzien van al het krijgsmachtpersoneel beneden de rang van officier en democratischer verhoudingen tussen officieren en minderen in rang. Voorbeelden hiervan waren erkenning van de militaire vakbonden voor onderofficieren en medezeggenschap van deze bonden in de besluitvorming van het Departement van Oorlog, periodieke bevorderingen van krijgsmachtpersoneel beneden de rang van officier, rechtsgelijkheid tussen officieren en minderen in rang, vrijheid van kritiek voor minderen in rang en beperking van de militaire groet.²¹

Anderzijds legde zij het streven naar democratisering ook deels op een andere manier uit dan Ons Belang dat deed. Zij beschouwde dit ook als het streven naar een ‘volksleger’. Het VDW wilde dat de hele bevolking weerbaar werd gemaakt en nauw bij de krijgsmacht werd betrokken.²² Voor mannen betekende dat een algemene en persoonlijke dienstplicht. Voor jongeren zou er een oefenplicht komen om het proces van in dienst treden te kunnen versnellen. Vrouwen werden voorbereid op het vervullen van ondersteunende diensten, zoals het werk in de verpleging.²³ Ook wilde het VDW op gemeenteniveau sport- en schietoefeningen voor jongens te organiseren en te zorgen voor voldoende scholing voor verlofskader en een centralisering van de opleiding voor (onder)officieren.²⁴ Het idee was dat dienstplichtigen hierdoor na een korte oefening in dienst konden treden en daar werden aangestuurd door een kleine kern van beroepskader.²⁵ Hiermee streefde de partij naar een krijgsmacht model op Zwitserse leest: een militeleger dat grotendeels bestond uit dienstplichtigen (miliciens), die werden gevormd en geleid door een zeer klein beroepskader.

¹⁹ Zie een advertentie van het VDW in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 26-3-1918.

²⁰ Zie een artikel over de grondslagen van het VDW in het *Algemeen Handelsblad* van 26-02-1918.

²¹ Zie de Elf punten lijst in: *Ons Belang, Gedenkboek*, 124 en de publicatie van Ons Belang *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919); NA, inv.nr. 343. Zie ook een artikel over een Kamerdebat over de begroting van het Departement van Oorlog in het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd*, 19-02-1919. Soldaten en onderofficieren moesten hun officier groeten als zij deze tegenkwamen. Als dat niet volgens de regels ging werden zij gestraft. De officier groette daarentegen niet of nauwelijks terug. Soldaten en onderofficieren beschouwden deze omgang als een uiting van minachting en waren er zeer ontevreden over. Hazelbag, invloed Harskamprellen, 245.

²² NA, inv.nr. 343: *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919). Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 8 maart 1918, nr. 1. 5. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 6 april 1918, nr. 2., 1-2. Zie bijvoorbeeld ook een artikel over de begroting van het Departement van Oorlog in het godsdienstig- staatkundig dagblad *De Tijd*, 19-02-1919.

²³ Zie bijvoorbeeld: S. van Aken, ‘Democratisering van de Weermacht, verband tusschen economisch en militair weervermogen, kader- en oefenplicht.’ *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 569-580. W.E. van Dam van Isselt majoor van den generalen staf, ‘De geest in het leger en de burgerwachten.’ *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919, 169-170. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 8 maart 1918, nr. 1.

²⁴ Verlofsonderofficieren waren reserveonderofficieren die tijdens de mobilisatie van '14-'18 tijdelijk hun functie uitoefenden. NA, Tweede Kamer, 1815-1945, 2.02.22, 889 Verslag van de Commissie inzake de Regeling der Opleiding tot Verlofs-officier en Verlofsonderofficier van alle Wapens en Dienstavken, gedrukt, 1925.

²⁵ Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 8 maart 1918, nr.1, 2-3. NA, inv.nr. 343: *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919).

Voornaamste kenmerk hiervan was dat de krijgsmacht nauw verweven was met de maatschappij.²⁶ Dit streven van het VDW paste in het tijdsbeeld van de grote en langdurige mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Bovendien was het veel goedkoper dan het bestaande Pruisische krijgsmacht model. Dit model, dat onderschreven werd door een meerderheid binnen het officierskorps, kende een apart militair domein in de maatschappij, dat door een lange eerste oefening en een lang verblijf in kazernes jonge dienstplichtige mannen haar militaire normen en waarden bijbracht. Er was sprake van een groot beroepskader, in tegenstelling tot het Zwitserse model.²⁷

Het VDW interpreteerde het begrip ‘democratisering’ dus op verschillende manieren, en hierin stond zij geenszins alleen. Volgens een commissie die een wet voor de staatsbegroting van 1919 onderzocht werd het begrip zo veelzijdig geïnterpreteerd dat het niet bruikbaar was om een gezamenlijk streven mee aan te duiden. De commissie wees er op dat de krijgsmacht volgens haar al democratisch was, aangezien zij het tegenovergestelde was van een aristocratisch instituut (de officieren vormden volgens haar geen afzonderlijke kaste). Het leger moest daarom niet democratischer worden, maar worden hervormd. Officieren moesten zich volgens de commissie bewuster worden van hun sociale verantwoordelijkheden en taak als opvoeder.²⁸ Verbetering van de materiële positie van krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier, een wettelijke regeling van een rechtspositie voor onderofficieren en medezeggenschap van personeel beneden de rang van officier in het dagelijkse bestuur van de kazerneomgeving waren zaken die door sommigen –zoals Ons Belang- wel gerelateerd werden aan het begrip ‘democratisering,’ maar dit eigenlijk volgens de commissie niet waren. In deze opzichten zou het leger wel gemoderniseerd kunnen worden.²⁹ In diverse krantenartikelen werden deze zaken ook beschreven als modernisering in plaats van democratisering. Dit gold ook voor veranderingen in de verhouding tussen officieren en hun ondergeschikten, hervormingen in de handhaving van de tucht en de militaire groet en verbetering van de woon- en werkomstandigheden van krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier.³⁰ Deze discussie over de interpretatie van het begrip democratisering speelde overigens ook buiten het leger. Zo werd het in de politiek om strategische redenen op diverse

²⁶ Het VDW schreef in haar blad Volk en Weerkracht dat zij wilde dat „beide [maatschappij en krijgsmacht, EvH] niet alleen tot elkander naderen, maar in elkander opgaan.” Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1. Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

²⁷ B. Schoenmaker, *Burgerzin en Soldatengeest* (diss; Leiden 2009) 104-105.

²⁸ Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs oer het wetsontwerp nr. 2. Hoofdstuk VIII, Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I. Zie ook een krantenartikel over het verslag van deze commissie in het Algemeen-Handelsblad van 21-3-1919.

²⁹ Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs oer het wetsontwerp nr. 2. Hoofdstuk VIII, Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I

³⁰ Zie bijvoorbeeld: *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland*, 11-1-1919.

manieren geïnterpreteerd en gebruikt. Ook maakte het begrip een evolutionaire ontwikkeling door.³¹ In dit betoog wordt het begrip ‘democratisering’, ten aanzien van de krijgsmacht, geïnterpreteerd zoals het VDW dat deed.

De onderzoeksvraag die de leidraad voor deze scriptie vormt luidt als volgt: In hoeverre zat het beleid van het Departement van Oorlog, in de periode 1918-1922, op één lijn met het streven van Ons Belang en het Verbond tot Democratisering der Weermacht naar democratisering van de landmacht?

Deze vraag zal worden onderzocht door de roep om democratisering van de landmacht te analyseren. Het streven van Ons Belang en het VDW naar democratisering staat hierbij centraal. Het is van belang om dit te onderzoeken, omdat daarmee duidelijk kan worden hoe groot het aandeel van Ons Belang en het VDW was in het bredere streven naar democratisering van de landmacht, met andere woorden: hoe bepalend waren zij in dit streven? De (in)directe invloed van het optreden van Ons Belang en het VDW op het beleid van het Departement van Oorlog wordt dus niet onderzocht, maar dit betekent niet dat er geen uitspraken kunnen worden gedaan over de oorzaken en aanleidingen die leidden tot het voornoemde beleid en de rol die Ons Belang en het VDW daarin speelden. Het VDW was immers ook een product van de tijdsgeest. Wellicht waren beide actoren slechts neveneffecten van dit bredere streven en speelden zij enkel een rol in de marge hiervan.

De periode 1918-1922 is om diverse redenen interessant als onderzoeksperiode. Allereerst is deze interessant omdat in 1918 en 1919, in de maatschappij en de krijgsmacht, sprake was van onrust en ongeregelheden. Gedurende de Eerste Wereldoorlog verslechterde de economie. Tekorten aan voedsel en brandstof, en de rantsoenering daarvan, leidden naarmate de oorlog duurde steeds meer tot maatschappelijke onrust en ongeregelheden. Deze ontwikkelingen in de maatschappij hadden invloed op de krijgsmacht. Door de mobilisatie was er immers steeds meer sprake van een wederzijdse beïnvloeding tussen maatschappij en krijgsmacht. Ook in de krijgsmacht broeide het. De langdurige mobilisatie en de slechte werken verblijfsomstandigheden leidden gedurende het jaar 1918 in diverse kazernes tot ongeregelheden. Toen de leider van de SDAP, P. J. Troelstra, op 11 november 1918 in de Tweede Kamer de socialistische revolutie aankondigde, vreesde het Departement van Oorlog dan ook voor een socialistische revolutie onder haar personeel.³² De regering beseftte dat de positie van achtergestelde groepen binnen de maatschappij -de arbeidersklasse- en de

³¹ H. te Velde, De domesticatie van de democratie in Nederland, democratie als strijdbegrip van de negentiende eeuw tot 1945', in: *BMGN-Low Countries Historical Review*, Vol. 127-2 (2012), 3-27.

³² R. Blom, Neutral Netherlands: 'A Small Imperialist Power in the Epoch of War and Revolution. Left-wing Soldiers' and Sailors' Organisations, 1914-1919', in: *Critique: Journal of Socialist Theory*, 42:3 (2014) 387.

krijgsmacht -het personeel beneden de rang van officier- moest worden verbeterd om verdere sociale onrust te voorkomen. Vooral het indammen van de onrust in de krijgsmacht was van groot belang, want de krijgsmacht moest een betrouwbaar instituut zijn waarop de staat altijd kon terugvallen.³³ In deze jaren werd dan ook in versneld tempo veel sociale wetgeving ingevoerd in de burgermaatschappij en ten aanzien van de krijgsmacht werden maatregelen genomen om de onrust in te dammen en aan de roep om democratisering tegemoet te komen.³⁴ Dit dynamische beleid maakt de periode 1918-1922 zeer interessant.

Gezien de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, de voornoemde onrust en het daaruit voortvloeiende beleid zal het niet verbazen dat het debat over het beleid ten aanzien van de krijgsmacht in de politiek, de maatschappij en de krijgsmacht zelf in deze periode een hoogtepunt bereikte. In dit maatschappelijke en politieke debat, waarin zich politici, politieke opiniemakers en officieren roerden, klonk een steeds luider wordende roep om democratisering van de maatschappij en de krijgsmacht. Vanwege de onzekere internationale situatie waren het pacifisme en anti- militarisme, dat de debatten over de krijgsmacht later in de jaren '20 zou kenmerken, nog niet dominant aanwezig.³⁵ Officieren zetten in verscheidene artikelen in de *Militaire Spectator* hun visie op gewenste hervormingen binnen de krijgsmacht uiteen.³⁶ Hun opleiding was in deze jaren dan ook volop onderwerp van discussie.³⁷ Ook omwille van dit debat is 1918-1922 een interessante onderzoeksperiode.

In het wetenschappelijk onderzoek is het onderofficierskorps ten opzichte van het officierskorps eveneens een achtergestelde groep. Over officieren van de landmacht is menig historische publicatie verschenen, maar dit geldt niet voor onderofficieren en soldaten.³⁸ Zo schreef R.W. van Dijk in zijn *De onderofficier: vakman en militair* uit 1983 dat onderofficieren zich „niet bepaald kunnen verheugen in de belangstelling van historici” aangezien er over de geschiedenis van de Nederlandse onderofficier nog niets gepubliceerd

³³ W. Klinkert, *Lessons from the Great War for a small country: the military debate in the Netherlands 1918-1923*, in: *Baltic Security and Defence Review*, volume 12, issue 2, 2010, 104.

³⁴ R. Blom en T. Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland; Linkse soldaten en matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004) 855.

³⁵ W. Klinkert, *military debate*, 81-82, 93.

³⁶ Zie bijvoorbeeld: Schoon, J. oud-kapitein der infanterie, *De militaire bepalingen van den Volkerenbond en Nederlands toekomstige legerorganisatie. Volksleger of politieleger?* (Amsterdam 1919). J.T. Alting Von Geusau kapitein van den Generalen Staf, 'De legerhervorming,' in: *Militaire Spectator*, jaargang 90, 1921, 58-65. W.E. van Dam van Isselt, majoor van den generalen staf, 'De „nieuwe weermacht” van reservekolonel van den generalen staf: van den belt,' in: *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 751-780. S. van Aken, 'Democratisering van de Weermacht, verband tusschen economisch en militair weervermogen, kader- en oefenplicht', in: *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 569-580. C.C. de Gelder, kapitein der infanterie, 'De geest in het leger', in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, 743-747. D. Brouwer, 1^e luitenant-adjuudant der infanterie, 'Onze toekomstige weermacht', in: MS, jrg. 89, 1920, 792-804.

³⁷ W. Klinkert, *Mars naar de wetenschap Het streven naar de wetenschappelijk opgeleide officier, 1890-2011* (Amsterdam 2012) 15.

³⁸ Enkele publicaties over landmacht-officieren zijn bijvoorbeeld: B. Bouman, *van driekleur tot rood-wit: de Indonesische officieren uit het KNIL, 1900-1950* (1995). H. Roozenbeek, *Een burcht van manhaftigheid. Vrouwen op de KMA, 1978-heden*, in Carré (2003). J.A.M.M. Janssen, 'Op weg naar Breda. De opleiding van officieren voor het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828', in: *BMGN Low Countries Historical Review*, 1992. W. Bevaart, *De Gouden Zon. De hogere vorming van officieren der Koninklijke Landmacht, 1868-1992* (s' - Gravenhage 1995) Klinkert, *wetenschappelijk opgeleide officier*, 15.

was.³⁹ Daar kwam deels verandering in met de publicatie: *Noch noodig, noch gewenscht. Honderd jaar vakbond voor militairen* van J. Heckers uit 1998. Dit overzichtswerk van de militaire vakbond Algemene Federatie van Militair Personeel (AFMP), beschreef de geschiedenis van het vakbondswezen voor onderofficieren. Omdat het AFMP is ontstaan uit *Ons Belang* werd de geschiedenis van de vereniging uitvoerig belicht. Het werk gaat in op de oprichting van Ons Belang, de bestuursleden, de doelstellingen, de instellingen van de vereniging, het gevoerde beleid en de relaties met confessionele belangenverenigingen. Ook werd aandacht besteed aan het regeringsbeleid ten opzichte van de positie van onderofficieren en de relatie tussen Ons Belang en het Departement van Oorlog. Het Verbond tot Democratisering der Weermacht komt echter slechts kort aan bod en er werd daarbij louter ingegaan op de positie van het VDW in de Tweede Kamer en enkele successen van het politieke optreden van W. Wijk.⁴⁰ Het streven naar democratisering door Ons Belang en het Verbond tot Democratisering der Weermacht kwam niet aan de orde.

In 2001 verscheen het boek *De onderofficier in het Nederlandse leger 1568-2001*, van W. Bevaart. De toenmalige Landmacht adjudant W.M. Tanis schreef in de inleiding van dit boek over de afwezigheid van wetenschappelijke literatuur over het onderofficierskorps als een „al lang als pijnlijk ervaren leemte.”⁴¹ Bevaart bracht daar met dit standaardwerk op het gebied van de geschiedenis van het onderofficierskorps verandering in. Bevaart wijdde in zijn werk een subhoofdstuk aan Ons Belang, waarin hij schreef over ontwikkelingen in de positie van onderofficieren, de oprichting van Ons Belang en de kaderkwestie.⁴² Ook schreef hij over de onrust in oktober en november 1918 en het regeringsbeleid ten opzichte van onderofficieren in de periode 1918-1922. Het Verbond tot Democratisering der Weermacht kwam echter wederom niet aan bod.⁴³ De partij werd wel enkele keren kort genoemd in het boek *Vrij vissen in het Vondelpark: kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* van K. Vossen. Over het streven naar democratisering schreef Vossen echter ook niet.⁴⁴

De roep om democratisering van de maatschappij en de krijgsmacht in de periode 1918-1922, vanuit de maatschappij, de politiek en de krijgsmacht zelf, komt aan de orde in een aantal andere publicaties. H. te Velde belichtte in het artikel ‘De domesticatie van democratie in Nederland; democratie als strijdbegrip van de negentiende eeuw tot 19145,’ hoe het begrip democratie in de periode 1870-1940 in politieke zin werd geïnterpreteerd en

³⁹ R.W. van Dijk en J. Heijnsdijk, *De onderofficier: vakman en militair* (’s-Gravenhage 1983) 5.

⁴⁰ Heckers, *Honderd jaar vakbond*, 15-103.

⁴¹ Bevaart, *De onderofficier*, 9-10.

⁴² Bevaart, *De onderofficier*, 99-150. Met de kaderkwestie wordt het gebrek aan (kwalitatief) kader bedoeld aan het begin van de twintigste eeuw. Er was te weinig kader en de opleiding bij de korpsen was van slechte kwaliteit. Bevaart, *De onderofficier*, 146-147.

⁴³ Bevaart, *De onderofficier*, 129-170.

⁴⁴ Vossen, *Kleine politieke partijen*, 114, 116, 202.

gebruikt en met welk doel dat gebeurde. Hierbij baseerde hij zich grotendeels op een dissertatie van Van de Giessen uit 1948, waarin het begrip ‘democratie’ als strijdbegrip werd onderzocht.⁴⁵ I.M. Tames schreef in haar *Oorlog voor onze gedachten: oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (2004) over het maatschappelijke debat tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, waarin democratisering werd beschouwd als een nastrevenswaardig maatschappelijk ideaal en moreel ijkpunt.⁴⁶ In het artikel *The salutary yoke of discipline* uit 1993 schreef W. Klinkert over de visies binnen het officierskorps ten aanzien van de krijgsmacht in de periode 1870-1914. Een minderheid van links-liberale officieren vond dat de krijgsmacht democratischer kon worden door het traditionele kader-militieleger te hervormen tot een volksleger van dienstplichtigen. Hierdoor kon de kloof tussen krijgsmacht en de maatschappij volgens hen worden verkleind en een exclusieve ‘kastegeest’ binnen de krijgsmacht worden tegengegaan. Klinkert ging vervolgens in op de bezwaren tegen deze plannen uit brede lagen van het officierskorps.⁴⁷

In de dissertatie *Burgerzin en soldatengeest* (2009), van B. Schoenmaker werd deze ideeënstrijd in het officierskorps uitvoeriger belicht. Schoenmaker analyseerde de mentale ontwikkeling in het officierskorps voor de Eerste Wereldoorlog, i.e. hoe officieren dachten over de relatie tussen het leger en het volk. De vraag in hoeverre de krijgsmacht zich moest mengen in de burgermaatschappij stond hierbij centraal.⁴⁸ L. Hazelbag ging in haar artikel ‘De invloed van de Harskamp- rellen op de positie van de officier’ (2005), in op de onrust binnen de krijgsmacht, de Harskamprellen, en de politieke reacties hierop. Deze reacties betroffen kritiek op de geprivilegieerde positie van officieren en de ‘exclusieve kastegeest’ in het officierskorps. Tot slot ging Hazelbag in op de relatie tussen de ongeregelde heden en veranderingen in de positie van officieren in –onder meer- de periode 1918-1922.⁴⁹

In 2010 verscheen een ander artikel van W. Klinkert: ‘Lessons from the Great War for a small country: the military debate in the Netherlands 1918-1923.’ Hierin beschreef hij het politieke en maatschappelijke debat over de krijgsmacht in deze periode. Verschillende visies binnen het officierskorps op de krijgsmacht, en haar verhouding met de maatschappij, passeerden wederom de revue. De roep om democratisering van de krijgsmacht vanuit het officierskorps kwam aan bod, evenals het beleid dat minister van Oorlog Alting Von Geusau

⁴⁵ Te Velde, *democratie als strijdbegrip*, 3-27. J. van de Giessen, *De opkomst van het woord democratie als leuze in Nederland* (diss; Den Haag 1948).

⁴⁶ I. M. Tames, *Oorlog voor onze gedachten: oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (Hilversum 2004) 207-218, 227-232, 267.

⁴⁷ W. Klinkert, *The salutary yoke of discipline...*, in: A. Galema, B. Henkes & H. te Velde (eds.) *Images of the Nation; Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993) 22-24.

⁴⁸ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 10.

⁴⁹ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 227-265.

ging voeren om de krijgsmacht te democratiseren en de resultaten hiervan.⁵⁰

Het werk *Niet voor God en niet voor het vaderland* (2004), van R. Blom en T. Stelling is echter van het grootste belang voor dit onderzoek. In hoofdstuk 12 van dit boek gingen zij namelijk in op de veranderingen in het leger na november 1918. De voorgenomen hervormingen van het Departement van Oorlog om de positie van krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier te verbeteren kwamen aan bod, evenals de weerstand van conservatieve officieren hiertegen.⁵¹ Het begrip ‘democratisering’ werd daarbij wel enkele keren terloops genoemd, maar hier werd verder niet op ingegaan.⁵² De informatie over de concrete legerhervormingen in de periode 1918-1922 was echter summier, enkel de oprichting van inlichtingendiensten door de regering kwam volop aan bod.⁵³ De rol van Ons Belang en het VDW in het streven naar democratisering van de krijgsmacht werd niet behandeld. De vereniging werd wel een enkele keer genoemd, maar daarbij werd slechts kort ingegaan op haar streven naar materiële positieverbetering voor onderofficieren.⁵⁴ Ten aanzien van het VDW werd enkel ingegaan op de geïsoleerde positie van de partij in de Tweede Kamer.⁵⁵ Hoewel het betoog van Blom en Stelling dus veel raakvlakken heeft met het betoog van deze scriptie, worden de hervormingen van de krijgsmacht in de periode 1918-1922 in dit onderzoek vanuit een ander perspectief belicht, namelijk dat van het streven van Ons Belang en het VDW naar democratisering van de landmacht. Alle voornoemde publicaties, ook die van Blom en Stelling, gaan hier niet op in.

Om de onderzoeksvraag te onderzoeken is gebruik gemaakt van een breed scala aan primair bronmateriaal, hoofdzakelijk uit de collectie van *Ons Belang* in het Nationaal Archief te Den Haag. Er wordt gebruik gemaakt van notulen, weekrapporten, jaarverslagen en stukken over soldij, de positieregeling voor onderofficieren en legerreorganisaties.⁵⁶ Van het Verbond tot Democratisering der Weermacht is helaas geen archief bewaard gebleven.⁵⁷ Er zijn echter wel enkele exemplaren van het partijorgaan van het VDW, *Volk en Weermacht*, te vinden in het archief van Ons Belang. De beperktheid van dit bronnenmateriaal vormt enigszins een probleem. Voor het streven van Ons Belang en het VDW is een goed beeld van de partij immers van groot belang. Met de voorhanden zijnde bronnen zal dan ook getracht worden een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van de partij en haar betekenis voor het streven naar

⁵⁰ W. Klinkert, ‘Lessons from the Great War for a small country: the military debate in the Netherlands 1918-1923’, in: *Baltic Security and Defence Review*, volume 12, issue 2, 2010, blz. 97-99, 103-104.

⁵¹ Blom en Stelling, *linkse soldaten, matrozen*, 856-867.

⁵² *Ibidem*, 858, 862, 877.

⁵³ *Ibidem*, 870-877.

⁵⁴ *Ibidem*, 866.

⁵⁵ *Ibidem*, 866-867.

⁵⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Vereniging Ons Belang, 1898-1980, nummer toegang 2.19.075.

⁵⁷ <http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/zoekterm/Verbond%20tot%20Democratisering%20der%20Weermacht/aantal/20/a/did/2.19.075/node/c01%3A4.c02%3A1.c03%3A9/level/file#c01:4.c02:1.c03:9>. Geraadpleegd: 10-4-2015.

democratisering van de landmacht.

Ook worden enkele publicaties van *Ons Belang* gebruikt, zoals gedenkboeken die de vereniging uitgaf bij jubilea en opiniestukken over allerhande zaken.⁵⁸ Helaas zijn de jaargangen 1918-1922 van periodieken van andere –confessionele- belangenverenigingen voor onderofficieren van de landmacht, de gereformeerde Nationale Christen Onderofficieren Vereeniging NCOOV (*Onze Banier*) en het rooms-katholiek St. Martinus (*Mijn Schild*) niet als archiefmateriaal beschikbaar. Dit geldt wel voor het partijblad van Ons Belang: het *Algemeen Militair Weekblad*, dat ook als primaire bron zal worden gebruikt.⁵⁹

De houding van politieke partijen ten opzichte van Ons Belang en het VDW, en het streven naar democratisering van de krijgsmacht, wordt onderzocht door verslagen van Kamerdebatten en Kamerstukken te analyseren.⁶⁰ De houding van officieren ten opzichte van dit streven naar democratisering wordt onderzocht door de jaargangen 1918-1922 van de *Militaire Spectator* te bestuderen.⁶¹ Om de maatschappelijke en politieke opinies over de (democratisering van) de krijgsmacht te onderzoeken is gebruik gemaakt van diverse tijdschriften en periodieken.⁶² Ook worden hiervoor artikelen uit landelijke bladen gebruikt, zoals uit het literair-culturele tijdschrift *De Gids*, de maandbladen voor staatskunde, wetenschap en kunst: *Onze Eeuw*, *De Beweging* en *Van onzen Tijd*. Het vrijzinnig-democratische opinieblad *Vragen des Tijds* en het maandblad van de SDAP: *De Socialistische Gids*. Verder worden hiervoor krantenartikelen uit: *Telegraaf*, het *Algemeen Handelsblad*, het *Nieuwsblad van het Noorden*, de *Nieuwe Tilburgsche Courant*, het partijorgaan van de Communistische Partij Holland *De Tribune*, het nieuws- en advertentieblad de *Gooi- en Eemlander*, de *Leeuwarder Courant*, het godsdienstig- staatkundig dagblad *De Tijd*, *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland* en het *Nieuwsblad voor Friesland: Hepkema's courant* geanalyseerd.⁶³

Het betoog is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 1 begint met een analyse van het gebruik van de termen ‘democratie’ en ‘democratisering’ in hun politieke context. Begrip van de complexiteit van deze begrippen is van belang om inzicht te krijgen in het streven naar

⁵⁸ Ons Belang, *Gedenkboek*. ‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. De salarissen der onderofficieren: besproken naar aanleiding van de rede van z.e. den minister van defensie in de Tweede Kamer op 19 december 1930 (Amersfoort 1931).NIMH ZZ1 1716: ‘Ons Belang’ Onze legervorming in verband met het kadervraagstuk (Amersfoort 1910).NIMH III U 1a 30: ‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. Legerstemmen (Amersfoort 1911). ‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. De bevordering der onderofficieren: een brandend vraagstuk (Amersfoort 1931). Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UVA) / UBM: Br. 5422-8. 066579988 (1 microfilm, 16mm). ‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. Het kader-vraagstuk in verband met den overgang tot een volksleger (1906)De betrouwbaarheid van "Ons Belang" in 't geding : verweerschrift / Hoofdbestuur van "Ons Belang". Kb: Brochure 11603, 1933, Magazijn 4.

⁵⁹ <http://www.gahetna.nl/collectie/archief/inventaris/index/eaidid/2.19.075/inventarisnr/294/level/file>

⁶⁰ www.statengeneraaldigitaal.nl

⁶¹ De Militaire Spectator werd in 1832 opgericht door eerste luitenant der artillerie dr. J.C. van Rijnveld. Het was van oudsher een medium van en voor het officierskorps. Zie voor meer informatie: <http://www.kvbk-cultureelerfgoed.nl/>. Geraadpleegd: 28-4-2015.

⁶² Ph. A. Kohnstamm, *Democratie* (Haarlem 1914) en S. R. van Eck, *Historische Democratie* (Amsterdam 1915).

⁶³ Hierbij werd gebruik gemaakt van de site: www.delpher.nl, zoekopdracht: (democratisering van de krijgsmacht) periode: 1918-1922.

democratisering. Vervolgens wordt in de paragrafen 1.2. en 1.3. ingegaan op de onrustige situatie in de maatschappij en de krijgsmacht in 1918. Er zal worden nagegaan in hoeverre deze onrust verband hield met de roep om democratisering. Een beeld van deze onrust is van groot belang om de reacties van Ons Belang en andere belangenverenigingen hierop te begrijpen, evenals de reacties van autoriteiten (het officierskorps en het Departement van Oorlog) en hun daaruit voortvloeiende beleid. Hoofdstuk 2 beschrijft de reactie van Ons Belang (2.1.) en de andere –confessionele- belangenverenigingen voor onderofficieren van de Landmacht (2.2.) op deze onrust. Om de positie van het VDW in de Tweede Kamer te verklaren wordt daarna een schets gegeven van de politieke constellatie in de jaren 1918-1922 (paragraaf 2.3.). Vervolgens komt in paragraaf 2.4. de oprichting, de grondslagen en het optreden van het VDW in de Tweede Kamer aan bod. Paragraaf 2.5. belicht de politieke reactie op de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht. Hiermee vormt deze paragraaf een inleiding op hoofdstuk 3, waarin wordt ingegaan op het beleid van het Departement van Oorlog om de krijgsmacht te democratiseren. In dit hoofdstuk zal duidelijk worden in hoeverre het beleid van dit Departement tegemoet kwam aan de roep om democratisering. Eerst worden de reacties in het officierskorps op de onrust in-, en de roep om democratisering van, de krijgsmacht geanalyseerd (paragrafen 3.1.). Door de ideeënstrijd in het officierskorps ten aanzien van de verhouding tussen krijgsmacht en maatschappij te analyseren kan de reactie van het Departement van Oorlog, dat immers bemand werd door officieren, beter worden begrepen. In paragraaf 3.2. zal vervolgens het beleid van het Departement van Oorlog om de materiële positie van onderofficieren en ander krijgsmachtspersoneel te verbeteren aan bod komen. Paragraaf 3.3. richt zich tot slot op het beleid dat het Departement voerde om de landmacht te democratiseren.

In het betoog wordt de naam ‘landmacht’ gebruikt, evenals ‘krijgsmacht’, ‘weermacht’ of ‘leger’. Tijdens de onderzoeksperiode werd de landmacht ook wel het „Nederlandsche leger” genoemd. De Zeemacht, ofwel de (Koninklijke) Marine, werd van oudsher geleid door een andere minister die over een eigen departement beschikte. Beide krijgsmachtdelen vielen echter wel onder het bestuur van de Opperbevelhebber der Strijdkrachten.⁶⁴

⁶⁴ Heckers, *Honderd jaar vakbond*, 16. Klinkert, *wetenschappelijk opgeleide officier*, 15.

Hoofdstuk 1 1918: onrust in de maatschappij en de krijgsmacht en de roep om democratisering

1.1. Het begrip ‘democratie’ in zijn politieke context

„Een democratische strooming doet zich in de volksvertegenwoordiging meer en meer gevoelen, werkstakingen en volksdemonstratieën, ze zijn ons niet meer vreemd. In alles, waar vroeger orde, regelmaat en tucht, zich kenmerkten, dreigt een ommekeer te zullen plaats vinden (...),” aldus een officier in de *Militaire Spectator*.⁶⁵ Zijn ervaring van het aanbreken van een nieuwe tijd werd door veel politici en politieke opiniemakers gedeeld. De Eerste Wereldoorlog was volgens hen een tijd waarin een oude wereld verging en een nieuwe ontstond. De nieuwe wereld die uit de puinhopen van de oorlog zou herrijzen zou een democratische zijn. ‘Democratie’ en ‘democratisering’ werden op velerlei wijze gebruikt en geïnterpreteerd in de periode 1918-1922.

Het begrip democratisering werd bijvoorbeeld gebruikt om het streven naar maatschappelijke eenheid aan te duiden. Het ging in dit opzicht niet om een politieke interpretatie van het begrip, maar veeleer om een ideaal dat een synthese in de verdeelde samenleving op gang moest brengen en een antwoord probeerde te formuleren op de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. Daarom werd ook het christendom aan dit ideaal verbonden: beiden streefden immers naar menselijke waardigheid, gelijkheid en een vreedzaam samenleven.⁶⁶

Het begrip democratie werd door veel politici en politieke opiniemakers als maatstaf gebruikt om de machtsverhouding tussen regering en bevolking aan te duiden.⁶⁷ Een bont gezelschap van politieke oppositie: sociaal- democraten, socialisten en linkse liberalen, wensten hervormingen van het politieke bestel. Zij hadden vooral kritiek op de macht van de grote regeringspartijen in de nationale politiek. Met hun partijpolitieke agenda zouden die vooral hun eigen belangen nastreven en daarbij te weinig aandacht hebben voor het nationaal belang en de noden van het Nederlandse volk.⁶⁸ Deze partijen zouden hun verantwoordelijkheid meer moeten nemen om het landsbelang te dienen. Deze partijen gebruikten het streven naar democratisering dus als een politiek wapen om tegen de bestaande

⁶⁵ J.B. de Jongh, eerste-luitenant-adjutant bij het Regiment Jagers, ‘De positie van den officier als opvoeder en volksleider,’ in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, 481.

⁶⁶ Tames, *Nederlandse publieke debat*, 210-211.

⁶⁷ *Ibidem*, 227.

⁶⁸ *Ibidem*, 218-223.

politieke machtsverhoudingen, die hen in de politieke marge drongen, te ageren. Door te pleiten voor kiesrechtuitbreiding zouden zij immers meer politieke invloed kunnen verwerven.⁶⁹ Daarnaast waren er partijen zoals de ARP die zich christen- democraten noemden. Zij gebruikten het begrip ‘democratie’ om hun achterban –het ‘gewone volk’- polemisch tegenover de regerende liberale elite te plaatsen. Meer democratie betekende voor hen een grotere ontvankelijkheid van de regerende elite voor de noden en wensen van hun achterban.⁷⁰ Het begrip ‘democratie’ werd in deze periode dus gebruikt om de volkswil mee aan te duiden. Het betekende nog niet het streven naar een parlementaire democratie. Het ‘parlementaire’ werd juist als zaak van de elite beschouwd, waartegen een democraat zich diende te verzetten.⁷¹

De hervorming van het kiesstelsel en de invoering van het algemeen kiesrecht voor alle Nederlandse mannen boven de 23 jaar in 1917, was volgens opiniemakers als J.A. van Hamel en A.A.H. Struycken een goede democratische methode om de afstand tussen politiek ‘Den Haag’ en het volk kleiner te maken. Ook kregen alle maatschappelijke groepen hierdoor volgens hen de kans om invloed uit te oefenen op het landelijke beleid, wat de sociale emancipatie van achtergestelde groepen zoals de arbeidersklasse zou bevorderen.⁷² Anderen, zoals I.P. de Vooy en W. Versluys, waren juist negatief over de eerste verkiezingen met algemeen kiesrecht en de wekenlange kabinetsformatie die erop volgde. Er waren zoveel nieuwe kleine partijen bijgekomen dat het politieke bedrijf volgens hen minder goed zou functioneren. Daarom werden verschillende plannen genoemd om de politieke besluitvorming doelmatiger en daadkrachtiger te maken.⁷³ De opkomst van deze nieuwe kleine partijen had ook te maken met het nieuwe stelsel van evenredige vertegenwoordiging dat tijdens de verkiezingen van 1918 zijn primeur beleefde. In dit stelsel werden de oude districten vervangen werden door achttien kieskringen, verspreid over het hele land. Alle stemmen telden nu mee en werden gedeeld door het aantal te vergeven zetels.⁷⁴ Voorstellen in de Kamer om de kiesdrempel te verlagen tot één procent, waardoor ook politieke lieden buiten de gevestigde partijen kans konden maken op politieke deelname, en een vereiste van 25 handtekeningen voor deelname aan de verkiezingen, werden direct aangenomen.⁷⁵ Bij de verkiezingen van 3 juli 1918 lukte het daarom maar liefst tien kleine partijen, waaronder het

⁶⁹ Te Velde, *democratie als strijdbegrip*, 13.

⁷⁰ Ibidem, 13-17.

⁷¹ Te Velde, *democratie als strijdbegrip*, 13.

⁷² J.A. van Hamel, ‘Bij den invoering van het algemeen kiesrecht’, in: *De Amsterdammer* (15-12-1917) en A.A.H. Struycken, ‘Slechte Democratie’, in: *Van onzen Tijd* 18 (1917-1918). A.A.H. Struycken, ‘De Crisis en hare Oplossing,’ *Van onzen Tijd* 18 (1917-1918).

⁷³ Zie bijvoorbeeld: I.P. de Vooy, ‘Politieke Aanteekeningen,’ in: *De Beweging*, jrg. 15, W. Versluys (Amsterdam 1919) p. 55-60 en

⁷⁴ Voor het stelsel van evenredige vertegenwoordiging was er een districtenstelsel (1848-1918). In dit stelsel werd in ieder district een kandidaat gekozen op basis van een meerderheid van stemmen. Parlement.com/districtenstelsel

⁷⁵ Vossen, *Kleine politieke partijen*, 35-37.

Verbond tot Democratisering der Weermacht om een zetel te bemachtigen.⁷⁶

De nationale politiek werd door veel politieke commentatoren, zoals F. Gerretson, A.A.H. van Struycken, Van Raalte en P. Scholten, ook bekritiseerd vanwege het falende binnenlandse- en buitenlandse beleid, de bureaucratie en de verhouding tussen regering en parlement.⁷⁷ Het kabinet Cort van der Linden (r. 1913-1918), de liberale minister-president die wilde regeren op basis van de ‘volkswil’, had volgens hen te veel macht en het parlement te weinig.⁷⁸ Een middel tegen dergelijke kwalen was volgens de Nederlandse natuurkundige, filosoof en pedagoog Ph. A. Kohnstamm het principe ‘soevereiniteit in eigen kring’.⁷⁹ Volgens dit, door ARP voorman A. Kuyper geïntroduceerde, principe moest politieke macht zoveel mogelijk worden gedecentraliseerd. Iedere zuil diende een zekere mate van autonomie te genieten. Organisaties en belangenverenigingen binnen de zuilen dienden bij te dragen aan deze democratisering door zich in te zetten voor de belangen van hun leden en door samen te werken met andere (politieke) organisaties. Parlement en pers moesten de regering in zodanige mate kunnen beïnvloeden dat deze gedwongen werd naar de ‘wil van het volk’ te luisteren en te handelen. Het ‘volk’ diende zich betrokken te voelen bij het bestuur.⁸⁰ Toen het algemene kiesrecht was geïntroduceerd werd het begrip democratie niet langer als strijdbegrip gebruikt om de politieke machtsverhoudingen open te breken. Toen kwam er juist meer ruimte voor relativering van het streven naar meer vrijheid en politieke invloed van de bevolking. Het belang van een leidende elite werd toen meer benadrukt en niet langer tegenover democratie geplaatst, maar juist beschouwd als onderdeel ervan.⁸¹

Sommige politieke commentatoren beschouwden een democratische gezindheid als een moreel ijkpunt, waarin de Nederlanders zichzelf internationaal gezien in positieve zin onderscheidden.⁸² Zelfs de maatschappelijke verzuiling kon volgens hen worden overwonnen door een gezamenlijk streven naar dit nieuwe ideaal.⁸³ ‘Democratizing’ werd ook beschouwd als een praktisch streven om diverse maatschappelijke terreinen te hervormen. In de Tweede Kamer werden, op instigatie van oppositiepartijen, debatten gevoerd over democratisering van diverse beleidsterreinen. Zo wilde de Vrijzinnig- Democratische Bond een democratisering van het buitenlandbeleid: een transparanter beleid met meer invloed van

⁷⁶ P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813* (2e, herz. dr.; Amsterdam 2005).146.

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld: J.A. van Hamel, ‘Op Uwe Daden,’ in: *De Amsterdamer* (14-9-1918) en H.P. Marchant, ‘Staatkundig overzicht,’ in: *Vragen des tijds*, nr. 1 (1918) 211.

⁷⁸ Zie: A.A.H. Struycken, ‘De Evenredige Vertegenwoordiging en het Parlementaire Stelsel,’ *Van onzen Tijd* 18 (1918-1918) 449. P. Scholten, ‘Het ministerie Cort van der Linden en de volkswil,’ in: *Onze Eeuw* 18, nr. 3 (1918).

⁷⁹ Kohnstamm, *De toekomst der democratie en de oorlog* (Purmerend 1917) 19.

⁸⁰ Zie bijvoorbeeld: J.A. van Hamel, ‘Nieuw liberalisme,’ in: *De Amsterdamer* (20-7-1918), De Vooy, ‘Politieke Aanteekeningen,’ in: *De Beweging* 14, nr. 6 (1918).

⁸¹ Te Velde, *democratie als strijdbegrip*, 21-23.

⁸² Zie bijvoorbeeld: J. Havelaar, ‘Nationalisme,’ in: *De Gids* 78, nr. 4 (1914), p. 189-213.

⁸³ J. Havelaar, ‘Holland. Wezen een waarde van ons nationaal karakter,’ in: *De Gids* 80, nr. 2 (1916), H. Smitsaert, ‘These synthese, antithese, democratie,’ in: *Onze Eeuw* 14, nr. 4 (1914),.

de volksvertegenwoordiging in de besluitvorming hierover.⁸⁴ De SDAP pleitte voor democratisering van de Volkenbond – meer invloed van de arbeidersklasse –, terwijl andere linkse partijen als de Communistische Partij Holland dit een illusie achtten.⁸⁵ De SDAP streefde verder naar democratisering van het bedrijfsleven (eveneens meer invloed van de arbeidersklasse) en de benoemingsprocedure van leden van de Eerste Kamer.⁸⁶ Democratisering betekende volgens deze partij ook een zelfstandiger Nederlands- Indië.⁸⁷ De inrichting van het bestuursapparaat in de kolonie moest volgens veel politici ook worden gedemocratiseerd. Hierbij dacht men aan een decentralisatie van het landsbestuur door de oprichting van lokale overlegorganen met zelfbestuur. Uiteindelijk zou de gehele bevolking in dit bestuursapparaat betrokken moeten worden.⁸⁸ In de Tweede Kamer werd door oppositiepartijen eveneens gesproken over een democratisering van het justitieel apparaat. Hiermee werd bedoeld op zaken als verplichte en gratis rechtsbijstand, wettelijke kaders voor particuliere rechtsbureaus die overheidssubsidie genoten en een toenemende invloed van leken in de strafrechtspraak.⁸⁹ Tot slot werd ook op het terrein van onderwijs geschermd met de term democratisering. Ten aanzien van het middelbaar onderwijs betrof dit meestal aanpassingen in het curriculum en de omvang van het aantal leraren voor de klas, zodat beide zaken meer werden afgestemd op de wens en behoefte van leerlingen.⁹⁰ In het hoger onderwijs, de HBS en de Universiteiten, werd meestal bedoeld op bestuursorganen van docenten en studenten die het beleid moesten voeren over de onderwijsinstelling.⁹¹

Het ‘gewone volk’ speelde in dit politieke debat over democratisering van de maatschappij geen rol van betekenis.⁹² Wel waren kleine delen ervan wel betrokken bij de maatschappelijke onrust in de jaren 1917-1918. Deze maatschappelijke onrust was geen gevolg van het publieke debat over democratisering en werd er niet door beïnvloed. De maatschappelijke onrust, die in de jaren 1917 en 1918 toenam en tot een hoogtepunt kwam, had veel ‘praktischer’ oorzaken. Wel volgde een reactie van politici en politieke opiniemakers op deze onrust en de revolutieopgave van Troelstra.

⁸⁴ Zie voor visies van politici op de democratisering van het buitenlandse beleid van de Nederlandse regering: 90. Grondwetsherziening 11^e vergadering, 26 oktober 1921.90. Grondwetsherziening, 33ste vergadering, 6 april 1922, 632.

⁸⁵ 359. Voorbehoud der bevoegdheid tot toetreding tot het Volkenbondverdrag, 46^e vergadering, 18 februari 1920. 441. Nieuwe regeling van den dienstplicht, 99ste vergadering, 8 juni 1921. 2750.

⁸⁶ 42 vergadering, 9 mei 1922, vaststelling van de Staatsbegroting voor 1922, Eerste Kamer, 863. 90. Grondwetsherziening, 11^e vergadering, 26 okt. 1921, blz. 218. 359. Voorbehoud der bevoegdheid tot toetreding tot het Volkenbondverdrag, 30ste vergadering, 5 maart 1920. 577. 2. Vaststelling van de staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. (Hoofdstuk 1).

⁸⁷ Zie bijvoorbeeld: W. Ravesteijn (SDAP) 90. Grondwetsherziening, 11^e vergadering, 26 oktober 1921. 221.

⁸⁸ Zie bijvoorbeeld: 90. Grondwetsherziening, 22^e vergadering, 16 november 1921. 490. 4. Vaststelling en wijziging der begroting van Nederlandsch Indië voor 1919. 84ste vergadering, 8 april 1919, 2091.

⁸⁹ 2. Vastst. Van de Staatsbegr. Voor het dienstj. 1920 Hoofd st. IV (Departement van Justitie) 30^e vergadering, 11 december 1919, 897.

⁹⁰ 58. Wijziging en aanvulling van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, 26^e vergadering, 4 dec. 1919, 708.

⁹¹ 2. Vastst. Van de Staatsbegr. Voor het dienstj. 1919 Hoofd st. Va. (Dep. Van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.) 40^e vergadering, 20 dec. 1918, 897.

⁹² Tames, *Nederlandse publieke debat*, 207-251.

1.2. Onrust in de maatschappij

Een meerderheid van de Nederlanders onderschreef de noodzaak van mobilisatie. Deze had immers bijgedragen aan het feit dat de neutraliteit niet werd geschonden. De lange mobilisatie en de Eerste Wereldoorlog eisten echter wel hun tol. Zo was er een nijpend tekort aan voedsel en brandstof. Daar kwam bij dat de winter van 1917-1918 zeer streng was, waardoor deze tekorten zich nog ernstiger deden gevoelen. De rantsoenering van voedsel leidde vanaf 1916 regelmatig tot kleine protesten en relletjes en deze werden steeds grootschaliger.⁹³ Toen in het voorjaar van 1918 de broodrantsoenen werden verkleind, sloeg in april 1918 in de grote steden de vlam in de pan. Tijdens deze rellen vielen zelfs enkele doden doordat orde handhavende troepen het vuur openden. Vergeleken met deze massale sociale onrust bleef het tot oktober 1918 verder relatief rustig.⁹⁴ Dit had vooral te maken met de eerste uitbraak van de Spaanse Griep in juli en augustus 1918.⁹⁵ Er vielen niet veel dodelijke slachtoffers, maar honderdduizenden jonge mannen en vrouwen waren zodanig verzwakt dat de maatschappelijke molen noodgedwongen een stuk trager ging draaien.⁹⁶

In november 1918 bleek de grootste bedreiging voor de maatschappelijke orde van binnenuit de politiek te komen. Op 11 november 1918 riep de leider van de SDAP, Pieter Jelles Troelstra, tijdens een vergadering van zijn partij in Rotterdam dat de arbeidersklasse de macht greep. De volgende dag lichtte hij zijn standpunt in de Tweede Kamer toe, waarbij hij de ministers verweet dat hun stelsel „vermolmd en verrot” was.⁹⁷ Hij legitimeerde zijn revolutiepoging als volgt: „(...) Wanneer gij mij de vraag stelt: wat is uw rechtsgrond, dan zeg ik: volgens de laatste verkiezingen, ik geef dat toe, zijn wij op het oogenblik misschien nog een minderheid in het land; maar wanneer gij de vraag stelt: wat geeft u het recht desnoods te grijpen naar de macht, dan antwoord ik u: de rechtsgrond is onze noodzakelijkheid en onze onmisbaarheid.”⁹⁸ De effecten die Troelstra met zijn rede beoogde pakten echter heel anders uit. Troelstra's oproep tot revolutie leidde niet tot een manifestatie

⁹³ M. M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral: the Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006) 219-221. Blom, *Neutral Netherlands*, 387.

⁹⁴ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 220-222.

⁹⁵ De Spaanse Griep was een griepvirus dat aan het einde van de Eerste Wereldoorlog wereldwijd zorgde voor ongeveer 50 miljoen doden. Spaanse kranten berichtten het eerst over het virus, vandaar 'Spaanse' griep. Vooral 18-29 jarigen bezweken, wat in de decennia daarna leidde tot vele hypothesen en onderzoeken naar de vraag waarom deze categorie – die wegens haar vitaliteit griep epidemieën meestal het beste doorstaat- zo kwetsbaar was. M. Worobey et al, 'Genesis and pathogenesis of the 1918 pandemic H1N1 influenza A virus', in PNAS, 29 april 2014.

⁹⁶ Men schatte het aantal omgekomen Nederlanders op 0.5% (ongeveer 17.734) van de totale bevolking. Ongeveer 27.423 zouden er door verwante aandoeningen zijn gestorven, maar mogelijk liggen de werkelijke cijfers veel hoger. Abbenhuis, *Staying Neutral*, 223.

⁹⁷ Rooy, *Republiek*, 147-148.

⁹⁸ R. Aerts e.a., *Land van kleine gebaren; een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (5^e druk; Amsterdam 2013) 194.

van revolutionairen maar, integendeel, tot optreden van contrarevolutionairen.⁹⁹ Direct na deze rede spraken de regeringspartijen zich uit tegen de plannen van Troelstra en namen ze voorzorgsmaatregelen (zie paragraaf 2.5.).¹⁰⁰

De religieuze zuilen keerden zich ook tegen Troelstra en zelfs zijn eigen partij distantieerde zich van zijn uitspraken.¹⁰¹ De revolutie poging van Troelstra slaagde dus niet. De belangrijkste reden hiervoor was dat de arbeidersklasse niet ontvankelijk genoeg was voor Troelstra's ongeorganiseerde plannen. Zij hadden immers ervaren dat hun belangen al steeds beter werden behartigd. Bovendien beschouwde het merendeel van de arbeiders een revolutie niet als het aangewezen middel om hun problemen met de schaarse en dure levensmiddelen op te lossen.¹⁰²

De revolutie poging van Troelstra werd hevig bekritiseerd door andere linkse politici en diverse politieke opiniemakers. Het opeisen van de macht namens een minderheid ging volledig tegen de democratische gedachte in. H. P. Marchant, de fractievoorzitter van de Vrijzinnig- Democratische Bond maakte Troelstra duidelijk dat hij een grote fout had gemaakt door te verwachten dat de revolutie in Duitsland zou overslaan naar Nederland.¹⁰³ Het Nederlandse volk was volgens hem niet zoals het Duitse: het wilde juist vrij en democratisch zijn. De sociaal- democraat W.A. Bongers verweet Troelstra de democratie te willen vervangen door de dictatuur van het proletariaat, terwijl democratie in moreel opzicht veel hoogstaander was.¹⁰⁴ Deze mening werd gedeeld door politieke opiniemakers als Van Hamel, H. Th. Colenbrander en I.P. de Voors. Een revolutie deed het ideaal van de democratie volgens hen geweld aan. Ook beschouwden zij revolutie niet als oplossing voor de problemen van de arbeidersklasse; zij zagen meer heil in sociale hervormingen.¹⁰⁵

⁹⁹ P. Moeyes, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918* (Amsterdam/Antwerpen 2001) 339.

¹⁰⁰ Aerts *politieke geschiedenis*, 194.

¹⁰¹ Rooy, *Republiek*, 49. Aerts, *politieke geschiedenis*, 195. Rooy, *Republiek*, 148-149. Aerts, *politieke geschiedenis*, 195.

¹⁰² Moeyes, *Buiten schot*, 340.

¹⁰³ http://www.parlement.com/id/vg091135q2y6/h_p_henri_marchant. Geraadpleegd: 17-03-2015.

¹⁰⁴ W.A. Bongers, 'Evolutie en Revolutie,' in : *De Socialistische Gids* 4 (1919).

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld: J.A. van Hamel, 'Nawoord,' in: *De Amsterdamer* (23-11-1918), H. Th. Colenbrander, 'Binnenlandsch overzicht,' in: *De Gids* 82, nr. 4 (1918) en I.P. de Voors, 'Hervorming van het Parlementaire Stelsel,' in: *De Beweging* 15, nr. 1. (1919).

1.3. Onrust in de krijgsmacht

In 1918 waren ruim een half miljoen Nederlandse mannen opgeroepen voor de dienstplicht, op een bevolking van ongeveer 6,5 miljoen mensen.¹⁰⁶ Nederland had geen ervaring met zulke lange mobilisaties en had ook niet verwacht de oorlog zo lang zou duren. Bovendien beschouwde de Nederlandse bevolking de krijgsmacht niet als een instituut waar zij haar vaderlandse trots aan ontleende. De mobilisatie en verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog versterkten het pacifisme en gedurende de oorlog rezen vredesorganisaties in de burgermaatschappij dan ook als paddenstoelen uit de grond en hun ledental nam, ook onder soldaten, flink toe.¹⁰⁷ De Nederlandse dienstplichtige hoopte dan ook vaak vrijgeloot of afgekeurd te worden voor de dienst.¹⁰⁸ Door deze factoren ontstonden tal van problemen die nu de revue zullen passeren.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de Nederlandse krijgsmacht nauwelijks ingezet, maar er bleef wel sprake van een volledige mobilisatie.¹⁰⁹ Het waren jaren van wachten, ‘tijd uitzitten’ en enorme verveling. Het Nederlandse leger was onervaren als het ging om lange mobilisaties en dat zorgde voor verschillende problemen. De werk- en woonomstandigheden waren slecht. Vooral de kwaliteit en de kwantiteit van het voedsel op de kazernes zorgde voor grote ontevredenheid evenals de verlofregelingen. De plaats in de hiërarchie bepaalde of, en hoelang, de militair op verlof kon. Daarnaast werden alle verloven op 23 oktober 1918 ingetrokken vanwege de onrust in de krijgsmacht.¹¹⁰ Dienstplichtigen werden slecht getraind en hun uitrusting schoot tekort. Bovendien was er te weinig kader en moesten onderofficieren vaak taken van officieren uitvoeren.¹¹¹ Naarmate de mobilisatie voortduurde werd het moreel onder gemobiliseerde dienstplichtigen dan ook steeds lager. Veel dienstplichtigen waren tegen hun zin gemobiliseerd en klaagden over de woon- en werkomstandigheden in de krijgsmacht. Zij voelden zich bovendien niet verbonden met militaire mores en tradities.¹¹² Door de grote aantallen dienstplichtigen gedurende de vier jaar durende mobilisatie beïnvloedden de krijgsmacht en de maatschappij elkaar. De opkomst van reserve (onder)officieren tijdens de

¹⁰⁶ Klinkert, *military debate*, 98.

¹⁰⁷ Abbenhuis *Staying Neutral*, 224-226. Klinkert, *military debate*, 104.

¹⁰⁸ C.C. de Gelder, kapitein der infanterie, *De geest in het leger*, Militaire Spectator, Jaargang 87, 1918, blz. 743-747.

¹⁰⁹ Moeyes, *BUITEN SCHOT*, 159-160.

¹¹⁰ De Jonge, *Verslag van de commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger*, 16-7. Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

¹¹¹ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 216. Blom, *Neutral Netherlands*, 381.

mobilisatie, die hun functie slechts tijdelijk uitoefenden, versterkten deze ontwikkeling.¹¹³ Daardoor versterkte de maatschappelijke onrust de ontevredenheid en onrust in de krijgsmacht.

Door de persoonlijke dienstplicht werd de krijgsmacht ook steeds meer afspiegeling van de maatschappelijke sociale stratificatie. Nadeel was dat de maatschappelijke ongelijkheid tussen verschillende sociale milieus ook meer invloed had op de verhoudingen binnen de krijgsmacht. Zo kregen dienstplichtige officieren beter voedsel en betere kleding, meer bewegingsruimte om buiten het kazerneterrein sociaal te participeren in de hogere maatschappelijke kringen en vrijheid in het kiezen van tijd en plaats van hun opkomst.¹¹⁴ Gedurende de mobilisatie verslechterde de verstandhouding tussen officieren en onderofficieren. Ervaren beroepsofficieren vertrokken vaak uit de dienst of gingen in opleidingscentra werken. Hierdoor ontstonden grote tekorten. Het gevolg was dat de instroomeisen van officiersopleidingen zodanig werden versoepeld dat het niveau van nieuwe officieren drastisch verslechterde. Ook werden hun taken overgenomen door onervaren jonge reserve(onder)officieren, veelal van slechte kwaliteit.¹¹⁵ Deze ontwikkelingen hadden een negatieve invloed op de communicatie en het vertrouwen tussen officieren en hun minderen in rang.¹¹⁶ De legerleiding was bang dat het lage moreel de discipline zou beïnvloeden, en daarmee de gehoorzaamheid. Daarom stelden officieren zich zeer autoritair op tegenover hun ondergeschikten.¹¹⁷ Deze omstandigheden leidden steeds vaker tot dienstweigering.¹¹⁸

Het werd dan ook steeds duidelijker dat de legerleiding concessies moest doen aan de wensen van onderofficieren en soldaten om de rust te bewaren, zoals betere woon- en werkomstandigheden, verhoging van soldij en verlofregelingen.¹¹⁹ In 1918 werden deze maatregelen, zoals de overvloedige rantsoenering, door de internationale context noodgedwongen teruggeschroefd. Het inkomen van dienstplichtigen werd toen door de inflatie ook minder waard.¹²⁰ Demobilisatie werd echter niet overwogen. Het kon de moraal verder aantasten en zou leiden tot een toename van het aantal werklozen, met alle consequenties van dien.¹²¹ De Spaanse Griep, die in juli en augustus 1918 in drie golven

¹¹³ De Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, , deel 7, 237. Reserveofficieren waren mensen uit de burgermaatschappij die de HBS hadden gevolgd en vrijwillig als officier wilden dienen. W. Klinkert en P. Groen (red.) *Studeren in Uniform; 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003) 170.

¹¹⁴ *Ibidem*, 24-25.

¹¹⁵ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 216.

¹¹⁶ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, kroniek deel 7, blz. 231-232, 235-236.

¹¹⁷ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 227. Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 339.

¹¹⁸ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 231.

¹¹⁹ Moeyes, *Buiten schot*, 160.

¹²⁰ Abbenhuis *Staying Neutral*, 226-227.
Blom, *Netherlands*, 379.

toesloeg, trof vooral de krijgsmacht.¹²² Deze omstandigheden leidden tot een dieptepunt in het moreel. Gedurende 1918 was er dan ook steeds meer sprake van ongeregelheden.¹²³

Op vrijdag 25 en zaterdag 26 oktober waren er ongeregelheden in het infanteriekamp Harskamp.¹²⁴ Uit de onderzoeksrapporten bleek dat de rellen diverse oorzaken hadden, waarvan de slechte kwaliteit van het voedsel, de langdurige mobilisatie en de verlofregelingen de voornaamste waren.¹²⁵ Ook op andere plekken in het land werd het om voornoemde redenen onrustig.¹²⁶

De ongeregelheden in de Harskamp werden door de media echter zo opgeblazen dat er sprake leek van een grote muitenrij, die exemplarisch was voor de revolutionaire geest in het –in de ogen van veel burgers niet langer betrouwbaar geachte- leger. Bovendien zou deze muitenrij hebben geleid tot ongeregelheden elders. De berichten over rellen op legerbases in Duitsland en de maatschappij ontwrichtende gevolgen daarvan maakten de vrees voor vergelijkbare taferelen in Nederland alleen maar groter. Vanwege de gepercipieerde invloed van het revolutionaire socialisme op deze onrust werd deze week in november bekend als de ‘Rode Week.’¹²⁷ De onrust en ongeregelheden versterkten het negatieve imago van de krijgsmacht en het kazerneleven onder het grote publiek. Toen het nieuws over de Harskamprellen in oktober 1918 de Nederlandse burgerbevolking bereikte werd het door velen als bevestiging gezien van de deplorabele toestand van de krijgsmacht.¹²⁸ Deze beeldvorming werd beïnvloed door het beleid van de legerleiding ten aanzien van de pers. Zij regisseerde de inhoud van de *Soldaten Courant*; een orgaan dat haar lezers binnen de krijgsmacht informeerde door middel van –de legerleiding welgezinde- geluiden.¹²⁹ Het orgaan berichtte dan ook niet over situaties waarbij er sprake zou zijn van ongehoorzaamheid, uitgezonderd de Harskamprellen, en richtte een gelijkkluidend verzoek aan de Nederlandse dagbladen. Naar dit verzoek werd vaak geluisterd, maar er bleven ook berichten verschijnen die onjuiste beschrijvingen gaven van de onrust en de ongeregelheden. Dit leidde tot misvattingen onder delen van de bevolking over de omvang en de aard van de onrust binnen de krijgsmacht, die in werkelijkheid vaak niet zoveel voorstelde.¹³⁰

Hoewel het gedurende de mobilisatie soms onderhuids broeide in de krijgsmacht, is er

¹²² M. M. Abbenhuis, *Staying Neutral*, 223.

¹²³ Blom, *Neutral Netherlands*, 377-380.

¹²⁴ De voorzitter van Ons Belang, W. Wijk, bracht als afgevaardigde van het VDW een bezoek aan de Harskamp om de reacties van het krijgsmachtspersoneel te vernemen. Zie bijvoorbeeld: de Telegraaf 1-11-1918.

¹²⁵ Jonge, *Verslag commissie*, 2.13.70, inv.nr. 5. Rapport van de Commissie tot onderzoek van de ongeregelheden in de Legerplaats bij Harskamp, ingesteld ingevolge aanschrijving van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 27 oktober 1918. Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

¹²⁶ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 240-241.

¹²⁷ Blom en Stelling, *linkse soldaten, matrozen*, 93-109.

¹²⁸ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 233-235.

¹²⁹ *Ibidem*, 227-228.

¹³⁰ *Ibidem*.

namelijk nooit sprake geweest van een grootschalige dreiging voor opstand. De onrust op diverse kazernes was meestal geen uiting van een revolutionaire geest en was niet aan elkaar gerelateerd. Binnen de krijgsmacht waren er wel revolutionairen, maar zij vormden een zeer kleine minderheid.¹³¹ Een deel van de beroepsmilitairen en dienstplichtigen beneden de rang van officier, vooral bij de marine, voelde zich wel aangetrokken tot het socialisme, maar de meesten van hen wilden geen gewelddadige revolutie. De op revolutionaire leest geschoeide soldatenraden die in 1917 werden opgericht bleven dan ook een kleinschalig en ondergronds fenomeen.¹³² In de week van November dat Troelstra zijn rede hield zagen enkele andere soldatenraden het levenslicht, vooral als reactie op de mobilisatie van ‘rechtse’ groepen als de Bijzonder Vrijwillige Landstorm door de overheid.¹³³ Deze raden maakten echter allen duidelijk geen revolutie na te streven. Slechts een paar waren er betrokken bij de ongeregelde heden, maar zij ontkenden dat dit verband hield met revolutionair- socialistisch gedachtegoed.¹³⁴ Zelfs de soldatenraad van het 1ste Regiment Infanterie in de Harskamp stelde op 15 november geen revolutie te willen.¹³⁵ Alleen de onrust in Hellevoetsluis, die ontstaan was nadat officieren een anarchistische socialist verboden hadden te spreken voor een groep soldaten, en Den Helder, waar matrozen vanuit socialistische motieven een schip van de oorlogsvloot kaapten in november 1918, had te maken met revolutionair gedachtegoed.¹³⁶

Met zijn toespraak in de Tweede Kamer op 12 november 1918 schetste Troelstra een heel ander beeld van de revolutiegeest binnen de krijgsmacht, toen hij suggereerde dat de krijgsmacht de revolutie niet zou indammen maar juist ontvankelijk was voor de revolutionaire boodschap.¹³⁷ In Duitsland waren begin november 1918 matrozen van de marine in Kiel in opstand gekomen. Omdat er soldatenraden werden gevormd en socialistische partijen en vakbondsleiders het protest gingen leiden werd het protest in de beeldvorming al snel een uiting van revolutionair socialisme binnen de krijgsmacht. Dit sterkte Troelstra in zijn overtuiging dat steun vanuit de krijgsmacht mogelijk was.¹³⁸ Binnen de krijgsmacht vormden zich wel arbeiders- en soldatenraden en waren er wel aanhangers van de SDAP. Formele toenaderingen tot de SDAP werden door deze partij echter telkenmale afgewezen.¹³⁹ Het was namelijk bij wet verboden om vakbonden op te richten binnen de krijgsmacht. Daarom streefde de SDAP ook niet naar een alliantie met Ons Belang.

¹³¹ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 404.

¹³² Blom, *Neutral Netherlands*, 404.

¹³³ *Ibidem*, 393

¹³⁴ *Ibidem*, 388-390.

¹³⁵ Moeyes, *Buiten schot*, 341.

¹³⁶ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 233, 240. Blom *Neutral Netherlands*, 390. KLinkert, *wetenschappelijk opgeleide officier*, 13.

¹³⁷ Zie de rede van Troelstra in: *Handelingen 1918-1919*, 12 november 1918.

¹³⁸ Heckers, *100 jaar vakbond*, 94.

¹³⁹ Blom, *Neutral Netherlands*, 383-384.

In hoeverre was deze onrust in de krijgsmacht een uiting van verlangen naar democratisering van de krijgsmacht? De ongeregeldheden waren geen uiting van een gefrustreerd streven naar democratisering van de krijgsmacht. Zij waren evenmin een manifestatie van revolutionair gedachtegoed. Ook de soldatenraden die ontstonden hadden geen revolutionaire bedoelingen. Zoals bleek was de onrust in de Harskamp en op andere plekken het gevolg van ontevredenheid over de woon- en werkomstandigheden onder het krijgsmachtpersoneel beneden de rang van officier, voornamelijk over de langdurige mobilisatie, de slechte kwaliteit van het voedsel en de verlofregelingen.

Hoofdstuk 2 De reactie van Ons Belang op deze onrust

2.1. De reactie van Ons Belang op de onrust in de krijgsmacht

De vereniging beschouwde de voornoemde ontwikkelingen als een signaal dat de tijd rijp was om de positie van onderofficieren te verbeteren. Zij schreef in haar jaarverslag 1917-1918 dat „de nieuwe tijd ingrijpende democratische hervormingen eischte (...) De nieuwe tijd was gekomen...de rekening werd ingediend.”¹⁴⁰ Met deze ‘rekening’ werd een lijst met elf punten bedoeld, ter verbetering van de positie van onderofficieren en democratisering van de verhoudingen binnen de krijgsmacht, die de vertegenwoordiging van Ons Belang aan de minister van Oorlog J.A.A. Von Geusau (minister van Oorlog van 9 september 1918 tot 5 januari 1920) gaf. Dat de bond de nodige druk zette achter het verzoek bleek wel uit de toon ervan: 14 november 1918 om een gesprek „ten einde de grieven, welke in het onderofficierenkorps leven, kenbaar te maken en Zijn Excellentie in de gelegenheid te stellen deze onverwijld weg te nemen (...).”¹⁴¹

Sommige punten van de lijst waren gericht op verbetering van de materiële belangen van onderofficieren, zoals salarisverhoging per 1 januari 1918 en de verhoging van de pensioenen van militairen en hun weduwen en wezen met terugwerkende kracht vanaf 1 augustus 1914. Andere richtten zich op de positie van onderofficieren. Zo wilde Ons Belang een erkenning van de militaire vakbonden voor onderofficieren en medezeggenschap van deze bonden in de beleidsvoering van het Departement van Oorlog, dezelfde burgerrechten voor

¹⁴⁰ NA: jaarverslag 1917-1918, p. 116-117.

¹⁴¹ Ibidem.

militairen als burgerpersoneel, en deelname aan het Georganiseerd Overleg. Ook wilde de bond een „demping van de kloof tusschen den Officiersstand en het personeel van lageren rang.”¹⁴² Hierbij ging het om het verzoek om periodieke bevorderingen, rechtsgelijkheid tussen officieren en minderen in rang, vrijheid van kritiek en beperking van de militaire groet.¹⁴³ De bond wilde ook dat de afzonderlijke rechtspraak van militairen werd afgeschaft. Opmerkelijk is het laatste voorstel, waarin een verwijdering van conservatieve officieren van het Departement van Oorlog werd geëist.¹⁴⁴

Volgens Ons Belang deed de minister er verstandig aan haar eisen in te willigen „(...) om daardoor nog meer zekerheid te krijgen, dat de onderofficieren hun plicht zullen doen.”¹⁴⁵ Daarmee speelde ze in op beschuldigingen van sommige politici (zie paragraaf 2.5.) en de confessionele belangenverenigingen (zie paragraaf 2.2.) dat de bond ‘rood’ (socialistisch) zou zijn en betrokken zou zijn bij de onrust in de krijgsmacht. Door de luidruchtige acties van de bond voor salarisverhoging werden deze verdachtmakingen zelfs zo hevig dat minister Alting Von Geusau zich genoodzaakt zag kazernes te gaan bezoeken om de stemming onder onderofficieren te peilen. Daaruit bleken echter bij het „meerendeel der commandanten geen klachten te bestaan over den dienstijver, de plichtsopvatting en de krijgstuchtelijke gevoelens van hunne onderofficieren.”¹⁴⁶ Deze constatering is exemplarisch voor de mate van gezagsgetrouwheid van onderofficieren en leden van Ons Belang. Als reactie op de onrust in de krijgsmacht riep Ons Belang haar leden namelijk meermaals op trouw te blijven aan de regering en te helpen de orde binnen de krijgsmacht te handhaven en te bevorderen.¹⁴⁷ Zo verbood voorzitter Wijk zijn leden tijdens een algemene vergadering in juli 1919 in opstand te komen tegen het gezag. Wie dit toch deed zou zijn lidmaatschap verliezen. Ook zou de organisatie volgens hem alles in het werk stellen om de tucht in het leger te helpen handhaven.¹⁴⁸ Ook bij het voeren van actie wilde de bond zich verre houden van „onwaardige of onwettig middelen.”¹⁴⁹ Het bestuur vaardigde op 13 november 1918, als reactie op de rede van Troelstra, ook een proclamatie uit waarin zij haar leden opriep overeenkomstig hun geweten te handelen en zich niet te laten meeslepen door de

¹⁴² Ons Belang, *Gedenkboek*, 124.

¹⁴³ Zie de Elf punten lijst in: Ons Belang, *Gedenkboek*, 124. Zie voor meer uitleg over deze wensen: de publicatie van Ons Belang: *De Onderofficier in de Nieuwe Weermacht* (1919) NA, inv.nr. 343. Zie ook een artikel over een Kamerdebat over de begroting van het Departement van Oorlog in het godsdienstig- staatkundig dagblad De Tijd, 19-02-1919.

¹⁴⁴ Ons Belang, *Gedenkboek*, 124.

¹⁴⁵ Verweerschrift 1933, blz. 2. Handelingen der Tweede Kamer, Minister van Oorlog dhr. J.C.C. v. Dijk

¹⁴⁶ Minister van Oorlog Alting Von Geusau tijdens de Memorie van Antwoord op Oorlogsbegroting, 1920. NA, jaarverslag 1919-1920, Blz. 58. NA Jaarverslag 1919-1920, blz. 58.

¹⁴⁷ Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2. Ons Belang, *Gedenkboek*, 126. NA Jaarverslag 1917-1918, 116-117.

¹⁴⁸ NA, jaarverslag 1918-1919, blz. 207.

¹⁴⁹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 134.

revolutiegeest.¹⁵⁰ Als onderofficier hadden zij volgens de vereniging de plicht om de regering te gehoorzamen en haar beleid zo goed mogelijk uit te voeren. Dat de leden van Ons Belang dit verenigingsbeleid onderschreven, en dit bleven doen, bleek wel uit de opmerking van een bestuurslid tijdens een algemene vergadering op 26 november 1918, toen deze zei dat het manen tot gehoorzaamheid achteraf overbodig was gebleken.¹⁵¹

Toch verweten de confessionele bonden de vereniging dat zij zich in woord en daad te weinig teweer stelde tegen het revolutionaire gedachtegoed (zie ook: paragraaf 2.2.). Ook zou Ons Belang haar loyaliteit aan Oranje en het Vaderland volgens hen niet genoeg benadrukken.¹⁵² Typerend hiervoor was de afwezigheid van de vereniging bij de massale steunbetuiging aan oranje, op maandag 18 november op het Malieveld in Den Haag.¹⁵³ Uit het jaarverslag van de vereniging blijkt echter dat zij vooral een voorzichtige houding wilde aannemen ten opzichte van het vurig oplevende nationaal bewustzijn. Ons Belang liet daarbij niet na telkenmale te benadrukken dat zij tot in haar diepste wezen regeringsgetrouw was, maar dat zij daar – in tegenstelling tot de confessionele verenigingen- niet mee te koop liep.¹⁵⁴ Dit hield voornamelijk verband met haar neutrale karakter, waar de vereniging veel waarde aan hechtte. Uitgezonderd haar oproep af te zien van geweld en het gezag te handhaven en te bevorderen waakte de vereniging dan ook voor politieke stellingname. Gevolg van die opstelling was wel dat de vereniging haar standpunten vaak moest verduidelijken om verwarring hierover te voorkomen. Zo werd Ons Belang tijdens een bijeenkomst op 14 november 1918 van neutrale bonden, die belangen van diverse groepen burgers vertegenwoordigden, verzocht om haar standpunt ten opzichte van de toespraak van Troelstra kenbaar te maken.¹⁵⁵

Om de wensen van de voornoemde Elf- puntenlijst na te streven voerde Ons Belang op diverse manieren actie. In haar streven naar salarisverhogingen belegde de vereniging openbare vergaderingen in het hele land. Ook schakelde zij de pers in en publiceerde zij pamfletten. Minister Von Geusau deed vervolgens enkele toezeggingen, maar deze achtte de vereniging geenszins voldoende om haar acties te staken. Openbare protestvergaderingen werden vervolgens belegd in de grote steden, vertegenwoordigers van de vereniging bleven aandringen op gesprekken met de minister en verzoekschriften sturen naar het Departement.¹⁵⁶ Gevolg hiervan was dat Von Geusau in de Kamer een voorstel deed om de

¹⁵⁰ Proclamatie Ons Belang 13 november 1918.

¹⁵¹ NA: jaarverslag 1917-1918, p. 115.

¹⁵² Ons Belang, *Gedenkboek*, 125.

¹⁵³ Heckers, *100 jaar vakbond*, 95.

¹⁵⁴ NA: jaarverslag 1917-1918, p. 115-117.

¹⁵⁵ Heckers, *100 jaar vakbond*, 98.

¹⁵⁶ Ons Belang, *Gedenkboek*, 134-135.

salarissen van onderofficieren te verhogen. Ons Belang vond dat niet genoeg en ging door met het voeren van actie. De legerleiding betichtte de vereniging daarop van een ‘revolutionaire geest’ en minister verweet de vereniging dat zij zich niet in haar militaire gehoorzaamheid wenste te schikken.¹⁵⁷

Andere materiële belangen waar de vereniging zich in deze periode hard voor maakte waren de militaire pensioenen en de weduwen- en wezenpensioenen. De hoogte van deze pensioenen waren door de verhogingen van het salaris immers achterop geraakt. Ons Belang vond dat deze pensioenen gelijkgesteld moesten worden aan die van ambtenaren in de burgermaatschappij. Ons Belang voerde hiervoor actie door nota’s en „groene noodkreten” naar de Tweede Kamer te sturen: brieven waarin lijdende weduwen van onderofficieren aandacht vroegen voor hun situatie, die was ontstaan door gebreken in de pensioenwetgeving.¹⁵⁸

Ons Belang voerde in de periode 1918-1922 ook op verschillende manieren actie om de positie van onderofficieren te verbeteren. Een voorbeeld hiervan was de rechtspositie van onderofficieren. Omdat onderofficieren, in tegenstelling tot officieren en ambtenaren in de burgermaatschappij, geen regeling hadden voor hun rechtspositie voelden zij zich hierin achtergesteld. Zaken als de duur van doordeweekse werkdagen en vrije dagen en dagdelen in het weekend konden hierdoor niet voor de hele beroepsgroep worden geregeld. Daarom werd Ons Belang in september 1919 lid van het Comité van Neutraal overheidsperoneel. Dit burgercomité richtte zich op verbetering van de rechtspositie van ambtenaren in de burgermaatschappij. Met haar toetreden wilde Ons Belang het wetsontwerp zodanig hervormen dat ook militairen hierin zouden worden opgenomen. Het gevolg was dat dit comité een „nota van opmerkingen” aan de Tweede Kamer aanbood waarin zij hiervoor pleitte.¹⁵⁹ In haar algemeen jaarverslag (1 april 1921-1 april 1922) stelde Ons Belang echter dat deze hervormingen in de rechtspositie nog niet in de Kamer waren behandeld en zij er vanuit ging dat haar streven in dit opzicht mislukt was.¹⁶⁰ Daarnaast voerde de bond ook actie voor algemeen kiesrecht voor militairen en probeerde zij met een reorganisatie van de, in 1914 opgerichte, Eereraden een brug te slaan naar het officierskorps.¹⁶¹ Waar deze zich voorheen direct bogen over de misdragingen van onderofficieren en deze registreerden, wilde Ons Belang dat zij deze zaken ter afhandeling aan de ereraden over zouden laten. Ook hoopte de vereniging dat de raden ongewenst gedrag van onderofficieren konden gaan voorkomen en

¹⁵⁷ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 866.

¹⁵⁸ NA Jaarverslag 1921-1922 I, 43. NA, jaarverslag 1919-1920, blz. 71. Gedenkboek, 164-165.

¹⁵⁹ NA, Jaarverslag 1919-1920, blz. 76.

¹⁶⁰ NA, Jaarverslag, 1921-1922 I, 44.

¹⁶¹ Heckers, *100 jaar vakbond*, 70.

een adviserende functie voor het officierskorps zouden kunnen gaan vervullen. Het Hoofdbestuur nam in eerste instantie de leiding op zich van de *Algemeene Eereraad*, die de plaatselijke ereraden –bemand door leden van verdienste van Ons Belang- aanstuurde. Vanaf december 1922 werden andere leden aangewezen om de *Algemeene Eereraad* te leiden.¹⁶² Zoals in de inleiding aan bod kwam streefde Ons Belang ook naar morele verheffing van haar leden. Daarom voerde de bond eveneens actie voor het stellen van hogere eisen aan de onderofficier, vooral ten aanzien van het aannamebeleid van de Koninklijke Militaire School. Het soepele aannamebeleid had volgens haar namelijk grote nadelige gevolgen voor de kwaliteit van nieuwe onderofficieren, een mening die zij deelde met veel officieren.¹⁶³

Ons Belang sprak zich dus meermaals uit voor trouw van haar leden aan de regering en ook in de dagelijkse kazernepraktijk bleek dat onderofficieren hun taak plichtsgetrouw vervulden. Dit was echter niet genoeg om te ontkomen aan beschuldigingen van loyaliteit aan het revolutionaire socialisme door confessionele belangenverenigingen.

2.2. De reactie van de confessionele belangenverenigingen

In 1902 werd de *Nationale Christen- Onderofficiersvereniging (NCOOV)* opgericht, welke zich naast belangenbehartiging vooral richtte op de protestants-christelijke plichten van haar achterban.¹⁶⁴ In 1911 richtten de rooms-katholieken het *Rooms Katholiek Verbond van Onderofficieren St. Martinus* op, ook wel bekend als het *Katholiek Verbond van Militaire Ambtenaren St. Martinus*. Het doel van deze vereniging was eveneens om „den godsdienstzin en moraliteit onder de leden te bewaren en te bevorderen,“ en „de geestelijke, algemeen sociale en culturele belangen van de leden“ te behartigen.¹⁶⁵ Beide verenigingen bleven vrij klein: in 1922 hadden ze gezamenlijk ongeveer 1000 leden, terwijl Ons Belang er toen ruim 5000 had.¹⁶⁶ In de periode 1918-1922 was ongeveer een derde van de leden van Ons Belang rooms-katholiek of protestants en hun aantal hield gelijke tred met de algemene schommelingen in het ledenpeil.¹⁶⁷ Volgens de bond voerde zij dan ook geen strijd tegen de

¹⁶² Ons Belang, *Gedenkboek*, 220-222.

¹⁶³ Zie bijvoorbeeld: H.C. Rouffaerm kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (716-720). Voor anonieme kritiek op het wervingssysteem van onderofficieren, zie: *Algemeen Handelsblad*, 3-1-1919.

¹⁶⁴ Van 1911 tot 1978 werd door de NCOOV de periodiek *Onze Banier* uitgegeven. De jaren 1918-1922 zijn hiervan als archiefmateriaal niet beschikbaar.

¹⁶⁵ Bevaart, *De onderofficier*, 143. Van 1911 tot 1978 werd door Sint Martinus het orgaan *Mijn Schild* uitgegeven, later *Mijn Schild*. Deze periodiek is voor de periode 1918-1922 als archiefmateriaal niet beschikbaar.

¹⁶⁶ Bevaart, *De onderofficier*, 153.

¹⁶⁷ Na jaarverslag 1919-1920: 76-77

confessionele verenigingen, omdat dit zou kunnen leiden tot een exodus van haar religieuze leden.¹⁶⁸ Ons Belang beschouwde zichzelf vanwege haar neutrale karakter namelijk als de belangenvereniging waarin álle onderofficieren, ook gelovige, zich dienden te verenigen.¹⁶⁹ De confessionelen bedreigden volgens de vereniging dan ook de eenheid binnen Ons Belang en het onderofficierskorps.¹⁷⁰ Christelijke onderofficieren droegen volgens Ons Belang aan die verdeeldheid bij door lid te worden van NCOOV of St. Martinus.¹⁷¹ Dit perspectief hoeft niet te verrassen. Beide confessionele bonden wilden immers hun religieuze achterban in het onderofficierskorps mobiliseren en visten uit dezelfde ledenvijver als Ons Belang. Daarnaast paste hun kritiek op de confessionelen in de context van de militaire cultuur toentertijd, die liberaal georiënteerd was (zie ook: paragraaf 3.1.).

Ons Belang schreef in haar Gedenkboek over „de vele en herhaalde pogingen [van NCOOV en st. Martinus, EvH] om de splijtzwam ook in ons korps en dus in het leger welig te doen tieren, de eenheid der onderofficieren te breken, geen middelen onbenut latend om „Ons Belang’’ verdacht te maken en de onderofficieren te bewegen zich te separeren.’¹⁷² Daar kwam bij dat De NCOOV en St. Martinus vaak samenwerkten. Ze waren aanwezig bij elkaars algemene vergaderingen en bespraken soms nieuwe ontwikkelingen.¹⁷³ Soms zetten zij zich openlijk af tegen Ons Belang omdat de bond volgens hen een „wereldsche levensbeschouwing’’ propageerde.¹⁷⁴ Bovendien werden zij door hun religieuze autoriteiten aangespoord om zich van Ons Belang te distantiëren.¹⁷⁵ Beide bonden hadden goede contacten met de Kamerfracties van de confessionele regeringspartijen. St. Martinus onderhield betrekkingen met de RKSP, de NCOOV met de ARP.¹⁷⁶ Ook waren er banden met andere maatschappelijke verenigingen op confessionele grondslag.¹⁷⁷

Maar ook Ons Belang hield de boot af. Volgens de bond stonden de verschillen in doelstellingen samenwerking in de weg. Zo schreef Ons Belang in haar jaarverslag van 1916-1917 dat samenwerking met de NCOOV was uitgesloten, omdat deze vereniging zich louter

¹⁶⁸ NA, jaarverslag 1918-1919, 206.

¹⁶⁹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 107.

¹⁷⁰ Zo werd in het Algemeen Jaarverslag (over 1 mei 1919 – 1 april 1920) van Ons Belang over de algemene toestand van de vereniging geschreven: „dat een groote, machtige, neutrale, militaire vakorganisatie alleen recht van bestaan heeft. Politieke of Godsdiensttwisten in Leger en organisatie als zoodanig, zaaien tweedracht, verbrokkelen de eenheid, daarmee de paraatheid en bruikbaarheid van het Leger en verminderen de betrouwbaarheid van dit instituut in handen van het wettig gezag.’’, NA, jaarverslag 1919-1920, 57.

¹⁷¹ Zo schreef de vereniging in haar jaarverslag 1918-1919: „Ze [de NCOOV en st. Martinus, EvH] gingen zich inbeelden dat ze niet met hun kameraden meer in eene organisatie tot behartiging hunner belangen konden zijn. (...) Het is wel een droevig verschijnsel dat onderofficieren, die toch geacht mogen worden voldoende onderscheid tusschen waarheid en leugen te kunnen maken, zich zoo laten gebruiken voor het „Verdeel en heersch.’’, NA, jaarverslag 1919-1920 blz. 76-77.

¹⁷² Ons Belang, *Gedenkboek*, 107.

¹⁷³ St Martinus: Katholieke vereniging van militairen 1911-1982: *uit de sociale geschiedenis van een vakorganisatie van militairen*, 52.

¹⁷⁴ Heckers, *100 jaar vakbond*, 44. Zie ook krantenartikelen in de Nieuwe Tilburgsche Courant van 15-3-1918 en 9-9-1919.

¹⁷⁵ Zo schreef de aartsbisschop van Utrecht in 1920 aan het hoofdbestuur van Sint Martinus dat R.K. Onderofficieren zich moesten distantiëren van „iedere neutrale vereeniging’’ en zich aan moesten sluiten bij St. Martinus. St Martinus: Katholieke vereniging van militairen 1911-1982: *uit de sociale geschiedenis van een vakorganisatie van militairen*, 11.

¹⁷⁶ Martinus, *sociale geschiedenis*, 11. Ons Belang, *Gedenkboek*, 107.

¹⁷⁷ Martinus: *sociale geschiedenis*, 56.

richtte op het verspreiden van christelijke beginselen en niet streefde naar verbetering van de materiële positie van haar achterban.¹⁷⁸ Wel stelde de bond de acties van het NCOOV tegen vloeken, drankmisbruik en het geldende huwelijksverbod voor onderofficieren te onderschrijven.¹⁷⁹ St. Martinus lag, vanwege haar nadruk op materiële positieverbetering, dichter bij Ons Belang.¹⁸⁰ Volgens Ons Belang werd zij door deze organisatie, hoewel deze ook toenaderingen deed, echter voortdurend bestreden.¹⁸¹ De NCOOV deed dit veel minder; de verhoudingen met deze vereniging waren dan ook minder getroubleerd.¹⁸² De confessionele bonden hadden op hun beurt eveneens kritiek op Ons Belang. Zij stelden, net als Ons Belang, alle onderofficieren te willen vertegenwoordigen, Daarom pleitten zij tegen het beleid van de bond om hogere eisen te willen stellen aan de werving van nieuwe onderofficieren en veel nadruk te leggen op de algemene ontwikkeling van het onderofficierskorps.¹⁸³ Deze uitgangspunten, die Ons Belang beschouwde als middel om de positie van onderofficieren te verbeteren, verhoogden volgens hen onnodig de drempel om lid te worden van een vakbond.¹⁸⁴

St. Martinus en het NCOOV lieten zich als reactie op de onrust in de krijgsmacht, in tegenstelling tot Ons Belang, publiekelijk op hun trouw aan de regering voorstaan. Ook benadrukten zij graag publiekelijk hun bereidheid de regering *en* de legerleiding te willen helpen in haar streven de revolutiedreiging tegen te gaan.¹⁸⁵ De geestelijke verzorgers van beide verenigingen speelden daarbij een belangrijke rol. Zij maakten bijvoorbeeld de namen van hun leden bekend bij de legerleiding, zodat deze wist dat zij in ieder geval op deze confessionele onderofficieren en soldaten kon rekenen.¹⁸⁶ Omdat Ons Belang minder nadrukkelijk publiekelijk stelling nam tegen de onrust en zich niet op eenzelfde manier voor steun aan het wettige gezag uitsprak, beschuldigden de confessionele bonden de bond ervan het revolutionaire socialisme te steunen en dus een gezagsondermijnende organisatie te zijn.¹⁸⁷ De contacten tussen Ons Belang en de SDAP (zie ook de inleiding en paragraaf 2.4.)

¹⁷⁸ Ons Belang, jaarverslag 1916-1917, 13-14.

¹⁷⁹ Ons Belang, jaarverslag 1916-1917, 13-14.

¹⁸⁰ Ons Belang, jaarverslag 1916-1917, 13-14.

¹⁸¹ Na jaarverslag 1918-1919, blz. 95. Martinus, *sociale geschiedenis*, 51.

¹⁸² NA, jaarverslag 1918-1919, 95-96.

¹⁸³ NA, jaarverslag 1919-1920, 58-59.

¹⁸⁴ Heckers, *100 jaar vakbond*, 69-70.

¹⁸⁵ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 875.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 875.

¹⁸⁷ „Hierbij doet spreker sterk uitkomen dat het de Principieele de Christelijke organisaties zijn die door hunne spontane, ondubbelzinnige propaganda voor recht en orde, het Nederlandsche Volk hebben gered. Thans is nog eens een keer te meer en met duidelijken klank en sterken daad het nut en de noodzakelijkheid gebleken van de Christelijke organisaties. Het monster der Revolutie is gevlucht voor de eendrachtige macht van de in God geloovende en georganiseerde arbeiders. De oogden van velen zullen weder zijn geopend door de pogingen der Revolutionairen, terwijl de dubbelzinnige houding van sommige neutrale organisaties hen zal hebben doen schrikken.’ (...), aldus een anonieme schrijver in het blad van St. Martinus: *Mijn Schild*. Martinus, *sociale geschiedenis*, 138-139.

bevestigden volgens hen het „rode” karakter van Ons Belang.¹⁸⁸ De confessionelen drongen er bij Ons Belang meermalen op aan dat de vereniging zich met hen publiekelijk zou uitspreken over haar steun aan het gezag en dat zij haar leden op zou roepen tot trouw aan vaderland en koningshuis. Ons Belang deed dit echter wel diverse malen, maar dan op eigen houtje (zie ook: paragraaf 3.1). Voorzitter W. Wijk koos er dus voor om dit beleid niet te laten dicteren door de confessionelen.¹⁸⁹ Zo kwam Ons Belang in navolging van de andere verenigingen op donderdag 14 november 1918 met een eigen verklaring van regeringsgetrouwheid.¹⁹⁰

De confessionele bonden vonden dat Ons Belang de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht misbruikte door volop actie te gaan voeren. Een voorbeeld hiervan was de lijst met elf punten die Ons Belang aan minister Von Geusau presenteerde. De NCOOV en St. Martinus beschouwden deze lijst en de dreigende taal die er volgens hen mee gepaard ging als bewijs voor het revolutionaire karakter van Ons Belang.¹⁹¹ Omdat de confessionele bonden banden hadden met regeringspartijen konden zij geen oppositioneel beleid voeren zoals Ons Belang en het VDW dat konden. Zij schroomden echter niet om gebruik te maken van de successen van Ons Belang. Zo stelden zij samen met andere militaire bonden een manifest op waarin de behaalde successen van Ons Belang in hun onderhandelingen met het Departement van Oorlog als gezamenlijke verdienste van deze verenigingen werden gepresenteerd.¹⁹²

De verhouding tussen Ons Belang en de confessionele bonden was er dus een van concurrentie en gedurende de onderzoeksperiode bleef dit zo. Het NCOOV en St. Martinus deelden het streven van Ons Belang naar verbetering van de materiële positie van onderofficieren, maar steunden de vereniging hierin niet.¹⁹³ In haar streven naar een verbetering van de (materiële) positie van onderofficieren van de landmacht stond Ons Belang in de periode 1918-1922 vrijwel alleen. De bond werkte wel samen met enkele andere organisaties, maar die waren niet specifiek gericht op militairen van de landmacht. In haar streven naar verbetering van de pensioenen en het straf- en tuchtrecht voor militairen werkte zij bijvoorbeeld samen met enkele belangenverenigingen voor personeel van de Marine.¹⁹⁴ Ook sloot zij zich soms ook aan bij burgerverenigingen, indien dit belangenbehartiging ten goede kwam. Zo sloot zij zich in september 1919 aan bij enkele burgerverenigingen teneinde

¹⁸⁸ Na jaarverslag 1919-1920, blz. 154. J. Heckers „Noch noodig noch gewenscht”: 100 jaar vakbond voor militairen 1898-1998, 98. Martinus, *sociale geschiedenis*, 138-139.

¹⁸⁹ H.J. Scheffer, *November 1918: Journaal van een revolutie die niet doorging* (Amsterdam 1968) 124.

¹⁹⁰ Heckers, *100 jaar vakbond*, 96.

¹⁹¹ Ibidem, 98.

¹⁹² Scheffer, *November 1918*, 124.

¹⁹³ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 866, 870.

¹⁹⁴ NA, Jaarverslag 1917-1918, 20.

gezamenlijk de strijd aan te binden tegen drankmisbruik.¹⁹⁵

Hoe zat het met het VDW in de Tweede Kamer? Stond zij in haar streven naar (materiële) positieverbetering van krijgsmachtpersoneel en democratisering van de krijgsmacht ook alleen? Om dat te analyseren is het van belang eerst de politieke context te schetsen waarin het VDW opereerde. Welke standpunten hadden de regerings- en oppositiepartijen ten aanzien van de krijgsmacht? En aangaande het streven naar democratisering van de krijgsmacht? Het antwoord op deze vragen is bovendien van groot belang om de reactie van de regering op de onrust te begrijpen (paragraaf 2.5.), evenals het beleid van het Departement van Oorlog in de periode 1918-1922 (paragraaf 3.2. en 3.3.).

2.3. De politieke constellatie in de jaren 1918-1922

Het Nederlandse defensiebeleid in de jaren 1918 tot en met 1921 was tweeledig. Enerzijds kwam de roep om bezuinigingen op, die vanaf 1922 vorm kreeg in het regeringsbeleid. Tegelijkertijd had de Eerste Wereldoorlog aangetoond dat – wilde men als land een rol van betekenis spelen op het internationale krijgstoneel- dure en moderne wapens noodzakelijk waren. Onzekerheid over de internationale onrust zorgde ervoor dat het pacifisme en antimilitarisme nog niet dominant aanwezig waren.¹⁹⁶ In de politiek was er deze jaren eveneens veel discussie over het te voeren beleid. Confessionele en rechts- liberale partijen waren tot ongeveer 1922 groot voorstander van een sterke krijgsmacht. Nederland zou anders overgeleverd zijn aan buitenlandse mogendheden en kon internationaal gezien geen militaire rol van betekenis meer spelen. De Volkerenbond bood volgens hen te weinig soelaas.¹⁹⁷

Zij waren tegen grote hervormingen van de krijgsmacht en voorstander van de bestaande variant op het Pruisische krijgsmacht model. Een apart militair domein en een aparte geest in het officierskorps beschouwden zij namelijk als middel om de krijgsmacht minder ontvankelijk te maken voor het socialistische gedachtegoed.¹⁹⁸ Zoals in paragraaf 2.2. aan de orde kwam hadden de confessionele regeringspartijen banden met de confessionele belangenverenigingen. Dit had gevolgen voor de positie van het VDW in de Tweede Kamer. Deze confessionele partijen keerden zich namelijk, evenals de bonden, tegen Ons Belang en het Verbond tot Democrativering der Weermacht.

¹⁹⁵ NA, Jaarverslag 1919-1920, 76-77.

¹⁹⁶ Klinkert, *military debate*, 81-82.

¹⁹⁷ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 866, 870.

¹⁹⁸ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 403.

De ARP wilde dat het debat niet zou gaan over de reorganisatie van de krijgsmacht en de democratisering hiervan, maar over de bestrijding van binnenlandse vijanden en het paraat zijn voor eventuele oorlogsdreiging. De grootste binnenlandse vijanden zag zij in de ‘revolutionairen’ van de SDAP, de communistische Sociaal- Democratische Partij en de Christen- Socialisten.¹⁹⁹ Daarom moest de regering volgens haar de Vrijwillige Landstorm verbeteren, zodat deze organisatie een belangrijke rol kon spelen in de hervorming naar een volksleger met algemene dienstplicht, oftewel: „democratisering van de weermacht in den goeden zin des woords.”²⁰⁰ Zij riep katholieke en protestants-christelijke onderofficieren ook op om stelling te nemen tegen Ons Belang.²⁰¹ Een ARP- Kamerlid zocht de oorzaak van de verkiezingsuitslag van het VDW en het toetreden van deze partij tot de Tweede Kamer zelfs in de gebreken van het gebruikte stembiljet bij deze verkiezingen.²⁰²

Een partij die, evenals het VDW, tijdens de verkiezingen van juli 1918 een zetel had verworven in de Tweede Kamer was de Christen- Democratische Partij. De oprichter en voorman van deze partij, A.P. Staalman, brak in 1905 met de ARP en zette zich als Kamerlid – evenals Wijk- in voor de rechten van onderofficieren en andere militairen, en hun weduwen en wezen.²⁰³ Staalman had echter veel kritiek op het VDW en steunde de partij niet.²⁰⁴ Zo zette hij vraagtekens bij de regeringsgetrouwheid van Ons Belang. Ook was hij teleurgesteld in het beleid van de vereniging tijdens de onrustige novemberdagen in 1918, dat volgens hem ongepast was omdat het geen onvoorwaardelijke uiting van regeringsgetrouwheid betrof.²⁰⁵

Volgens de partijen ter linkerzijde van het politieke midden was de massaliteit van moderne oorlogsvoering aan kleine landen als Nederland niet besteed. Links- liberale partijen als de Liberale Unie en de Vrijzinnig Democratische Bond streefden naar een democratisering van de krijgsmacht; een volksleger op basis van een algemene dienstplicht.²⁰⁶ Veel politici van de Liberale Unie pleitten daar al vanaf het begin van de 20^e eeuw voor (zie ook: paragraaf 4.2.). Leden van de Liberale Unie en de VDB werden echter steeds pacifistischer.²⁰⁷ De Liberale Unie was kritisch over het Departement van Oorlog, dat de „geest” van de tijd niet

¹⁹⁹ J.G. Scheurer (ARP) in: Handelingen 1918-1919, vastst. V.d. Staatsbegroting voor het dienstj. 1919 H. VIII (Dep. Van Oorlog), 59^e verg. 18 februari 1919, 1471.

²⁰⁰ ARP-er L.F. Duymaer van Twist over de Vrijwillige Landstorm in het debat over de nadere verhoging van het VIIIste hoofdstuk van de staatsbegroting voor 1919 (buitengewoon krediet) Handelingen 1919-1920, 103^e verg. 19 juni 1920.

²⁰¹ Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 65 e verg. 27 febr. 1919. 1657. Handelingen 1918-1919.

²⁰² E.J. Beumer (ARP) tijdens het debat over de vastst. V.d. Staatsbegroting voor het dienstj. 1919 H. VIII (Dep. Van Oorlog), 59^e verg. 18 februari 1919, 777.

²⁰³ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxu5/christen_democratische_partij_cdp. Geraadpleegd: 10-4-2015.

²⁰⁴ Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 65 e verg. 27 febr. 1919. 1657. Handelingen 1918-1919.

²⁰⁵ Handelingen 1918-1919, A.P. Staalman, vastst. V.d. Staatsbegroting voor het dienstj. 1919 H. VIII (Dep. Van Oorlog), 59^e verg. 18 februari 1919, 1471.

²⁰⁶ Vastst. V.d. Staatsbegroting voor het dienstj. 1922 (Algemeene beschouwingen), 40^e verg. 19 december 1921, 1162.

²⁰⁷ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 866, 870, 888.

begreep. Het ontslag van opperbevelhebber Generaal C.J. Snijders vond zij echter niet netjes en het conservatisme werd er –aangezien het overige ambtenarenapparaat op het Departement bleef zitten- volgens haar niet mee ingedamd. Daarom zou democratisering pas werkelijk plaats kunnen vinden als deze officieren van het departement verdwenen. Dat veel officieren na de onrust in de krijgsmacht „democratische allures” trachtten na te bootsen leidde niet tot een werkelijke democratisering van de krijgsmacht. Om de verhouding tussen officieren en hun ondergeschikten te veranderen moest de officiersopleiding worden hervormd. De cadetten moesten zich meer mengen in het burgerleven en les krijgen in pedagogiek en psychologie. Ook moesten ‘achterhaalde’ militaire tradities worden herzien; de partij pleitte voor beperkingen aan de groetplicht. Ook moest er voor minderen in rang meer ruimte komen om kritiek te uiten op hun meerderen.²⁰⁸

Veel politici van links-liberale signatuur pleitten voor slechts een militaire politie voor binnenlandse aangelegenheden en een politie- eenheid voor inzet tijdens internationale conflicten.²⁰⁹ Een politiemacht die binnen de kaders van de Volkerenbond zou opereren was volgens hen voldoende.²¹⁰ Dit standpunt werd gedeeld door de SDAP. Kamerleden van SDAP huize pleitten na de onrust in de krijgsmacht voor een verbetering van de positie van onderofficieren. Ook lieten zij zich kritisch uit over de verhoudingen tussen officieren en minderen in rang en hekelden de arrogantie van veel officieren in de dagelijkse omgang met hun ondergeschikten. Voorzitter Wijk sprak voor deze opstelling, in zijn openingsrede van 28 januari 1918 op de algemene ledenvergadering, zijn waardering uit. Hij gaf echter ook aan dat het SDAP meer tegen het conservatisme van het Departement van Oorlog in het geweer moest komen.²¹¹ Verder dan kritische kanttekeningen in Kamerdebatten ging het beleid van de SDAP dan ook niet. De partij had in de periode 1918-1922 niet de intentie om het leger te hervormen; zij keerde zich juist van dat leger af en werd steeds antimilitaristischer. Sommige sociaal- democraten beschouwden het streven van het Departement van Oorlog naar democratisering dan ook als een poging om het leger weer in te kunnen zetten voor reactionair en imperialistisch beleid.²¹² De partij wilde voorts (inter)nationale ontwapening, internationale actie van arbeiders om oorlogsdreiging tegen te gaan, nationalisme en militarisme bannen uit het volksonderwijs en een democratisering van de Volkenbond door

²⁰⁸De Muralt (Liberale Unie) tijdens de vastst. Voor de begroting voor het dienstjaar 1919 H. VIII (Dep. van Oorlog) 57^e verg. 13 febr. 1919. Handelingen 1918-1919.

²⁰⁹Zie een artikel over een Kamerdebat over de begroting van het Departement van Oorlog in het godsdienstig-staatkundig dagblad De Tijd, 19-02-1919.

²¹⁰Klinkert, *military debate*, 94-95, 102. Van Zadelhoff (SDAP) in het debat over de Nieuw regeling van den dienstplicht, 99^e vergadering, 8 juni 1921.

²¹¹NA, jaarverslag 1918-1919, Openingsrede president W. Wijk, blz. 198.

²¹²Zie bijvoorbeeld: De Tribune: sociaal- democratisch weekblad, 30-5-1919.

meer invloed van de arbeidersklasse in deze organisatie.²¹³

Hoe linkser partijen waren, des te antimilitaristischer. De krijgsmacht werd door revolutionaire partijen als de SP, de Bond van Christen Socialisten (BCS) en de Communistische Partij Holland (CPH) als werktuig van het grootkapitaal gezien, dat gebruikt werd om de arbeidersklasse te onderdrukken en een imperialistisch beleid te voeren.²¹⁴ Deze partijen waren daarom tegen de krijgsmacht (en dus tegen een democratisch volksleger met algemene en persoonlijke dienstplicht) en wilden volledige ontwapening.²¹⁵

Ook in de politiek was er dus weinig draagvlak voor het streven van Ons Belang en het VDW. Dit had grote gevolgen voor de positionering van het VDW in het politieke krachtenveld en –als gevolg daarvan- de resultaten van het optreden van deze partij. Maar voor dat aan bod komt wordt eerst ingegaan op de oprichting van de partij, haar verhouding tot Ons Belang, haar grondslagen en de mate van succes die zij had met haar politieke optreden.

2.4. Het Verbond tot Democratisering der Weermacht

Op 28 en 29 januari 1918 werd de jaarlijkse algemene vergadering van Ons Belang gehouden. Daarbij werd een stemming belegd waarbij werd gesproken over deelname aan de Tweede Kamer verkiezingen met eigen kandidaten. 122 Leden stemden voor, 5 stemden neutraal en 37 tegen. Bij de oprichting op 23 februari in Amersfoort zorgde vooral de gewenste verhouding tussen Ons Belang en het VDW voor de nodige hoofdbreken. De vereniging koesterde immers haar neutrale karakter, en deelname aan de politiek kon invloed hebben op deze neutraliteit. Daarom stelde de partij dat zij zich zou onthouden van partijpolitiek.²¹⁶ Uiteindelijk werd besloten om het VDW in organisatorisch opzicht los te maken van Ons Belang. Bij Ons Belang konden immers alleen onderofficieren lid worden, bij het VDW iedereen. Desalniettemin bestond de achterban van de partij voornamelijk uit krijgsmachtspersoneel.²¹⁷ De partij sprak wel de wens uit dat alle leden van Ons Belang ook lid

²¹³ Van Zadelhoff (SDAP) in het debat over de Nieuw regeling van den dienstplicht, 99^e vergadering, 8 juni 1921.

²¹⁴ Zie bijvoorbeeld: Kolthek (SP) in het debat over de vastst. Voor de begrooting voor het dienstjaar 1919 H.1, 33ste verg. 10 dec. 1918, Handelingen 1918-1919. 655..De BCS kreeg bij de verkiezingen van 1918 een zetel in de Kamer. In 1919 hield de partij op te bestaan, toen de voorzitter –en tevens enige Kamerlid van de partij- J.W. Kruyt, zich aansloot bij de CPH. Een deel van de aanhang sloot zich aan de SDAP, een ander deel vormde een Christelijke Volkspartij. http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxu6/bond_van_christen_socialisten_bcs. Geraadpleegd: 16-4-2015.

²¹⁵ Kolthek (SP) in het debat over de , vastst. V.d. Staatsbegrooting voor het dienstj. 1919 H. VIII (Dep. Van Oorlog), 39^e verg. 16 dec. 1920. 1068/1069

²¹⁶ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²¹⁷ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxtz/verbond_tot_democratisering_der. Geraadpleegd: 17-04-2015.

zouden worden van het VDW, maar dit gebeurde slechts mondjesmaat.²¹⁸

Qua partijprogramma zou het VDW wel deels het beleid van Ons Belang uitdragen; zij steunde immers haar strijd voor belangenbehartiging van onderofficieren. Beide organisaties beschouwden elkaar dan ook als „intieme vrienden.”²¹⁹ Voorzitter Willem Wijk werd de lijsttrekker voor het VDW. Hij zou in de eerste plaats president zijn van Ons Belang en in de tweede plaats lijsttrekker van het VDW. Echter, in de Tweede Kamer werd van hem verwacht dat het precies omgekeerd zou zijn.²²⁰ Dit om te voorkomen dat Wijk in de Kamer door andere politici als belangenbehartiger van Ons Belang werd gezien en van Ons Belang werd gedacht dat zij een afgevaardigde in de Kamer had.²²¹ Het experimentele karakter van deze organisatorische opzet bleek wel uit het feit dat de onderzoekscommissie aangaf de mogelijkheid te willen houden om de verhoudingen tussen Ons Belang en het VDW in de toekomst te kunnen wijzigen.²²²

Bij de oprichting in februari 1918 werden een aantal grondslagen gepresenteerd. Ten aanzien van het streven naar democratisering van de krijgsmacht, waar Wijk in zijn optreden in de Kamer veelvuldig op hamerde, werden de volgende uitgangspunten geformuleerd. De nieuwe partij streefde naar weerbaarheid van Nederland en haar koloniën, in economische, militaire en fysieke zin.²²³ Dit betekende dat de welvaart moest worden verhoogd en de materiële positie van achtergestelde maatschappelijke groepen moest worden verbeterd. Om de fysieke weerbaarheid te vergroten moest de staat voorzien in sport- en spelmogelijkheden voor de jeugd. Er moest een Departement worden opgericht om de lichamelijke en geestelijke opvoeding van de bevolking te coördineren.²²⁴ Ook diende de staat te voorzien in gratis onderwijs en medische zorg, evenals voedsel en kleding voor diegenen die dat zelf niet konden betalen. Het VDW achtte een krachtig leger onontbeerlijk om de neutraliteit en de onafhankelijkheid van Nederland te garanderen. Het was daarbij van groot belang dat de politiek en de bevolking vertrouwen hadden in de krijgsmacht. De militaire weerbaarheid kon worden verbeterd door de militaire slagkracht van de staat te handhaven en daar in te blijven investeren. Om dit te bereiken diende er –ook in Nederlands Indië-²²⁵ sprake te zijn van een volksleger op basis van een algemene en persoonlijke dienstplicht met een korte actieve

²¹⁸ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²¹⁹ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²²⁰ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1. Ons Belang, *Gedenkboek*, 118.

²²¹ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²²² NA: jaarverslag 1917-1918, p. 21.

²²³ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 6 april 1918, nr. 2., 1-2. Zie ook een artikel over de oprichting van het VDW in het Algemeen Handelsblad van 26-03-1918 en een artikel over een Kamerdebat over de begroting van het Departement van Oorlog in het godsdienstig-staatkundig dagblad *De Tijd*, 19-02-1919.

²²⁴ Zie een artikel over een vergadering van het VDW in het nieuws- en advertentieblad de Gooi- en Eemlander, 20-06-1918.

²²⁵ Zie een verslag van een vergadering van het VDW in het Algemeen Handelsblad van 15-06-1918.

diensttijd, met een kleine kern van beroepsmilitairen als aanvoerders en opleiders (officieren met hogere rangen). Aanvoerders met lagere rangen moesten worden geworven uit reserveofficieren. Zij moesten worden opgeleid in gemeenten en op kaderscholen. Er moest flink geïnvesteerd worden in een goede vooroefening en opleidingen, zodat de opgeroepen dienstplichtigen na een korte eerste oefening inzetbaar waren.²²⁶ Vrouwen dienden te worden opgeleid voor burgerlijke diensten, zoals de verpleging, mocht de oorlog uitbreken. Verder was het van belang dat alle schoolgaande jongens sport- en schietoefeningen kregen om hen voor te bereiden op hun dienstplicht. Vanuit het leger moest men zich meer richten op de burgermaatschappij. Officieren moesten bijvoorbeeld in hun opleiding leren zich in te leven in hun ondergeschikten en de belangen van hun ondergeschikten te behartigen.²²⁷ Het VDW pleitte voor een kameraadschappelijke verhouding en het opbouwen van een vertrouwensband tussen officieren en militairen met een lagere rang. Daartoe moesten officieren de persoonlijkheid van hun ondergeschikten en hun belevingswereld respecteren.²²⁸ Op deze manieren kon worden gestreefd naar herstel van het vertrouwen van het volk in de krijgsmacht en eenheid tussen maatschappij en krijgsmacht.²²⁹ Dit streven past in de tijdsgeest waarin de partij opkwam. Zoals in paragraaf 1.3. aan de orde kwam was Nederland niet goed voorbereid geweest op de vier jaar durende mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog en waren grote delen van de Nederlandse bevolking maar moeilijk enthousiast te krijgen voor het militaire bestaan. Deze factoren leidden tot tal van problemen. Het beleid zoals het VDW dat wenste te gaan voeren vormde een antwoord op deze problemen. De mobilisatie had bijgedragen aan het feit dat Nederland niet in de oorlog werd betrokken en had dus zijn nut bewezen. Dat zou het, met het model zoals het VDW dat voor ogen had, in de nabije toekomst opnieuw kunnen doen. De onzekere internationale situatie (zie ook: inleiding) speelde hierbij natuurlijk een grote rol.

De partij beschouwde het als een verplichting van de staat om te zorgen voor haar krijgsmachtspersoneel, bijvoorbeeld in het geval van invaliditeit, het overlijden van een partner, en ouderdom. Daarom streefde zij naar betere salarissen en pensioenen en snellere en regelmatigere bevorderingen.²³⁰ Ook een regeling voor militaire vanaf de middelbare leeftijd die in de burgermaatschappij aan de slag wilden was een streep punt. Volgens de vereniging

²²⁶ W. Wijk in het debat over de Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 59e verg. 18 febr. 1919. 1459. Handelingen 1918-1919.

²²⁷ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

²²⁸ J.A. Jungman en F.K. van Iterson, red., *Parlement en kiezer. Jaarboekje 1922-1923* (Den Haag 1922) 141-144.

http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/vdw1918/VDW_program_1918.pdf. Geraadpleegd: 13-4-2015.

²²⁹ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

²³⁰ Handelingen der Staten- Generaal 1918-1919, 2. Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 59e verg. 18 febr. 1919. 1459. Zie ook een artikel over de oprichting van het VDW in het Algemeen Handelsblad van 26-03-2918.

waren de democratische stromingen in de maatschappij niet voldoende doorgedrongen binnen de krijgsmacht. Een revolutionaire omwenteling en antimilitarisme wees het VDW, evenals Ons Belang, echter resoluut af.²³¹ In het kader van de andere interpretatie van het streven naar democratisering van de krijgsmacht (zie: inleiding) wilde de partij de kloof tussen het officierskorps en hun ondergeschikten dichten door de positie van het personeel met lagere rangen te versterken. De vereniging pleitte voor een wettelijk geregelde rechtspositie voor al het krijgsmachtpersoneel, zonder onderscheid naar rang. Ook moesten militairen de mogelijkheid krijgen om opleidingen te volgen op kosten van de krijgsmacht, zodat er meer sociale mobiliteit mogelijk werd. Militaire vakbonden moesten meer medezeggenschap krijgen in de besluitvorming ten aanzien van de regelingen voor de positie van krijgsmachtpersoneel en er moesten tuchtraden komen waarin militairen met verschillende rangen zetelden. Tot slot moesten militairen vrijelijk kritiek kunnen uiten op hun meerderen en diens beleid, als dit het landsbelang niet schaadde.²³²

De partij wilde naar eigen zeggen niet naar deze doelen streven door politieke actie te voeren. Zij wilde vooral een vertegenwoordiger in de Kamer die vanuit zijn militaire achtergrond en netwerk advies kon geven over militair beleid.²³³ De belangenbehartiging van krijgsmachtpersoneel was volgens de partij dan ook alleen bij haar in goede handen, een stem op een andere partij was een verloren stem.²³⁴ De partij wilde de Nederlandse bevolking ook bewuster maken van het belang van betere arbeidsvoorwaarden voor krijgsmachtpersoneel en een democratisering van de krijgsmacht.²³⁵ In paragraaf 1.3. kwam aan de orde dat grote delen van de Nederlandse bevolking maar moeilijk te enthousiasmeren waren voor het militaire leven. Ons Belang verweet het volk dan ook „onverschilligheid” ten opzichte van de krijgsmacht en waarschuwde dat daardoor de weerbaarheid werd verwaarloosd.²³⁶ Het VDW wilde dit veranderen door openbare vergaderingen en lezingen te houden, brochures en pamfletten te verspreiden en de pers in te schakelen.²³⁷ Ook wilde de partij het ‘gewone volk’ bewuster maken van het conservatisme van het Departement van Oorlog.²³⁸

Door de „kastegeest” op het Departement van Oorlog bleven duurzame veranderingen in de positie van onderofficieren en de democratisering van de krijgsmacht volgens W. Wijk

²³¹ https://www.historici.nl/pdf/kpp/verbond_tot_democratisering_der_weermacht.pdf. Geraadpleegd: 15-4-2015.

²³² Handelingen der Staten-Generaal 1918-1919, 2. Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 59e verg. 18 febr. 1919. 1457.

²³³ Zie een artikel over een vergadering van het VDW in het nieuws- en advertentieblad De Gooi- en Eemlander, 20-06-1918.

²³⁴ Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 8 maart 1918, nr. 1. 5.

²³⁵ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²³⁶ NA, inv.nr. 343: *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919) 15.

²³⁷ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1. Zie ook een artikel over de doelstellingen van het VDW in de Leeuwarder Courant van 18-03-1918.

²³⁸ Zie een verslag van een vergadering van het VDW in het Algemeen Handelsblad van 15-06-1918.

uit.²³⁹ Volgens hem was de hogere legerleiding niet bereid om de democratiseringstendenzen in de maatschappij te omarmen, maar wilde zij juist de traditionele geprivilegieerde positie van het officierskorps handhaven.²⁴⁰ Verscheidene progressieve wegbereiders in het officierskorps (zie paragraaf 3.1.) hadden dit al moeten ondervinden.²⁴¹ Daarom moest minister van Oorlog Alting Von Geusau volgens hem conservatieve ambtenaren van dit Departement ontslaan en jonge progressieve officieren aanstellen. Het ontslag van opperbevelhebber Snijders (zie paragraaf: 3.3.) was volgens Wijk niet uit te leggen aangezien de minister vervolgens geen plan van aanpak had om de krijgsmacht hervormen. Dat het beleid te weifelend was en niet werkte bleek volgens hem uit de onrust begin 1919 op diverse kazernes.²⁴²

In de vorige paragraaf kwam aan de orde dat het VDW weinig steun kreeg van andere politieke partijen. In de politiek en de maatschappij waren er voor en na de Eerste Wereldoorlog weinig voorstanders van een ‘volksleger’. Het hele idee van volksweerbaarheid, zoals het VDW wilde, had dan ook weinig draagvlak. De regeringspartijen zagen meer heil in het bestaande model: een kader- militieleger (zie: Inleiding).²⁴³ Evenals Ons Belang kon het VDW door haar geïsoleerde streven weinig politiek gewicht in de schaal leggen in haar streven naar democratisering. Wijk werd door andere Kamerleden vooral als vertegenwoordiger van een kleine, onbelangrijke, partij beschouwd. In het gedenkboek van Ons Belang wordt dan ook gesteld dat het Kamerlidmaatschap voor velen binnen de vereniging een deceptie was. Het bestuur ging gedurende het Kamerlidmaatschap inzien dat grote politieke partijen zoveel macht hadden dat het VDW niets in de melk te brokkelen had.²⁴⁴ Het ontstaan, de doelstelling en het optreden van het VDW dient dan ook niet te worden beschouwd als onderdeel van een bredere beweging die streefde naar democratisering. Een dergelijke brede beweging was er niet. Het streven van het VDW naar een volksleger werd op sommige punten slechts gedeeld met een kleine links-liberale minderheid binnen het officierskorps (zie paragraaf 3.1.). Veeleer kan het VDW worden beschouwd als een neveneffect van de omstandigheden in de krijgsmacht en de politiek: de problemen met de langdurige mobilisatie en de onrust in de krijgsmacht.

Dit laat onverlet dat W. Wijk met zijn optreden in de Kamer wel enkele verbeteringen

²³⁹ Na, inv. nr. 396: *Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht*, 1^e jaargang, 1 nov. 1918, nr. 1.

²⁴⁰ Handelingen der Staten- Generaal 1918-1919, 2. Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 59 e verg. 18 febr. 1919. 1457. Handelingen der Staten- Generaal 1918-1919, 2. Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 66 e verg. 18 febr. 1919. 1457. 1657. Na, inv. nr. 396: Oprichtingsbrochure VDW, 8 maart 1918, nr. 1. 4.

²⁴¹ Zie een verslag van een vergadering van het VDW in het Algemeen Handelsblad van 15-06-1918.

²⁴² W. Wijk in het debat over de Vastst. Van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1919. H. VIII (Dep. Van oorlog), 65 e verg. 27 febr. 1919. 1657. Handelingen 1918-1919.

²⁴³ Schoemaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 402-403.

²⁴⁴ Ons Belang, *Gedenkboek*, 120.

in de positie van onderofficieren bereikte. De weduwen van onderofficieren die voor 1909 weduwe waren geworden kregen alsnog een compensatie van de Nederlandse staat.²⁴⁵ Ook had hij met zijn politieke optreden een aandeel in de gelijkschakeling van onderofficieren en burgerambtenaren, in de regeling voor salarissen en pensioenen (zie paragraaf 3.2.). Bij de stemming over de invoer van nieuwe wetten, zoals de militiewet van Minister van Oorlog van Dijk in 1921 (zie ook: paragraaf 3.3.), zorgde de stem van Wijk ervoor dat deze doorgang konden vinden.²⁴⁶

Een antwoord op de vraag in hoeverre het beleid van het Departement van Oorlog op één lijn zat met het streven van het VDW en Ons Belang naar democratisering van de landmacht komt aan de orde in de conclusies van de paragrafen 3.2. en 3.3., na een analyse van dit beleid. Om het optreden van het Departement beter te kunnen begrijpen is het van belang om eerst de politieke reacties op de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht na te gaan.

2.5. De politieke reactie op de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht

De onrust in oktober en november 1918 in de maatschappij en de krijgsmacht werd door de regering beschouwd als een uiting van het verlangen naar een socialistische revolutie. Ook de ongeregelheden in de Harskamp werden als zodanig beschouwd. De regering wist van het bestaan van arbeiders- en soldatenraden en na de ongeregelheden en de toespraak van Troelstra wilde zij op alle scenario's zijn voorbereid. De reactie van de regering was daarom tweeledig: zij deed concessies maar bediende zich ook van flinke repressie.

De regering wist dat zij de maatschappelijke orde alleen kon waarborgen als zij de positie van de arbeidende klasse zou verbeteren. Zo werd er gewerkt aan wetgeving voor een achturige werkdag. In juni 1918 werd het algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd. Op 13 november 1918 vroeg de regering maatschappelijke steun voor haar beleid. In de proclamatie die zij uitvaardigde stonden een aantal maatregelen die de regering had genomen om het volk tegemoet te komen. Op 6 november 1918 had de regering besloten om de opleiding van nieuwe landmacht rekruten te verkorten. Door deze nieuwe lichte al na drie maanden aan te laten treden kon de huidige lichte dienstplichtigen eerder worden vervangen.²⁴⁷ Op 8

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ *De Haagsche Post*, 24 december 1921.

²⁴⁷ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 857.

november 1918 had zij besloten om de helft van alle militaire voedselvoorraden beschikbaar te stellen en Groot-Brittannië te vragen om voedselleveranties. Hierdoor konden de rantsoenen voor de burgerbevolking worden verhoogd. Ook kondigde zij een gedeeltelijke demobilisatie af. Dit was mogelijk doordat er bijna een wapenstilstand was bereikt. Hiermee gaf zij gehoor aan een vurige wens van gemobiliseerden en werd het revolutionair socialisme voor dienstplichtigen minder aantrekkelijk.²⁴⁸ Op 18 september 1919 kregen vrouwen, die sinds 1917 passief kiesrecht genoten, ook actief kiesrecht. Vrouwen zouden minder revolutionair van aard zijn en dus ook wat behoudender stemmen, zo was de gedachte. In 1919 werd de Hoge Raad van Arbeid opgericht, een verzuild overlegorgaan onder leiding van de minister van Sociale Zaken, voor de leiders van de maatschappelijke sectoren: industrie, landbouw en arbeid.²⁴⁹

Deze concessies werden echter overschaduwd door het repressieve beleid. Dinsdag 12 november riep de regering de Vrijwillige Landstorm op om de onrust te beteugelen.²⁵⁰ Het leger werd daarvoor, door de onrust en de ongeregelheden, niet langer betrouwbaar genoeg geacht.²⁵¹ Op 13 november 1918 richtte de regering bovendien de Bijzonder Vrijwillige Landstorm op.²⁵² Het ARP- Kamerlid L.F. Duymaer van Twist kwam met het idee om een loyaal legerkorps van voormalig dienstplichtige soldaten op te richten om de maatschappelijke orde te handhaven en de revolutiedreiging te beteugelen.²⁵³ De krijgsmacht werd daarvoor, vanwege de onrust en ongeregelheden in haar gelederen (zie paragraaf 1.3.), niet betrouwbaar genoeg geacht.²⁵⁴ Ook stimuleerde de regering op diverse bestuurlijke niveaus de oprichting van gewapende burgerwachten, maar hun aantal bleef met enkele tientallen zeer beperkt.²⁵⁵ Ook de lokale autoriteiten troffen maatregelen als er volgens hen revolutiedreiging in de lucht hing. Zij bewapenden hun burgerwachten extra en beveiligden gebouwen. Ook werden demonstraties, zoals de 1-meiviering, aan banden gelegd. Het enthousiasme van anti- revolutionairen stond echter niet in verhouding tot de werkelijke dreiging en veel bestuurders uit sociaal- democratische hoek beschouwden de nadruk op repressie dan ook vooral als een vorm van intimidatie.²⁵⁶

Als reactie op de onrust ging de regering eveneens investeren in de

²⁴⁸ De wapenstilstand werd uiteindelijk op 11 november 1918 van kracht. Abbenhuis, *Staying Neutral*, 252.

²⁴⁹ Rooy, *Republiek*, 149-151.

²⁵⁰ Deze vrijwilligersorganisatie werd in augustus 1914 opgericht om het land te beschermen tegen in- of externe dreigingen. Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 867.

²⁵¹ Scheffer, *November 1918*, 125-126.

²⁵² De Bijzonder Vrijwillige Landstorm was een uitbreiding van de Vrijwillige Landstorm. Door deze hernieuwde aandacht en organisatorische verbeteringen kwamen er veel nieuwe vrijwilligers bij. Het aantal vrijwilligers steeg van 16.181 (1 maart 1919) tot 41.983 (1 januari 1920). Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 867.

²⁵³ Moeyes, *Buiten schot*, 339-340. Abbenhuis, *Staying Neutral*, 252.

²⁵⁴ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 867.

²⁵⁵ Moeyes, *Buiten schot*, 339. Scheffer, *November 1918*, 117-118, 124-126. NA, jaarverslag 1919-1920, 151.

²⁵⁶ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 875-877.

inlichtingendiensten.²⁵⁷ De derde sectie van de Generale Staf, de toentertijd landelijke inlichtingendienst, richtte zich op inlichtingen uit binnen- en buitenland. In de roerige Novemberdagen in 1918 liet de regering door deze dienst de stemming in het leger peilen.²⁵⁸ Uit een circulaire bleek dat zij het van groot belang vond om inlichtingen in te winnen binnen het onderofficierskorps en onder de leden van Ons Belang. Daarom werden informanten naar de afdelingsvergaderingen van Ons Belang gestuurd.²⁵⁹ Ook werden er inlichtingen gewonnen bij de commissiën van samenwerking, overlegorganen die op initiatief van de latere Minister van Oorlog W.F. Pop werden opgericht om de communicatie tussen officieren en hun ondergeschikten te bevorderen.²⁶⁰ Op 13 januari 1920 richtten de ministers van Binnenlandse Zaken, Oorlog en Justitie de Centrale Inlichtingendienst (CI) op. Deze dienst nam de binnenlandse inlichtingenwerk over van GS III. Op initiatief van W.F. Pop, tijdelijk opperbevelhebber van de land- en zeemacht (11-11-1918 -15-11-1919) en Minister van Oorlog in het kabinet Ruys de Beerenbrouck I in de jaren 1920-1921, werd bij elke burgerwacht en de politiekorpsen in de grote steden een afdeling van de CI opgericht.²⁶¹ De CI richtte zich op potentieel revolutionaire maatschappelijke groepen, waartoe zij ook de SDAP rekende.²⁶² Op 13 november 1918 richtte deze dienst, in overleg met (onder)officieren, de ‘Bond van Regeeringsgetrouwen’ op. Deze bond, een organisatie van militairen die zich verenigden omwille van hun toewijding aan Oranje en het vaderland, was een reactie op de socialistische Bond van Dienstplichtige Militairen. Ze werd geleid door dominee J.C.H. Schalten en een klein groepje (reserve-)officieren. Het was deze bond die op maandag 18 november de huldebetoging voor het Oranjehuis op het Malieveld organiseerde.²⁶³

In de Tweede Kamer reageerden diverse politici op de ongeregeldheden in de Harskamp. Opvallend veel van hen toonden begrip voor het ongenoegen van de soldaten dat had geleid tot de ongeregeldheden. Er werd gepleit voor een mentaliteitsverandering onder officieren ten aanzien van hun behandeling van ondergeschikten en meer inspraak voor het krijgsmacht personeel beneden de rang van officier. Ook werd de geprivilegieerde positie van het officierskorps ter discussie gesteld en bekritiseerd. Vooral de ARP, de SDAP en de BCS hadden kritiek op het beleid van het Departement van Oorlog, de geprivilegieerde positie van het officierskorps en de behandeling van minderen door hun officieren, reden dat deze debatten ook wel werden bestempeld als ‘interpellaties van de heeren Kruyt, Troelstra, Ter

²⁵⁷ Ibidem, 855-856.

²⁵⁸ Scheffer, *November 1918*, 124.

²⁵⁹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 134-135.

²⁶⁰ Voor meer informatie over deze Commissiën van Samenwerking, zie paragraaf 3.3.

²⁶¹ http://www.parlement.com/id/vg09lljev8xj/w_f_pop. Geraadpleegd: 18-03-2015.

²⁶² Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 873.

²⁶³ J.S. Wijne, *De vergissing van Troelstra* (Hilversum 1999) 34.

Laan en Duymaer van Twist betreffende het leger.’²⁶⁴ Maar ook VDW had kritiek. Wijk, die de Harskamp na de ongeregelde heden bezocht, zocht de oorzaak van de verziekte verhoudingen in het leger in de opleidingen voor officieren. Officieren werden opgeleid als „autocraat” omdat de opleiding „zelfvergoding” kweekte. En dat terwijl het Nederlandse volk juist steeds democratischer werd.²⁶⁵ In haar verenigingsblad Volk en Weerkracht beschouwde het VDW de ongeregelde heden in de Harskamp als een „harde les”, die hopelijk zou leiden tot meer begrip voor haar streven naar hervorming van de krijgsmacht. Het VDW verweet opeenvolgende Ministers van Oorlog, de hogere legerleiding, politici en pers dat zij al die tijd hadden gezwegen en weggekeken van de misstanden in het leger. Enkel een kleine groep officieren had volgens haar de noodklok geluid, maar zij werden door het overige officierskorps en de legerleiding als „erg lastig” beoordeeld (zie ook: paragraaf 3.1.).²⁶⁶

Ook de Minister van Oorlog, J.J.A. Alting Von Geusau, had in zijn reactie op deze bijdragen kritiek op de positie van officieren en hun manier van leiding geven. De minister vond dat officieren meer hun best moesten doen om zich in te leven in hun ondergeschikten en zich meer moesten richten op de belangenbehartiging van hun personeel.²⁶⁷ Om na te gaan wat deze ‘mentaliteit’, die het officierskorps domineerde, inhoud is het van belang inzicht te krijgen in de dominante visies binnen het officierskorps ten aanzien van de krijgsmacht en de rol van het officierskorps binnen dit instituut. Dit is ook van groot belang om het beleid van het Departement van Oorlog in de periode 1918-1922, ter democratisering van de krijgsmacht, te begrijpen. Dit Departement, inclusief de Minister die aan het hoofd ervan stond, werd immers bevolkt door officieren. Aangezien voornoemde visies nauw samenhangen met de politieke voorkeuren binnen het officierskorps is het van belang om deze eerst na te gaan.

²⁶⁴ ‘Interpellaties van de heren Kruyt, Troelstra, K. ter Laan en Duymaer van Twist, betreffende het leger’, *Verhandelingen van de Tweede Kamer*, 5- 6 november 1918.

²⁶⁵ ‘Interpellaties van de heren Kruyt, Troelstra, K. ter Laan en Duymaer van Twist, betreffende het leger’, *Verhandelingen van de Tweede Kamer*, 6 november 1918, 283.

²⁶⁶ Na, inv. nr. 396: Volk en Weerkracht; orgaan van het Verbond tot Democratiseering der Weermacht, 1^e jaargang, 15 nov. 1918, nr. 2.

²⁶⁷ ‘Interpellaties van de heren Kruyt, Troelstra, K. ter Laan en Duymaer van Twist, betreffende het leger’, *Verhandelingen van de Tweede Kamer*, 5- 6 november 1918, 255.

Hoofdstuk 3 Het beleid van het Departement van Oorlog

3.1. Reacties in het officierskorps op de roep om democratisering van de krijgsmacht

Sinds ongeveer 1870 waren de meeste officieren liberaal. Ze waren nationalistisch en Oranjegezind, maatschappelijke stromingen die het liberalisme had omarmd. Ten opzichte van de confessionele partijen namen de meeste officieren een dubbel standpunt in. Het streven van deze partijen om hun religieuze achterban aan zich te binden en dus de nadruk te leggen op religieuze scheidslijnen was volgens deze officieren verkeerd omdat het volgens hen de eenheid van het officierskorps en de krijgsmacht bedreigde. Waar zij de confessionelen aan hun zijde vonden in de strijd tegen het socialisme waren deze partijen echter een gewaardeerde bondgenoot. Bovendien wilde het korps haar gelovige leden niet van zich vervreemden door stelling te nemen tegen de confessionelen. Dit lag anders bij het socialisme, dat van oudsher als de grote opponent werd gezien.²⁶⁸ Het anti-militarisme, dat vooral onder linkse kiezers veel aanhang had, werd door veel officieren dan ook fel bekritiseerd door te wijzen op de noodzaak van het instituut krijgsmacht.²⁶⁹ De meeste officieren waren dus liberaal. Een kleine minderheid van hen was links-liberaal. Zij waren het die kritiek hadden op de 'kastengeest' en pleitten voor het streven naar een volksleger. Hiermee onderschreven zij de standpunten van de Liberale Unie en de Vrijzinnig Democratische Bond, die immers ook streefden naar een volksleger (zie paragraaf 2.3.). De ideeën die deze officieren daarover hadden waren geen noviteit, maar waren al gemeengoed onder hen in de 19^e eeuw. Ook toen was er een strijd gaande tussen de ideeën van een kleine progressieve, links-liberale, minderheid en de reactie daarop van de conservatieve orthodoxe meerderheid.

In de 19^e eeuw waren deze progressieve officieren namelijk al van mening dat de krijgstuicht aan verandering onderhevig moest zijn, en zich moest laten beïnvloeden door maatschappelijke ontwikkelingen. Deze groep ageerde tegen de 'kastengeest' van het conservatieve beroepskader, dat volgens hen wantrouwend stond tegenover de democratische veranderingen in de burgermaatschappij. Het zelfstandig denken en handelen van het individu, dat in de burgermaatschappij een vanzelfsprekendheid werd, was voor deze meerderheid van het officierskorps in militair opzicht ondenkbaar. Zij bekritiseerden ook het

²⁶⁸ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 403-405.

²⁶⁹ C.C. de Gelder, kapitein der infanterie, 'het anti-militarisme', in: *Militaire Spectator* jaargang 87, 1918, 294-298.

bestaande krijgsmachtmodel: een kader- militieleger. Nadeel hiervan was volgens hun dat het de bestaande kloof tussen krijgsmacht en maatschappij niet verkleinde en het de ‘kastegeest’ dus niet tegenging.²⁷⁰ Het alternatief dat volgens hen democratischer was, was dat van een ‘volksleger’, op Zwitserse leest (zie ook: inleiding).²⁷¹ Hierdoor kon de krijgsmacht veel groter worden en werd de kloof tussen krijgsmacht en maatschappij verkleind. Door kortere periodes van training en kazerneverblijf zou een exclusieve ‘kastegeest’ binnen de krijgsmacht worden tegengegaan.²⁷² Deze officieren beschouwden deze ontwikkeling wel als een evolutionair proces en niet als een revolutionaire omwenteling van gezagsverhoudingen binnen de krijgsmacht.²⁷³ Dat inzicht is van groot belang, omdat tegenstanders van democratisering van de krijgsmacht het ‘schrikbeeld’ creëerden dat de democratisering zou leiden tot een situatie waarin soldaten, korporaals en onderofficieren hun commandanten kozen en wegstuurden en soldatenraden de dagelijkse gang van zaken op de kazerne leidden. Hiermee reageerden zij op voorstanders van democratisering die medezeggenschap van onderop als cruciaal beschouwden voor een werkelijk democratische krijgsmacht. De gedachtegang van deze tegenstanders werd geïnspireerd door de oorsprong van het begrip ‘democratisering van de krijgsmacht’, dat ontstaan is tijdens de Franse Revolutie (1789-1815). Door een wet van februari 1793 ontstond daar tijdelijk de situatie dat minderen hun meerderen in rang konden kiezen.²⁷⁴ Verscheidene officieren hadden zich in artikelen in de *Militaire Spectator* al gekeerd tegen deze ‘ultieme consequentie’ van het begrip ‘democratisering.’²⁷⁵ Gevolg was dat in veel artikelen in de *Militaire Spectator* de noodzaak van een nauwgezette handhaving van de tucht –zonder daarin door te schieten- werd bepleit.²⁷⁶ Een meerderheid van het officierskorps hechtte groot belang aan een onveranderde handhaving van de krijgstucht.²⁷⁷

De links-liberale critici hadden een punt met hun kritiek op de conservatieve geest in het officierskorps. De ontwikkelingen vanaf de jaren 1890 kenmerkten zich dan ook door meer nadruk op de eigenheid van de militaire beroep en de daarbij horende mentaliteit. Toch

²⁷⁰ Klinkert, *Yoke of discipline*, 19-38.

²⁷¹ De term ‘volksleger’ werd na 1870 gebruikt. Het verwees naar een krijgsmacht die qua samenstelling een afspiegeling was van de sociale gelaagdheid in de maatschappij. Als dit het geval was dan zou er een goede verstandhouding tussen de burgermaatschappij en de krijgsmacht zijn, zo was het idee. Over de precieze betekenis van het begrip was veel discussie. Veel conservatieve officieren beschouwden het volksleger als een resultaat van algemene dienstplicht. Sommige progressieve ranggenoten beschouwden het als een krijgsmacht die geen aparte ‘kastegeest’ bezat maar onderdeel was van de maatschappij. Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 338-342.

²⁷² Klinkert, *Yoke of discipline*, 19-38.

²⁷³ 244 en 229, Staatsbegrooing H. VIII, Vestingbegrooing en begrooing Artillerie-inrichtingen voor 1919. 28 e verg. 4 april 1919. Handelingen 1918-1919.409-410.

²⁷⁴ 244 en 229, Staatsbegrooing H. VIII, Vestingbegrooing en begrooing Artillerie-inrichtingen voor 1919. 28 e verg. 4 april 1919. Handelingen 1918-1919.409-410.

²⁷⁵ S. van Aken, Democratiseering van de Weermacht, verband tusschen economisch en militair weervermogen, kader- en oefenplicht. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 569-580.

²⁷⁶ Zie bijvoorbeeld het krantenartikel: ‘Democratiseering der Weermacht, De gevechts- tucht,’ in: *De Telegraaf* 1-10-1919.

²⁷⁷ Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 399-401.

sloegen zij de plank ook deels mis. Zij negeerden namelijk de ontwikkelingen die zich vooral sinds de jaren 1870 in het officierskorps hadden voorgedaan. Toen ging een meerderheid van het officierskorps de noodzaak van de verwevenheid van de krijgsmacht met de maatschappij onderschrijven. Het officierskorps diende zich volgens hen te mengen in de sociale kringen van de gegoede burgerij en haar burgerlijke rechten en plichten te koesteren. De burgerij diende op haar beurt betrokken te zijn op de krijgsmacht; de krijgsmacht diende als onderdeel van de overheid onder dezelfde wetten en regels te vallen als de andere beleidsterreinen. Isolement deed afbreuk aan de kwaliteit van het militaire apparaat.²⁷⁸ De noodzakelijkheid die actoren als het VDW toedichtten aan het streven naar democratisering van de krijgsmacht werd door hen ook gebagatelliseerd. Zij stelden dat er sinds het begin van de negentiende eeuw al sprake was van een evolutionaire ontwikkeling naar een meer ‘Zwitsers’ model: een kader- militieleger. Door diverse ingevoerde wetten, zoals de militiewet van 1912, leunde de krijgsmacht immers al steeds meer op steeds grotere aantallen dienstplichtigen en de grote toename van reserve(onder)officieren.²⁷⁹ Deze ontwikkeling zette zich door in de periode 1918-1922. In de jaren ‘20 werd in militaire kringen zelfs gediscussieerd of de kern van beroepsmilitairen helemaal kon worden vervangen door reserve(onder)officieren.²⁸⁰ Dit was goedkoper, aangezien deze reserveofficieren alleen een korte vakopleiding aan de KMA hoefden te volgen om volwaardig beroepsmilitair te kunnen zijn. Ook integreerde dit officierskorps volgens voorstanders beter in de burgermaatschappij.²⁸¹

De krijgsmacht werd in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw dus al steeds burgerlijker.²⁸² Dit impliceerde echter niet automatisch dat de dagelijkse praktijk op het kazerneterrein democratischer werd en de positie van onderofficieren en soldaten verbeterde. Officieren scholden nog altijd op hun minderen in rang, intimideerden hen en straften hen. Er waren veel officieren die deze situatie bagatelliseerden en er prima mee konden leven, maar er waren er ook die haar aan de kaak stelden in lezingen en artikelen in de *Militaire Spectator*. Laatstgenoemden vonden dat officieren zich als opvoeder van hun minderen in rang dienden op te stellen en een vertrouwensband met hun personeel moesten opbouwen.²⁸³

Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog werd deze roep om verandering in de

²⁷⁸ Ibidem.

²⁷⁹ Zie bijvoorbeeld de bijdragen van de liberaal H.P. Staal (1845-1920) aan het Kamerdebat over de Staatsbegrooing H. VIII, Vestingbegrooing en begrooing Artillerie-inrichtingen voor 1919. 28 e verg. 4 april 1919. Handelingen 1918-1919.409-410.

²⁸⁰ Zie bijvoorbeeld: G. Polvliet in de Telegraaf van 16-10-1919. W. Bevaart, De onderofficier in het Nederlandse leger, 1568-2001,170-171.

²⁸¹ Klinkert. *Wetenschappelijk opgeleide officier*, 14.

²⁸² Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 393-401.

²⁸³ Zie bijvoorbeeld: J.B. de Jongh, eerste-luitenant-adjutant bij het Regiment Jagers, De positie van den officier als opvoeder en volksleider, in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, blz. 481-498. W.E. van Dam van Isselt majoor van den generalen staf: De geest in het leger en de burgerwachten. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. Blz. 147-170. H.C. Rouffaerm kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (716-720). C.C. de Gelder, majoor der infanterie: *een vergeten hoofdstuk*, *Militaire Spectator*, jaargang 91, 1922, blz. 319-330. (Over het gemis van psychologie in de officiersopleiding).

verhoudingen tussen officieren en hun ondergeschikten steeds sterker. Officieren moesten de tijdsgeest begrijpen en toepassen in hun leidinggeven. Op deze manier kon de betrouwbaarheid van de krijgsmacht worden vergroot.²⁸⁴ Tegelijkertijd moest dat niet ten koste gaan van handhaving van de tucht.²⁸⁵ Door meer aandacht te besteden aan de opvoedende functie, en dus de pedagogische rol, van de officier zou de band tussen officieren en hun ondergeschikten beter worden, zo was de gedachte die gemeengoed werd in een groot deel van het officierskorps.²⁸⁶ Dit ging gepaard met kritische beschouwingen over de omgang van officieren met hun minderen, de toepassing van de krijgstucht, de toekomst van het officiersambt en de officiersopleidingen. Deze denkbeelden waren niet nieuw, maar door de ongeregelde heden binnen de krijgsmacht in oktober 1918, het grote aantal reserveofficieren, de dalende populariteit van het officierschap en de bezuinigingen wonnen deze denkbeelden aan invloed.²⁸⁷ „Het nieuwe is echter, dat die begrippen thans officieel gesanctioneerd worden, terwijl men een kleine 20 jaar geleden zeer veel kans had op een onaangename opmerking, zoodra men die begrippen in het openbaar verkondigde,“ aldus een kapitein der infanterie.²⁸⁸

De Minister van Oorlog en verscheidene officieren spraken zich uit voor verandering van de verhouding tussen officieren en hun ondergeschikten. Zij pleitten voor het aangaan van een vertrouwensband en oprechte belangstelling van officieren voor hun ondergeschikten. Ook werd gepleit voor een terughoudender opstelling van de officier ten aanzien van straffen en kritiek leveren op ondergeschikten. Er zou meer moeten worden beloond en kritiek moest opbouwend van aard zijn.²⁸⁹ Ook waren er bijeenkomsten voor officieren, waar officieren lezingen gaven waarin het belang van een andere houding van officieren aan de orde kwam, en publiceerden officieren artikelen over dit onderwerp in de *Militaire Spectator*.²⁹⁰ Tot slot werden door hogere officieren in de plaatsen Milligen, Kwadijk, Utrecht en Purmerend overlegorganen opgericht die soldaten en onderofficieren de kans boden hun grieven te uiten tegenover deze officieren.

Hoewel er binnen het officierskorps dus voorstanders waren van democratisering van

²⁸⁴ Klinkert, *Wetenschappelijk opgeleide officier*, 13.

²⁸⁵ Zie bijvoorbeeld het artikel: 'Democratisering der Weermacht, De gevechts- tucht,' in: *De Telegraaf* 1-10-1919.

²⁸⁶ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 232-235. Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 405.

²⁸⁷ Reserveofficieren waren mensen uit de burgermaatschappij die de HBS hadden gevolgd en vrijwillig als officier wilden dienen. W. Klinkert en P. Groen (red.) *Studeren in Uniform; 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003) 169-170.

²⁸⁸ W.Froger, kapitein der infanterie: Enkele beschouwingen over de modernisering van het Leger. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 355-362.

²⁸⁹ Zie bijvoorbeeld: W.Froger, kapitein der infanterie: Enkele beschouwingen over de modernisering van het Leger. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (blz. 355-362).

²⁹⁰ Zie bijvoorbeeld: J.B. de Jongh, eerste-luitenant-adjutant bij het Regiment Jagers, De positie van den officier als opvoeder en volksleider, in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, blz. 481-498. W.E. van Dam van Isselt majoor van den generalen staf: De geest in het leger en de burgerwachten. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. Blz. 147-170. W.Froger, kapitein der infanterie: Enkele beschouwingen over de modernisering van het Leger. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (blz. 355-362). H.C. Rouffaer kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (716-720). H.C. Rouffaer, kapitein der grenadiers: eenige psychologische opmerkingen betreffende de opleiding van den troep, *Militaire Spectator*, jaargang 90, 1921.

de verhoudingen tussen officieren en ondergeschikten, waren er ook veel officieren die minder progressief waren. Zij onderkenden de noodzaak dat officieren zich meer moesten inleven in hun minderen in rang, maar vonden dat de militaire discipline en de tucht, zoals bijvoorbeeld de groetplicht, onveranderd gehandhaafd diende te worden. Deze conservatievere officieren lieten eveneens van zich horen op conferenties en in artikelen in de *Militaire Spectator*.²⁹¹ Zo hield de kolonel der infanterie C.C.A. Fabius op 28 januari 1919 een lezing voor officieren en ministers in Den Haag. Ons Belang, en andere bonden voor onderofficieren en soldaten, waren niet uitgenodigd en de teneur van de toespraak zou hen ook niet hebben befallen. Fabius liet tijdens de lezing weten tegen veranderingen in de militaire discipline en tucht te zijn. Het was volgens hem juist van grote waarde dat het leger en de vloot conservatief waren, aangezien de oorlogsdreiging volgens hem nooit lang uit de lucht was. Wel vond hij dat officieren zich meer moesten inleven in hun ondergeschikten en er zich een menswaardiger verhouding tussen beide groepen diende te ontwikkelen. W. Wijk merkte in een rede in de Kamer dan ook op dat deze kolonel „tot zijn genoegen” net zo dacht over de legerhervormingen als Ons Belang. Fabius had het VDW er zelfs van beticht haar denkbeelden van hem te hebben gestolen.²⁹² Deze visie, die door Fabius op diverse lezingen in het hele land werd verkondigd, werd gedeeld door de majoor G.G. van Everdingen. Hij erkende dat er zowel in de maatschappij als de krijgsmacht (...), „meer en meer wordt aangedrongen op directen invloed van ondergeschikten op den gang van zaken,” maar dat deze ontwikkeling tegen de aard van de militaire cultuur in ging.²⁹³ Hij vond dan ook niet dat de militaire tucht moest worden aangepast, maar dat de officier wel de verantwoordelijk had om bij de toepassing van die tucht de menselijke waardigheid van zijn ondergeschikten niet uit het oog te verliezen.²⁹⁴

Door de ongeregeldheden, zoals de Harskamprellen, werd de roep om hervorming van het onderwijs op de KMA binnen het officierskorps luider. De afstand tussen officieren en minderen in rang werd als een van de oorzaken gezien van de onvrede onder onderofficieren en manschappen en daar moest meer aandacht voor komen in de opleiding van officieren. Vooral de gepercipieerde conservatieve ‘kastegeest’ van de KMA werd daarbij door jonge progressieve officieren gehegeld. In het eindrapport (mei 1919) van de commissie onder

²⁹¹ Zie bijvoorbeeld het pleidooi tegen versoepeling van de groetplicht, in: De Militaire groet in het openbaar, door: CJGL van den berg van saparoea, ritmeester der huzaren, De Militaire Spectator, Jaargang 87, 1918, Blz. 294-298.

²⁹² W. Wijk in het debat over de vastst. V.d. Staatsbegroting voor het dienstj. 1919 H. VIII (Dep. Van Oorlog), 59^e verg. 18 februari 1919. 1458.

²⁹³ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 862-863. Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 258-259. Zie voor meer informatie over Van Everdingen: <http://www.kasteelvanbreda.nl/kasteelvanbredanl/geschiedenis-van-de-kma/gouverneurs-van-de-kma/16-historie-kma/gouverneurs/129-everdingen.html>. Geraadpleegd: 4-4-2015.

²⁹⁴ Klinkert, *Wetenschappelijk opgeleide officier*, 11.

leiding van voormalig Minister van Oorlog B.C. de Jonge, dat de Harskamprellen onderzocht, schreef zij: „(...) De Commissie laat hier de traditionele terminologie van ‘kastegeest’ en ‘klove’ terzijde, maar gevoelt voor zich zeer duidelijk, dat er in dien geest iets is, dat daarin niet hoorde te zijn en vooral in den tegenwoordigen tijd aanstoot moet geven.’”²⁹⁵

Veel officieren, docenten en cadetten wilden dat maatschappelijke ontwikkelingen in de officiersopleiding aan bod kwamen, evenals aandacht voor gezondheidsleer, pedagogiek en psychologie. Vooral psychologisch onderricht werd van groot belang geacht om officieren de gevoelswereld van hun ondergeschikten te leren kennen. Door kennis van deze gevoelswereld en inlevingsvermogen kon de vertrouwensband tussen officieren en hun minderen in rang worden hersteld.²⁹⁶ Daarnaast moesten officieren zich bewuster worden van hun taak als opvoeder door onderwezen te worden in de pedagogiek.²⁹⁷ Om groepsprocessen beter te begrijpen en te beïnvloeden werd gepleit voor het aanleren van sociologie.²⁹⁸ Ook moesten officieren leren gebruik te maken van ‘massapsychologische tuchtfactoren’, zoals exercitie en muziek, om de geest van de troep te versterken.²⁹⁹ Onder andere Minister Alting Von Geusau was voorstander van het opnemen van deze vakken in het curriculum van de officiersopleiding.³⁰⁰ Ook moesten officieren in hun opleiding leren om de krijgstucht met oog voor het individu toe te passen. Zij moesten correct leren straffen, zodat de huidige ontevredenheid daarover bij ondergeschikten werd weggenomen.³⁰¹ Ook moesten er volgens andere officieren ook goede daden worden vermeld in het strafregister van ondergeschikten, moest de nadruk op het belonen komen te liggen en moesten officieren hun kritiek op ondergeschikten minderen. Deze kritiek moest bovendien kalm, omzichtig en opbouwend zijn.³⁰² Officieren moesten leren hoe zij correct konden bevelen en minderen in rang moesten

²⁹⁵ Jonge, *Verslag commissie*, 30-40.

²⁹⁶ Zie bijvoorbeeld: J.B. de Jongh, eerste-luitenant-adjutant bij het Regiment Jagers, De positie van den officier als opvoeder en volksleider, in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, blz. 481-498. W.E. van Dam van Isselt majoor van den generalen staf: De geest in het leger en de burgerwachten. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. Blz. 147-170. W.Froger, kapitein der infanterie: Enkele beschouwingen over de moderniseering van het Leger. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (blz. 355-362). H.C. Rouffaerm kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (716-720). H.C. Rouffaer, kapitein der grenadiers: eenige psychologische opmerkingen betreffende de opleiding van den troep, *Militaire Spectator*, jaargang 90, 1921. C.C. de Gelder, majoor der infanterie: *een vergeten hoofdstuk*, *Militaire Spectator*, jaargang 91, 1922, blz. 319-330. (Over het gemis van psychologie en pedagogiek in de officiersopleiding).

²⁹⁷ Zie bijvoorbeeld: J.B. de Jongh, eerste-luitenant-adjutant bij het Regiment Jagers, De positie van den officier als opvoeder en volksleider, in: *Militaire Spectator*, Jaargang 87, 1918, blz. 481-498, en W.E. van Dam van Isselt majoor van den generalen staf: De geest in het leger en de burgerwachten. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. Blz. 147-170. A.A. van Nijnatten, kapitein der infanterie: disciplinaire straffen- strafstelsel en tuchtraad. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. (blz. 190-196).

²⁹⁸ Zie bijvoorbeeld: H.C. Rouffaer, kapitein der grenadiers: eenige psychologische opmerkingen betreffende de opleiding van den troep, *Militaire Spectator*, jaargang 90, 1921. H.C. Rouffaerm kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 (716-720).

²⁹⁹ H.C. Rouffaer, kapitein der grenadiers: eenige psychologische opmerkingen betreffende de opleiding van den troep, *Militaire Spectator*, jaargang 90, 1921.

³⁰⁰ Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I.

³⁰¹ A.A. van Nijnatten, kapitein der infanterie: disciplinaire straffen- strafstelsel en tuchtraad. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, januari 1919. blz. 190-196.

³⁰² W.Froger, kapitein der infanterie: Enkele beschouwingen over de moderniseering van het Leger. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919 355-362.

leren hoe zij goed konden gehoorzamen.³⁰³ Officieren erkenden ook dat de kwaliteit van het onderofficierskorps omhoog moest. Daarom werd gepleit om de selectie bij de aanname van aspirant-onderofficieren strenger te maken en ook op karakter te selecteren. Daarnaast werd gepleit voor twee categorieën sergeanten op basis van leeftijd. Afhankelijk van de kwaliteiten moesten sergeanten na vier jaar kunnen doorstromen naar de categorie met meer verantwoordelijkheden. Als ze eerder ongeschikt waren gebleken moesten ze uit dienst.³⁰⁴

Deze officiersopleidingen moesten ook worden verbeterd, om de overgang naar de praktijk- de uitoefening van de eerste functie als tweede Luitenant- soepeler te maken. Ook dienden beroepsofficieren beter te worden voorbereid op het opleiden van reserveofficieren, die vaak ouder waren dan hen en goed opgeleid.³⁰⁵ Uit de oorlogsbegroting voor het jaar 1918, die in november 1917 werd gepresenteerd, bleek al dat er flink moest worden bezuinigd en de opleiding van officieren hervormd. Het Ministerie van Oorlog bracht in 1918 daarnaast een Voorlopig Verslag uit waarin zij het „overdreven intellectuele klimaat” op de KMA bekritiseerde.³⁰⁶ In december 1920 wilde minister van Oorlog, W.F. Pop, alle officiersopleidingen concentreren op de KMA. Docenten van de KMA reageerden hierop door zelf het ‘Bredase’ plan voor vernieuwing aan de minister te presenteren. Op 7 mei 1921 werd door van het docenten en staf van de KMA het zogenaamde ‘Bredase Plan’ aangeboden aan minister Pop. De ondergetekenden van het plan wilden wel bezuinigen, maar niet ten koste van het niveau van de opleidingen. Daarom pleitten zij voor hogere instroomeisen, slechts een wetenschappelijke opleiding (de praktijk zouden officieren op scholen voor reserveofficieren moeten leren), en afschaffing van het internaatsysteem. Cadetten moesten meer bewegingsvrijheid krijgen om zich meer in het maatschappelijke leven te kunnen mengen. Door deze maatregelen zou volgens hen de exclusieve ‘kastegeest’ van de opleiding worden teruggedrongen en de instroom van kwalitatief goede officieren waarborgen. De opleiding moest gaan vallen onder de Wet op hoger onderwijs en geleid worden door docenten. De KMA moest dus een Militaire Hogeschool worden en veel meer op burgerlijke instellingen voor hoger onderwijs gaan lijken.³⁰⁷

De militaire autoriteiten verzetten zich echter tegen het plan. Zij vonden dat cadetten al voldoende opgingen in de burgermaatschappij tijdens hun opleiding en stelden dat het

³⁰³ C.C. de Gelder, majoor der infanterie: een vergeten hoofdstuk, *Militaire Spectator*, jaargang 91, 1922, 319-330. (Over het gemis van psychologie en pedagogiek in de officiersopleiding).

³⁰⁴ Zie bijvoorbeeld: H.C. Rouffaerm kapitein der grenadiers: verhouding van officieren tot onderofficieren. *Militaire Spectator*, Jaargang 88, 1919, 716-720.

³⁰⁵ Klinkert en Groen, *Koninklijke Militaire Academie*, 171-172.

³⁰⁶ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 262.

³⁰⁷ Klinkert en Groen, *Koninklijke Militaire Academie*, 212,216-218. Bevaart, *De onderofficier*, 174-177. Klinkert, *Wetenschappelijk opgeleide officier*, 19.

internaatsysteem onontbeerlijk was voor het kweken van een esprit de corps. Ook vonden ze dat het scheiden van de praktische en theoretische opleiding de eenheid binnen het officierskorps bedreigde. Veel officieren vonden dat de voorgestelde nieuwe lessen pedagogiek en psychologie te theoretisch waren. Daarentegen werd meer heil gezien in een langer verblijf bij de troepen in de opleidingsfase en goede begeleiding door ervaren officieren en onderofficieren.³⁰⁸ Tevens waren ze het niet eens met het verwijt dat er weinig animo voor de opleiding was vanwege het karakter van de opleiding, maar zou dat volgens hen te maken hebben met de bezuinigingen op de krijgsmacht en het pacifistische maatschappelijke klimaat.³⁰⁹ Het aanpassen van de opleiding zou volgens sommigen niet leiden tot een kwalitatief betere instroom.³¹⁰

Na vele discussies en reorganisatievoorstellen werden elementen uit het Bredase Plan uiteindelijk door de opvolger van minister Pop, De ARP-er J.J.C. van Dijk (Minister van Oorlog: 1921-1925) ingevoerd.³¹¹ Deze ontwikkeling kan worden beschouwd als beleid van het Departement van Oorlog om de krijgsmacht te democratiseren, in die zin dat zij invloed had op „een juiste en meer democratische behandeling” van ondergeschikten door officieren en democratischer verhoudingen tussen officieren en minderen in rang. Door het aanstellen van docenten pedagogiek (vanaf 1919) en sociologie (vanaf 1920) trachtten de hervormers immers de nieuwe lichten officieren bewuster te maken van hun sociale taak als opvoeder en leider en hen hier beter voor op te leiden. Men trachtte tevens het inlevingsvermogen van nieuwe officieren in hun ondergeschikten te vergroten door hen tijdens de opleiding meer in aanraking te doen komen met de maatschappij en maatschappelijke problematiek. In maart 1919 werd door gouverneur van Hoogstraten namelijk besloten dat de cadetten meer vrijheden mochten gaan genieten.³¹² Ze mochten bijvoorbeeld langer uitgaan en kregen meer vrijheid bij het studeren.³¹³ In de jaren '20 werden cadetten naar fabrieken, volksbuurten, rechtbanken en opvoedkundige instellingen gestuurd om hun maatschappelijk bewustzijn te vergroten.³¹⁴ Het voornoemde streven van de hervormers kan ook worden gerelateerd aan de organisatorische hervormingen van de officiersopleidingen, hoewel deze bedoeld waren als bezuinigingsmaatregel. In 1922 fuseerden de Hoofdcursus voor officieren in Kampen en de

³⁰⁸ Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs oer het wetsontwerp nr. 2. Hoofdstuk VIII, Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I. *Algemeen Handelsblad*, 3-1-1919.

³⁰⁹ Hazelbag, *Invloed Harskampellen*, 259-260.

³¹⁰ Senior, 'Eenige opmerkingen naar aanleiding van het „plan tot reorganisatie van het militair onderwijs’, in: *Militaire Spectator*, mei 1921, 354-359.

³¹¹ http://www.parlement.com/id/vg0911094xxl/j_j_c_van_dijk. Geraadpleegd: 4-4-2015.

³¹² Zie voor een korte schets van deze gouverneur: <http://www.kasteelvanbreda.nl/kasteelvanbredanl/geschiedenis-van-de-kma/16-historie-kma/gouverneurs/127-hoogstraten>. Geraadpleegd: 4-4-2015.

³¹³ Klinkert en Groen, *Koninklijke Militaire Academie*, 218.

³¹⁴ *Ibidem*, 216-219.

Cadettenschool in Alkmaar tot een opleidingsinstituut op het terrein van de KMA in Breda.³¹⁵ Het plan van minister Van Dijk om ook de opleidingen voor reserveofficieren onder te brengen op de KMA stuitte op zoveel weerstand dat het niet door ging. Er werd besloten dat alle officieren begonnen op de scholen voor reserveofficieren en toegang konden krijgen tot de KMA door een examen af te leggen. Door hun gezamenlijke vorming zouden krijgsmacht en maatschappij meer versmelten, wat de exclusieve ‘kastegeest’ van het officierskorps tegen moest gaan.³¹⁶ Deze ontwikkeling had ook invloed op de behandeling van ondergeschikten door officieren en de ontvankelijkheid van het officierskorps voor democratischer verhoudingen met ondergeschikten. Het onderwijs aan de KMA onderging tot de Tweede Wereldoorlog verder geen grote veranderingen. De weerstand daartegen uit brede lagen van het officierskorps was daarvoor te sterk.³¹⁷

Deze weerstand tegen hervorming van de krijgsmacht was er ook onder de meeste conservatieve officieren op het Departement van Oorlog. Toch zagen opeenvolgende ministers van dit Departement zich in de periode 1918-1922 genoodzaakt om tegemoet te komen aan de wensen van krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier, om zo de onrust in de krijgsmacht te beteugelen. In de volgende paragrafen wordt ingegaan op dit beleid. In de volgende paragraaf wordt eerst geanalyseerd welk beleid het Departement van Oorlog voerde om de materiële positie van onderofficieren te verbeteren. In de conclusie komt aan bod in hoeverre dit op één lijn zat met het streven van Ons Belang en het VDW naar een verbetering van de materiële positie van het onderofficierskorps.

3.2. Het beleid van het Departement van Oorlog om de materiële positie van onderofficieren te verbeteren.

Op 5 december 1917 richtte het Departement van Oorlog, onder leiding van minister B.C. de Jonge (Minister van Oorlog:1917-1918) de Commissie- Idenburg op om te onderzoeken hoe het gesteld was met de salariëring van personeel van de Land- en Zeemacht.

Vertegenwoordigers van belangenverenigingen van onderofficieren, waaronder Ons Belang, hadden ook zitting in deze commissie. Het afsluitende rapport verscheen in juni 1918. Daarin werd geconcludeerd dat de salarissen van militairen al voor het uitbreken van de Eerste

³¹⁵ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, , 261.

³¹⁶ Klinkert en Groen, *Koninklijke Militaire Academie*, 180-181.

³¹⁷ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 262.

Wereldoorlog ontoereikend waren om in de dagelijkse behoeften te voorzien. Op 1 januari 1918 had het Departement van Oorlog al nieuwe salarisschalen ingevoerd, waardoor de salarissen van militairen op gelijke hoogten kwamen met die van ambtenaren in de burgermaatschappij. Omdat de prijzen van de eerste levensbehoeften bleven stijgen werd deze maatregel echter al snel als achterhaald beschouwd. Op 6 september 1919 presenteerde de minister van Oorlog J.J.A. Alting Von Geusau (1918-1919) een nieuw wetsontwerp, dat een verhoging van de jaarsalarissen vanaf 1 juni 1919 mogelijk maakte. Bovendien werd een nieuwe loonsverhoging per 1 januari 1920 in het vooruitzicht gesteld. Om deze plannen ten uitvoer te brengen werd de Commissie van Oorschot opgericht, onder leiding van Kapitein J.W. van Oorschot.³¹⁸ Deze loonsverhoging viel lager uit dan de commissie had bepleit, maar op 1 januari 1921 werd door de regering een toeslag van 7,5% op de salarissen uitgekeerd. Verder werd bepaald dat stijging van het salaris ook samen zou hangen met de leeftijd en het aantal dienstjaren, in plaats van alleen de rang. Er kwam een gelijke bezoldiging voor gehuwden en ongehuwden en een premievrij pensioen.³¹⁹

In de jaren 1920 tot begin 1922 werden de salarissen van onderofficieren verder verbeterd. In 1920 volgde het bezoldigingsbesluit burgerlijke rijksambtenaren. De regering legde hierin vast dat de salarissen van ambtenaren, en dus het krijgsmacht personeel, niet zouden worden verlaagd. Ook bepaalde de regering in 1920 met het bevorderingsbesluit dat de bevordering van onderofficieren en soldaten niet langer afhankelijk was van de goedkeuring van hun directe leidinggevende officier. Maar dit was nog niet alles. Ook een ander fel begeerd punt van de elf-puntenlijst van Ons Belang, de verhoging van de pensioenen van militairen en hun weduwen en wezen, werd deels binnengehaald. Op 17 februari 1922 werd namelijk de Militaire Pensioenwet voor de Landmacht ingevoerd.³²⁰ Hoewel Ons Belang wilde dat deze met terugwerkende kracht vanaf 1 augustus 1914 werd ingevoerd, en de nieuwe wet vanaf 1 januari 1918 gold, was ook dit een groot succes voor Ons Belang te noemen. Het standpensioen werd vervangen door het normale ambtenarenpensioen, dat gebaseerd was op het inkomen in het laatste dienstjaar. Per gewerkt dienstjaar kreeg de pensioengerechtigde er 2 procent bij, olopende tot een maximum van 70 procent. Op 1 juli 1922 werd daarnaast -met terugwerkende kracht tot 1 januari 1918- de Militaire Weduwenwet ingevoerd.³²¹ „Inderdaad, daarmee waren we dan eigenlijk gekomen tot „den nieuwen, den beteren tijd,“ aldus Ons Belang in haar gedenkboek, waarin zij de

³¹⁸ Ons Belang, *Gedenkboek*, 136-137.

³¹⁹ St. Martinus, *Sociale geschiedenis*, 113. Ons Belang, *Gedenkboek*, 107-108, 136-137.

³²⁰ Staatsblad 1922, no. 66, 17 February 1922.

³²¹ Staatsblad 1922, nr. 337, 19 mei 1922.

weduwenwet als „de sluitsteen van het verzorgingsgeheel salarissen-pensioenen’’ beschouwde.³²²

In 1922 vond er echter een kentering plaats in het defensiebeleid van de regering, dat vanaf dat moment gekenmerkt werd door opeenvolgende bezuinigingsronden. Minister W.F. Pop (Minister van Oorlog: 1920-1921) stelde in zijn Memorie van Antwoord bij de Oorlogsbegroting voor het jaar 1920 nog dat inkrimping van het beroepskader de belangen van (onder)officieren niet mocht schaden en dat dit niet gepaard mocht gaan met aantasting van de verworven rechten.³²³ Deze belofte bleek echter onhoudbaar. De salarissen van onderofficieren moesten er, ondanks het bezoldigingsbesluit, ook aan geloven. Door de maatregelen van 1 juli 1922 werden de salarissen van militairen met 5 procent verlaagd, tot maximaal 150 gulden per jaar.³²⁴ Op 7 april 1924 werd, als klap op de vuurpijl, bij Koninklijk besluit artikel 40 van het bezoldigingsbesluit ingetrokken. Dit maakte de weg vrij voor verdere salarisverminderingen. Bovendien moesten later in de jaren '20 ook de pensioenrechten eraan geloven.³²⁵

De verhoging van de salarissen en pensioenen van onderofficieren en hun weduwen en wezen kan worden beschouwd als een grote sprong voorwaarts ten aanzien van de materiële positie van onderofficieren. Het beleid van het Departement van Oorlog zat in dit opzicht dan ook grotendeels op één lijn met het streven van Ons Belang en het VDW naar ‘democratisering’, geïnterpreteerd als zijnde een verbetering van de materiële positie van onderofficieren en ander krijgsmacht personeel beneden de rang van officier (zie: inleiding). Dat deze ontwikkelingen vanaf 1922 door opeenvolgende bezuinigingsronden deels teniet werden gedaan, doet aan hun belang voor de verbetering van de materiële positie van onderofficieren in de onderzoeksperiode niets af. Zoals reeds in de inleiding aan bod kwam voerde het Departement van Oorlog dit beleid omdat zij hiermee, door tegemoet te komen aan de onvrede onder (reserve)krijgsmacht personeel beneden de rang van officier, de onrust in de krijgsmacht wilde beteugelen. Zoals in paragraaf 2.2. duidelijk werd kon Ons Belang, doordat zij alleen stond in haar streven, weinig politiek en maatschappelijk gewicht in de schaal leggen. Het voornoemde beleid van het Departement was dan ook geen reactie op het beleid van Ons Belang. Het Departement kwam met dit beleid wel tegemoet aan het streven van Ons Belang, maar dat was vanwege de intentie om tegemoet te willen komen aan de wensen van het krijgsmacht personeel beneden de rang van officier en hun belangenverenigingen.

³²² Ons Belang, *Gedenkboek*, 164.

³²³ NA, jaarverslag 1919-1920, Blz. 57.

³²⁴ St. Martinus, *Sociale geschiedenis*, 97-98, 113,115.

³²⁵ Bevaart, *De onderofficier*, 159.

3.3. Het beleid van het Departement van Oorlog om de algehele positie van onderofficieren te verbeteren en de krijgsmacht te veranderen in een volksleger.

B.C. de Jonge, minister van Oorlog (juni 1917- september 1918) in het liberale kabinet Cort van der Linden (1913-1918), nodigde vertegenwoordigers van belangenverenigingen van onderofficieren uit om de positie van het onderofficierskorps te bespreken. Tijdens de audiëntie van een vertegenwoordiger van Ons Belang in januari 1918 gaf de minister aan de positie van onderofficieren te willen verbeteren door diverse maatregelen te nemen omtrent het dragen van burgerkleding en bevorderingen.³²⁶ Deze voornemens werden echter pas onder latere ministers beleid. Het dragen van burgerkleding was een vurige wens van onderofficieren.³²⁷ Opmerkelijk genoeg mochten officieren en dienstplichtigen tijdens de mobilisatie wel burgerkleding dragen, maar onderofficieren niet. Dit veranderde in oktober en november 1918, toen de nieuwe minister van Oorlog, J.A.A. Alting Von Geusau bepaalde dat ook sergeanten hiervoor in aanmerking kwamen.³²⁸ Ook gaf de Jonge aan een commissie op te willen richten om de rechtspositie van onderofficieren te regelen; deze commissie „van Schmid” werd uiteindelijk door Von Geusau op 11 november 1918 opgericht.³²⁹ De bevorderingsmogelijkheden waren voor onderofficieren een ander heikel punt. De ongelijkheid in bevorderingsmogelijkheden tussen onderofficieren van verschillende dienstvakken en de gelijke salariëring van onderofficieren ongeacht hun rang, leidde tot veel onvrede.³³⁰ Het bevorderingsbesluit dat hier verandering in zou brengen werd uiteindelijk in 1920 onder Minister van Oorlog W.F. Pop ingevoerd (zie blz. 64).

Alting Von Geusau was dan ook de minister die de meeste hervormingen doorvoerde om de krijgsmacht te democratiseren. Hij diende immers te reageren op de onrust in de krijgsmacht en de ongeregeldheden in de Harskamp. Na deze rellen kwam er vanuit de politiek veel kritiek op opperbevelhebber generaal Snijders. Snijders stond volgens velen symbool voor het starre conservatieve beleid van het Departement van Oorlog.³³¹ Deze omstandigheden hadden de ongeregeldheden volgens hen in de hand gewerkt.³³² In zijn reactie verzocht de Minister van Oorlog, Alting Von Geusau, de Kamer genoeg te nemen

³²⁶ Ons Belang, *Gedenkboek*, 110.

³²⁷ Zie ook de publicatie van Ons Belang: NA, inv.nr. 343: De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht (1919), blz. 103, waarin de vereniging het dragen van burgerkleding tijdens verlof als onderdeel van de gewenste wettelijke regeling van de rechtspositie noemt.

³²⁸ Ons Belang, *Gedenkboek*, 111-112.

³²⁹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 110.

³³⁰ Bevaart, *De onderofficier*, 154. Ons Belang, *Gedenkboek*, 110, 139.

³³¹ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, 256.

³³² ‘Interpellaties van de heren Kruyt, Troelstra, K. ter Laan en Duymaer van Twist, betreffende het leger’, *Verhandelingen van de Tweede Kamer*, 5- 6 november 1918.

met zijn verklaring de krijgsmacht te willen hervormen en vanaf november 1918 ging hij met de steun van een Kamermeerderheid beleid voeren om de krijgsmacht te democratiseren.³³³ In het kader daarvan maakte hij op 6 november in de Tweede Kamer bekend –zonder daarover van te voren het parlement te hebben ingelicht- Snijders te hebben ontheven uit zijn functie.³³⁴ Enkel binnen de hogere legerleiding was er weerstand tegen het vertrek van Snijders.³³⁵ Op 11 november 1918 werd een nieuwe tijdelijke opperbevelhebber geïnstalleerd, de oud-divisiecommandant W.F. Pop. Pop, die het streven naar democratisering onderschreef, stond landelijk bekend om zijn vriendelijke omgang met soldaten en werd daarom een treffend symbool geacht voor de gewenste nieuwe geest in het leger.³³⁶

In het plan dat Alting Von Geusau op 6 november 1918 presenteerde kwam aan de orde dat de regering de positie van soldaten en onderofficieren wilde verbeteren door meer aandacht te besteden aan de hiërarchische verhoudingen binnen de krijgsmacht. Von Geusau bekritiseerde in dit plan de conservatieve houding van de officiersstand en pleitte voor een democratisering van de krijgsmacht. De behandeling van (dienstplichtige) soldaten en onderofficieren door hun officieren, en hun woon- en werkomstandigheden, waren kwesties waar de legerleiding volgens hem mee aan de slag moest gaan. Na de onrust in november 1918, werd in de politiek en de maatschappij namelijk een verband gelegd tussen deze zaken en de ongeregelheden die plaatsvonden. Voor het imago van de krijgsmacht was het daarom van cruciaal belang dat de legerleiding gepast zou reageren op de roep om democratisering.³³⁷ Daarom schreef hij in februari 1919 aan alle commandanten dat officieren zich moesten inleven in hun personeel, zich voor de belangen ervan moesten inzetten en gelijkwaardig met hen moesten communiceren. Op deze manier kon het vertrouwen tussen officieren en hun minderen in rang worden hersteld.³³⁸ Om zelf het goede voorbeeld te geven nodigde hij tijdens zijn ministerschap alle commandanten en vertegenwoordigers van belangenverenigingen van krijgsmachtspersoneel van de Land- en Zeemacht meermaals uit om hun wensen te vernemen.³³⁹ Zijn streven naar modernisering was volgens hem al voor de ongeregelheden in de Harskamp beleid. Hij wees daarbij op de versoepelde verlofregelingen voor dienstplichtigen en de lichte voor 1919 die niet gemobiliseerd werd.³⁴⁰

Op 11 november 1918, de dag van de wapenstilstand die een officieel einde maakte

³³³ Klinkert, *Military debate*, 104.

³³⁴ Handelingen 1918-1919, Regeling van werkzaamheden- interpellaties betreffende het leger, 20^e verg. 13 nov. 1918. 354.

³³⁵ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 856.

³³⁶ *Ibidem.*, 857.

³³⁷ Klinkert, *Military debate*, 104.

³³⁸ NA, Archief HV, 2.13.16, inv. nr. 390., blz. 1-2.

³³⁹ St Martinus, *Sociale geschiedenis*, 97.

³⁴⁰ Abbenhuis, *Staying Neutral*, 241-242.

aan de Eerste Wereldoorlog, werd de commissie van Schmid ingesteld, tot „Regeling van de rechtspositie der beroepsonderofficieren.” In deze commissie namen, evenals in de commissie Idenburg (zie paragraaf 4.3.), vertegenwoordigers van belangenverenigingen voor onderofficieren zitting. Dat men in het onderofficierskorps veel waarde hechtte aan deze commissie bleek wel uit de vele correspondentie tussen de commissie en de belangenverenigingen voor onderofficieren. Onderofficieren verlangden dan ook zeer naar een wettelijk geregelde rechtspositie, die er al wel voor officieren en burgerambtenaren was.³⁴¹ Vertegenwoordigers van Ons Belang werden echter niet toegelaten in deze commissie.³⁴² Toch probeerde Ons Belang van buitenaf wel invloed uit te oefenen op de besluitvorming. Zo somde zij in haar publicatie *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919) op wat de regeling van de rechtspositie volgens haar moest bevatten, zoals afspraken over de: contractduur, opleidingen, bevorderingen, salaris en toeslagen, berechting en pensioenen.³⁴³ Het rapport van de commissie, dat in november 1919 werd gepresenteerd, bevatte een regeling voor de rechtspositie van onderofficieren. Deze regeling bevatte wel enkele verbeteringen, maar kwam niet tegemoet aan de wensen van de belangenverenigingen.³⁴⁴ Ons Belang was zeer kritisch over het rapport van deze commissie en trok de oprechtheid van het streven van de regering naar regeling van deze positie in twijfel.³⁴⁵ Dit vanwege het feit dat de regeling niet in praktijk werd gebracht en in de bureaucratie van het Departement leek te verdwijnen.³⁴⁶

Alting Von Geusau streefde dus vooral naar „gezonde denkbeelden” bij officieren over de behandeling van ondergeschikten. Daarom streefde hij ook naar lessen pedagogiek en sociologie op de KMA (zie paragraaf 3.1). Het streven naar een volksleger zoals het VDW dat voor ogen had ging hem echter te ver. Het risico van veranderingen in –of ondermijning van– de krijgstucht was volgens hem te groot. Hij deelde dus de gangbare visie binnen het officierskorps dat de krijgstucht gehandhaafd diende te blijven.³⁴⁷ Zo wilde hij de militaire groet niet afschaffen, een vurige wens van krijgsmacht personeel beneden de rang van officier. Volgens de minister was de groet echter een symbool van tucht, eerbied voor de hogergeplaatste en saamhorigheidsgevoel. Wel zou hij nagaan of hieraan beperkingen konden

³⁴¹ Ons Belang, *Gedenkboek*, 139.

³⁴² NA, jaarverslag 1919-1920, 72-76.

³⁴³ NA, inv.nr. 343: *De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht* (1919).

³⁴⁴ NA Jaarverslag 1921-1922 I, 44. Ons Belang, *Gedenkboek*, 139.

³⁴⁵ NA, jaarverslag 1919-1920, 72-76.

³⁴⁶ Ons Belang, *Gedenkboek*, 110.

³⁴⁷ Zie bijvoorbeeld: S. van Aken, Democratiseering van de Weermacht, verband tusschen economisch en militair weervermogen, kader- en oefenplicht. Militaire Spectator, Jaargang 88, 1919, 569-580. Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 347. Handelingen der Staten-Generaal 1918-1919-I.

worden opgelegd.³⁴⁸

In maart 1920 werd de tijdelijke opperbevelhebber W.F. Pop Minister van Oorlog (tot juli 1921). Hij zette het beleid van Von Geusau om de communicatie tussen officieren en ondergeschikten te verbeteren voort. Hij richtte daarom in 1920 comités op waarin soldaten en onderofficieren hun klachten kwijt konden aan hun officieren. Deze overlegorganen werden ‘commissiën van samenwerking’ genoemd. Er waren er drie op iedere legeringsplaats met iedere een eigen beleidsterrein: een kazerne -, voeding- en kantinecommissie.³⁴⁹ Deze overlegstructuur beperkte echter de invloed van belangenverenigingen van soldaten en onderofficieren, zoals Ons Belang. Zij waren namelijk uitgesloten van deze plaatselijke vergaderingen en mochten enkel –in navolging van het ingestelde overleg door Von Geusau- direct overleg voeren met minister Pop.³⁵⁰ Pop voerde ook beleid om de krijgsmacht te hervormen richting een volksleger. Met een nieuwe dienstplichtwet wilde hij de eerste oefening verkorten. Ook maakte hij onderscheid tussen kerntroepen die langer zouden oefenen en reservetroepen die korter in oefening zouden zijn. Ook wilde hij met de nieuwe wet het onderscheid tussen dienstplichtigen, beroepsmilitairen en Landstormpersoneel verkleinen. Toen zijn wet in juni 1921 in de Kamer werd behandeld, werd deze echter door de ARP en de CHU, met steun van de SDAP, VDB, CPH en SDP weggestemd.³⁵¹ Binnen het Departement van Oorlog was er echter veel weerstand tegen het hervormingsbeleid van Von Geusau en Pop. Het overwegend conservatieve officierskorps had weinig op met meer maatschappelijke invloeden binnen de krijgsmacht.³⁵²

Het door Von Geusau ingestelde overleg kreeg een geïnstitutionaliseerd vervolg met het Georganiseerd Overleg. Dit overleg, gescheiden voor Marine en Landmacht, officieren en onderofficieren, werd voor het personeel van de Marine in 1921 – en voor het personeel van de landmacht op 15 april 1922 ingevoerd door de nieuwe minister van Oorlog J.J.C. van Dijk (juli 1921-september 1922). In het kader van de landmachtregeling kwamen er verschillende commissies voor de vertegenwoordigers van belangenverenigingen van officieren en onderofficieren. De praktijk van het Georganiseerd Overleg leidde echter tot ontevredenheid in het officiers- en onderofficierskorps.³⁵³ De regering had namelijk bepaald dat de vertegenwoordigers die bij het Georganiseerd Overleg aanschoven slechts een adviserende

³⁴⁸ Tweede Kamer Handelingen, 1918-1919, p. 1634-1635. Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs oer het wetsontwerp nr. 2. Hoofdstuk VIII, 328-330. Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIII, 347.

³⁴⁹ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 857-858.

³⁵⁰ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 859.

³⁵¹ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/pop>. Geraadpleegd: 29-4-2015.

³⁵² Zo schreef Ons Belang in het Algemeen Militair Weekblad: „Wonderlijk, die geweldige democratische stromingen, welke thans over ons land vaardig zijn geworden, zelfs de meest conservatieven, die anders zoo min mogelijk het woord ‘democratie’ gebruiken, coquetteeren er thans mede (...). Algemeen Militair Weekblad, 13-6-1919. NA, jaarverslag 1919-1920, Blz. 150.

³⁵³ NA Jaarverslag 1921-1922 I, 44-46.

functie hadden. Zij konden dus het beleid van het Departement van Oorlog niet mede bepalen. De verenigingen werden bovendien niet naar rato van hun ledental vertegenwoordigd, wat de invloed van Ons Belang –immers veruit de grootste belangenvereniging voor onderofficieren- aan banden legde.³⁵⁴ Officieren en onderofficieren wilden liever direct overleg kunnen voeren met de Minister.³⁵⁵ Tot slot nam de minister van Oorlog veel besluiten, zoals de salarismaatregelen van 1 juli 1922, zonder dit in het Georganiseerd Overleg te bespreken.³⁵⁶

Minister van Dijk was het die met zijn bezuinigingen de krijgsmacht steeds meer het karakter van het door het VDW gewenste volksleger gaf. Niet in die zin dat het idee van ‘allen weerbaar’ door deze minister aan invloed won, maar omdat de krijgsmacht onder zijn leiding steeds meer kenmerken kreeg van het Zwitserse model, i.e. verweven raakte met de maatschappij.³⁵⁷ Eerder kwam al aan de orde dat deze minister door de implementatie van het Bredase plan ter hervorming van de officiersopleidingen de krijgsmacht democratiseerde (zie paragraaf 3.1.). In 1922 voerde hij met zijn militiewet een nieuw legerstelsel in, op basis van de dienstplichtwet van minister Pop. Hierdoor werd de duur van de eerste oefening voor dienstplichtige soldaten flink korter (van 8,5 maand naar 5,5 maand), evenals de eerste oefening voor het dienstplichtig kader (van twaalf naar negen maanden). Het beroepskader werd hierdoor grotendeels vervangen door dienstplichtig kader, waardoor de krijgsmacht een stuk kleiner –en dus goedkoper- werd. Beroepsofficieren konden in dit stelsel enkel gerekruteerd worden uit reserveofficieren. Reserveofficieren gingen zich dus richten op de militaire opleiding van dienstplichtigen in mobilisatietijd. Beroepsofficieren werden enkel ingezet voor de opleiding van deze reservisten en officieren met hogere rangen.³⁵⁸ Er kwam een kleinere jaarlijkse opkomst van dienstplichtigen (van 23.000 naar 19.500) en de diensttijd ging omhoog naar vijftien jaar, waarna de dienstplichtige nog vijf jaar als reservist moest dienen.³⁵⁹ In vreedstijd was er als gevolg daarvan slechts een klein beroepskader actief dat de dienstplichtigen in enkele maanden tijd opleidde. Bij oorlogsdreiging konden verschillende lichten van deze dienstplichtigen worden gemobiliseerd.³⁶⁰ Hierdoor moest veel personeel worden ontslagen. Beroepsonderofficieren werden beoordeeld op hun bekwaamheid, geschiktheid en dienstijver, maar ook op eventuele gehuwdheid, leeftijd en het aantal dienstjaren. Op basis daarvan kwam er een rangschikkingregeling die drie categorieën onderofficieren onderscheidde op basis van de mate van onmisbaarheid voor de krijgsmacht.

³⁵⁴ St Martinus, *Sociale geschiedenis*, 97.

³⁵⁵ *Ibidem*, 97-98.

³⁵⁶ *Ibidem*, 113,115. Ons Belang, *Gedenkboek*, 138-139.

³⁵⁷ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 870.

³⁵⁸ Hazelbag, *Invloed Harskamprellen*, , 261.

³⁵⁹ Bevaart, *De onderofficier*, 155-156.

³⁶⁰ Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 870.

Er volgden ontslagronden: in 1922 werden 1750 beroepsonderofficieren op non-actief gezet. Zij konden aanspraak maken op een in december 1922 ingevoerde wachtgeldregeling. Op 1 januari 1923 werden vervolgens alle vijftig plussers met 35 of meer dienstjaren ontslagen.³⁶¹

Het beleid van de diverse ministers van Oorlog in de periode 1918-1922 leidde tot kleine verbeteringen in de behandeling van ondergeschikten door officieren en de verhoudingen tussen officieren en minderen in rang. Veel van deze (intenties tot) verbeteringen kunnen echter worden beschouwd als halfslachtig, of als vorm van symboolpolitiek. Het ontslag van opperbevelhebber Snijders en de aanstelling van Pop door Von Geusau, het ingestelde overleg van Von Geusau, de ‘commissiën van samenwerking’ van Pop en het Georganiseerd Overleg van Van Dijk....; het was beleid dat wel tegemoet probeerde te komen aan de wensen van krijgsmacht personeel beneden de rang van officier, maar dat in de praktijk daarin tekortschoot.

Het streven van het Departement naar de positieverbetering van onderofficieren was volgens Ons Belang dan ook niet oprecht.³⁶² De invloed van vertegenwoordigers van belangenverenigingen in het Georganiseerd Overleg, na de lancering van dit initiatief, was volgens Ons Belang zodanig aan banden gelegd dat de suggestie van werkelijke invloed van deze verenigingen op het beleid van de Minister van Oorlog een ‘bespotting’ was.³⁶³ Over de, door Minister Pop geïntroduceerde, ‘commissiën van samenwerking’, schreef de vereniging in haar weekblad dat deze compleet mislukt waren. Omdat de leden van deze instellingen werden aangewezen door de militaire leiding was werkelijke belangenvertegenwoordiging een wassen neus. De gekozen leden zouden elkaar niet kennen en niet samenwerken. Soms wisten ze volgens de vereniging niet eens dat ze waren aangewezen om zitting te nemen in dit overlegorgaan. De leden van deze organen zouden dan ook overwegend negatief zijn in hun oordeel en de hele instelling was een „poppekast.”³⁶⁴

Typerend voor de halfslachtige aanpak van het Departement was het beleid van Von Geusau, de minister die toonaangevend was in het streven naar veranderingen in de verhouding tussen officieren en minderen in rang. Deze minister sprak zich vaak uit voor democratisering en probeerde zijn visie ook gemeengoed te laten worden onder commandanten. Bovendien verdedigde hij Ons Belang in de Tweede Kamer tegen aanvallen van politieke tegenstanders. Volgens Ons Belang was deze minister dan ook oprecht in zijn

³⁶¹ St Martinus, *Sociale geschiedenis*, 138-139.

³⁶² Zo schreef Ons Belang in het Algemeen Militair Weekblad: „Wonderlijk, die geweldige democratische stromingen, welke thans over ons land vaardig zijn geworden, zelfs de meest conservatieven, die anders zoo min mogelijk het woord ‘democratie’ gebruiken, coquetteeren er thans mede (...). Algemeen Militair Weekblad, 13-6-1919. NA, jaarverslag 1919-1920, Blz. 150.

³⁶³ NA, jaarverslag 1919-1920, 57.

³⁶⁴ Algemeen Militair Weekblad, 18-12-1919.

streven naar de belangenbehartiging van onderofficieren, evenals minister Pop.³⁶⁵ Over zijn beleid merkte de vereniging echter ook op dat dit nog niet leidde tot een algemene verbetering in de positie van onderofficieren. Bovendien liet de implementatie van zijn maatregelen te wensen over.³⁶⁶ Von Geusau erkende zelf ook dat zijn beleid een goede grondslag voor vergaande hervormingen miste, maar hij weet dat aan de onzekere tijd waarin hij bestuurde.³⁶⁷ Daarom wilde hij, in afwachting van een toekomstige reorganisatie, ook geen ingrijpende wijzigingen meer doorvoeren in de huidige organisatie.³⁶⁸

De intentie om te hervormen was er dus wel, maar men voegde de daad onvoldoende bij het woord. De goede bedoelingen van deze ministers strandden volgens Ons Belang op de weerstand van de legerleiding op het Departement en vanuit brede lagen van het officierskorps.³⁶⁹ Dit conservatisme was dan ook de voornaamste reden dat ingrijpende hervormingen, ter democratisering van de verhoudingen tussen officieren en hun minderen in rang, uit bleven. Gezien dit halfslachtige beleid van het Departement in de jaren 1918-1922, kan worden gesteld dat dit nauwelijks op één lijn zat met het streven van Ons Belang en het VDW naar democratischer verhoudingen tussen officieren en minderen in rang van de landmacht.

Volgens Ons Belang was het starre conservatisme van het Departement van Oorlog de oorzaak van het uitblijven van duurzame verbeteringen in de positie van onderofficieren en de verhoudingen tussen officieren en hun minderen in rang.³⁷⁰ Ook W. Wijk had namens het VDW het conservatisme van het Departement de schuld gegeven van het uitblijven van duurzame verbeteringen in de positie van onderofficieren en het streven naar democratisering van de krijgsmacht (zie: paragraaf 2.4.). De debatten in de Tweede Kamer over de ongeregelheden in de krijgsmacht hadden aangetoond dat de vereniging in deze opvatting geenszins alleen stond en ook enkele commissies die onderzoek deden naar de toestand binnen de krijgsmacht, zoals de commissie van B.C. de Jonge, wezen op het conservatieve beleid van het Departement als grootste obstakel op de weg naar hervorming van de krijgsmacht.³⁷¹ De legerleiding ging volgens de vereniging dan ook „met grooten tegenzin” over tot hervorming van de krijgsmacht omdat de omstandigheden in de maatschappij en de krijgsmacht hen hadden gedwongen maatregelen te nemen.³⁷²

³⁶⁵ NA Jaarverslag 1921-1922 I, 32-33. NA, jaarverslag 1919-1920, 58. NA, jaarverslag 1918-1919, 202.

³⁶⁶ NA, jaarverslag 1918-1919, 202.

³⁶⁷ Ibidem.

³⁶⁸ Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I

³⁶⁹ NA, Jaarverslag 1921-1922 I, 32-33.

³⁷⁰ NA, jaarverslag 1919-1920, 151.

³⁷¹ NA, jaarverslag 1918-1919, 199.

³⁷² NA, jaarverslag 1918-1919, 203. NA, jaarverslag 1918-1919, 200.

Gedurende de periode 1919-1922 keerde de rust in de maatschappij en de krijgsmacht terug. Toen er vanaf het begin van 1922 bovendien flink moest worden bezuinigd overstemde dit de -toch al verzwakte- roep om democratisering van de krijgsmacht. Toen de omstandigheden in de maatschappij en de krijgsmacht het weer mogelijk maakten liet het Departement volgens *Ons Belang* dan ook geen middel onbenut „om terug te nemen wat onder het masker van democratie, in angst voorgebonden, schijnbaar van harte was geschonken aan de misdeelden [de onderofficieren, EvH].”³⁷³ De vereniging had bovendien weinig hoop dat de conservatieve geest het Departement spoedig zou verlaten. Omdat de minister van Oorlog tevens officier was zou deze de belangen van het officierskorps volgens de vereniging niet kunnen verloochenen.³⁷⁴ Van deze ministers was dus niet te verwachten dat zij zouden optreden tegen het conservatisme van de officieren op het Departement, terwijl enkel hun beleid volgens *Ons Belang* de starre conservatieve geest op het Departement van Oorlog tegengaan.³⁷⁵ Het grootste deel van het officierskorps zou volgens de vereniging vrijwillig geen afstand willen doen van haar privileges.³⁷⁶ *Ons Belang* ging er echter wel vanuit dat de sociale emancipatie van achtergestelde groepen in de burgermaatschappij uiteindelijk ook zijn weerslag zou hebben op de krijgsmacht.³⁷⁷ Ook een commissie die een wetsontwerp voor de staatsbegroting voor de krijgsmacht bestudeerden stelde in haar voorlopige verslag dat de ontvankelijkheid van het officierskorps voor de verbetering van de behandeling, verzorging, berechting en opleiding van krijgsmachtspersoneel een proces van de lange adem zou zijn. Ook in de maatschappij was het streven naar democratisering geleidelijk opgekomen en werd het belang daarvan in politieke en maatschappelijke kringen nog niet altijd ingezien. In dat opzicht was het niet verwonderlijk dat het idee van democratisering maar moeizaam terrein won in het officierskorps. De commissie deed de regering wel aanbevelingen om de gewenste nieuwe mentaliteit bij officieren beleidsmatig na te streven.³⁷⁸

Ten aanzien van het streven van het VDW naar een volksleger was het een ander verhaal. De krijgsmacht veranderde vanaf 1922 immers steeds meer in de richting van een volksleger; in dat opzicht was er dus sprake van ‘democratisering’ van de krijgsmacht. Dit beleid was echter een gevolg van de maatschappelijke en politieke omstandigheden in de jaren '20, zoals de economische malaise, het ontbreken van oorlogsdreiging en de invloed van het anti- militarisme en pacifisme. Het werd niet gevoerd om tegemoet te komen aan het

³⁷³ *Ons Belang*, *Gedenkboek*, 125.

³⁷⁴ NA, jaarverslag 1918-1919 201. Heckers, 100 jaar vakbond, 87.

³⁷⁵ NA, jaarverslag 1918-1919, 204. NA, jaarverslag 1919-1920, 150. Blom en Stelling, *Linkse soldaten en matrozen*, 863.

³⁷⁶ *Algemeen Militair Weekblad*, 5-12-1918

³⁷⁷ NA, jaarverslag 1918-1919, 199.

³⁷⁸ Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs oer het wetsontwerp nr. 2. Hoofdstuk VIII, Eindverslag CvR over w.o. nr. 2. Hoofdstuk VIIB. 328-329. Handelingen 1918-1919, I.

streven van het VDW, of dat van de links-liberale minderheid in het officierskorps. Het was slechts onderdeel van opeenvolgende bezuinigingsrondes op de krijgsmacht in de jaren '20. Desalniettemin zat dit beleid wel deels op één lijn met het streven van het VDW naar een –op Zwitserse militaire leest geschoeid- volksleger.

Conclusie

In de inleiding kwam aan bod dat er verschillende interpretaties waren van het begrip ‘democratisering’ en dat de interpretaties van Ons Belang en het VDW overeenkomsten hadden, maar ook verschilden. Ons Belang interpreteerde het als een verbetering van de (materiële) positie van onderofficieren. Het VDW interpreteerde het enerzijds als een streven naar democratischer verhoudingen tussen officieren en minderen in rang. Anderzijds bedoelde het VDW met haar streven naar ‘democratisering’ het streven naar een volksleger.

In hoofdstuk 1 werd duidelijk dat het politieke en maatschappelijke debat over democratisering van de maatschappij na de Eerste Wereldoorlog een hoogtepunt bereikte. Het ‘gewone volk’ speelde in dit debat echter geen rol van betekenis. Het streven naar democratisering betrof dus niet alleen de krijgsmacht maar werd ook ten aanzien van andere maatschappelijke terreinen beleden. Het ‘gewone volk’ leed wel onder de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog; wat zich uitte in een toename van maatschappelijke onrust en ongeregelheden gedurende de oorlog. Deze ontwikkelingen in de maatschappij hadden invloed op de krijgsmacht. Door de mobilisatie was er immers steeds meer sprake van een wederzijdse beïnvloeding tussen maatschappij en krijgsmacht. De langdurige mobilisatie en de slechte werk- en verblijfsomstandigheden leidden gedurende 1918 en 1919 op diverse kazernes tot ongeregelheden. Beide vormen van onrust hielden dus niet verband met een roep om democratisering en waren evenmin uiting van een verlangen naar een socialistische revolutie. De onvrede onder krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier over hun behandeling door officieren kon echter wel als een van de oorzaken van de ongeregelheden worden beschouwd.

In hoofdstuk 2 kwamen de reacties van Ons Belang en de confessionele belangenverenigingen op de onrust in de krijgsmacht aan de orde, evenals het optreden van het VDW en de reactie van diverse politieke partijen op de onrust in de maatschappij en de krijgsmacht. De confessionele belangenverenigingen en hun politieke bondgenoten bestempelden Ons Belang als ‘rood’ en revolutionair, terwijl de reactie van Ons Belang juist gekenmerkt werd door gezagsgetrouwheid. Hoewel de confessionele belangenverenigingen eveneens streefden naar verbetering van de materiële positie van hun achterban, steunden zij Ons Belang niet in dit streven. Het VDW werd op haar beurt door de regeringspartijen tegengewerkt of genegeerd en voor veel leden draaide het politieke avontuur uit op een deceptie. In dit hoofdstuk werd duidelijk Ons Belang en het VDW alleen stonden in hun streven naar democratisering van de krijgsmacht. Het VDW diende daarom niet te worden

beschouwd als onderdeel van een breder streven naar democratisering, maar als neveneffect van de omstandigheden in de krijgsmacht en de politiek: de problemen met de langdurige mobilisatie en de onrust in de krijgsmacht. Er was geen bredere beweging die streefde naar democratisering van de landmacht; slechts een kleine links-liberale minderheid binnen het officierskorps streefde naar een militeleger dat veel overeenkomsten vertoonde met het volksleger dat het VDW voor ogen had.

Tot besluit kwamen in hoofdstuk 3 de reacties in het officierskorps en van het Departement van Oorlog op de onrust in de krijgsmacht aan de orde. Een links-liberale minderheid van officieren streefde naar een nauwere samenhang tussen krijgsmacht en maatschappij, die zou leiden tot een volksleger. De meerderheid was voorstander van de status quo: een leger dat een apart militair domein in de maatschappij koesterde. Laatstgenoemden domineerden het Departement van Oorlog; reden dat het streven van Ons Belang en het VDW naar democratisering van de krijgsmacht grotendeels strandde op hun verzet. Volgens Ons Belang en het VDW was de conservatieve geest op het Departement van Oorlog de schuld van het uitblijven van betekenisvolle en duurzame verbeteringen in de positie van krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier en de verhoudingen tussen officieren en hun minderen in rang. Ook in Kamerdebatten en rapporten van commissies over de omstandigheden in de krijgsmacht werd gewezen op deze ‘geest’ in het officierskorps als reactionaire kracht die democratische hervormingen in de weg stond. De diverse ministers van Oorlog in de periode 1918-1922 hebben allemaal beleid gevoerd om de krijgsmacht te democratiseren. Qua materiële positie gingen onderofficieren er flink op vooruit. Het Departement van Oorlog voerde in de periode 1918 tot begin 1922 beleid om de salarissen en pensioenen van krijgsmachtspersoneel structureel te verbeteren. Toen er echter vanaf 1922 volop werd bezuinigd, werden veel van deze maatregelen afgezwakt of teruggedraaid. Dit beleid was geen reactie op het beleid van Ons Belang, maar bedoeld om de onrust in de krijgsmacht te beteugelen. Het kwam wel tegemoet aan het streven van Ons Belang, maar dat was vanwege de intentie van het Departement om tegemoet te willen komen aan de wensen van het krijgsmachtspersoneel beneden de rang van officier en hun belangenverenigingen. Het beleid om de verhoudingen tussen officieren en hun minderen in rang te verbeteren werd daarentegen gekenmerkt door een halfslachtige aanpak en symboolpolitiek. Dat was de reden dat Ons Belang dit beleid als onoprecht beschouwde en er zeer cynisch over was. Toch werd er ook beleid gevoerd dat wel meer op één lijn zat met het streven van Ons Belang en het VDW. Zo werden maatregelen uit het Bredase plan ingevoerd, die ten doel hadden de opleiding van officieren zodanig aan te passen dat dit zou leiden tot „een juiste en meer

democratische behandeling'' van ondergeschikten door officieren en democratischer verhoudingen tussen officieren en minderen in rang. De krijgsmacht veranderde vanaf 1922 steeds meer in de richting van een volksleger, dat grote overeenkomsten vertoonde met het door het VDW gewenste model. Dit beleid werd echter niet gevoerd om tegemoet te komen aan het streven van het VDW, of van de links-liberale minderheid in het officierskorps, maar was een gevolg van de bezuinigingen op de krijgsmacht in de jaren '20.

Bron- en literatuurverantwoording

Primaire bronnen

Archieven

Nationaal Archief, Den Haag, Vereniging Ons Belang, 1898-1980, nummer toegang 2.19.075, inventarisnummers:

185- 192 (jaarverslagen)

279-281: Maandblad van 1905-1907

292-296: Algemeen Militair Weekblad van 1918-1922

NA, inv.nr. 343: De Onderofficieren in de Nieuwe Weermacht (1919).

396: exemplaren Volk en Weerkracht

397: „Vrouwenleven”, orgaan van de Nederlandsche Bond tot behartiging van de belangen der vrouw (opgericht door Ons Belang).

NA, Tweede Kamer, 1815-1945, 2.02.22, 889 Verslag van de Commissie inzake de Regeling der Opleiding tot Verlofs officier en Verlofsonderofficier van alle Wapens en Dienstvakken, gedrukt, 1925.

Nationaal Archief, Den Haag, Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-1940, nummer toegang 2.13.70, inventarisnummer 5. Rapport van de Commissie tot onderzoek van de ongeregeldheden in de Legerplaats bij Harskamp, ingesteld ingevolge aanschrijving van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 27 oktober 1918.

Periodieken:

"Ons Belang", Vereeniging van Onderofficieren en Militair Geëmployeerden in den Rang van Onderofficier behorende tot de Nederlandsche Landmacht. Algemeen Militair Weekblad, 1905-1952.

De Militaire Spectator: Tijdschrift voor het Nederlandsche Leger (jrg. 1918-1922).

Onderzoeksrapport Kamercommissie

Jonge, B.C. de, *Verslag van de commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger* (Den Haag 1919).

Notulen Tweede Kamer

Verhandelingen van de Tweede Kamer (www.statengeneraaldigitaal.nl)

Krantenartikelen:

www.delpher.nl

De Amsterdammer

De Gids

Onze Eeuw

Van onzen Tijd

De Beweging

Vragen des Tijds

De Socialistische Gids

De Haagsche Post

Gedenkboeken

Ons Belang, Gedenkboek, Deel I, 1898-1928 (Amersfoort 1928).

St Martinus: Katholieke vereniging van militairen 1911-1982: uit de sociale geschiedenis van een vakorganisatie van militairen, 50-51.

Publicaties Ons Belang

‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. De salarissen der onderofficieren: besproken naar aanleiding van de rede van z.e. den minister van defensie in de Tweede Kamer op 19 december 1930 (Amersfoort 1931).

NIMH ZZ1 1716: ‘Ons Belang’ Onze legervorming in verband met het kadervraagstuk (Amersfoort 1910). NIMH III U 1a 30: ‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. Legerstemmen (Amersfoort 1911).

‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. De bevordering der onderofficieren: een brandend vraagstuk (Amersfoort 1931). Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UVA) / UBM: Br. 5422-8. 066579988 (1 microfilm, 16mm).

‘Ons Belang’ vereniging van onderofficieren enz. Het kader-vraagstuk in verband met den overgang tot een volksleger (1906)

De betrouwbaarheid van "Ons Belang" in 't geding : verweerschrift / Hoofdbestuur van "Ons Belang".

Publicaties van Ons Aller Belang

Ons Aller Belang, Gedenkboek Ons Aller Belang, 1902-1952. 5-25, 205.

Ons Aller Belang, Statuten (Bandoeng 1931)

Ons Aller Belang, De positie der Europeesche Onderofficieren (Bandoeng 1932)

Andere publicaties

Ph. A. Kohnstamm, *Democratie* (Haarlem 1914)

Ph. A. Kohnstamm, *De toekomst der democratie en de oorlog* (Purmerend 1917)

S. R. van Eck, *Historische Democratie* (Amsterdam 1915)

Secundaire bronnen

Internet

www.statengeneraaldigitaal.nl

www.delpher.nl

<http://kb.worldcat.org/title/kernvraag-dokumentatie-ter-voorlichting-over-oorlog-en-vrede/oclc/781576803> Geraadpleegd: 7-10-2014

www.parlement.com

<http://resources.huygens.knaw.nl/erkendeverenigingen/gids/vereniging/3021062322>.
Geraadpleegd: 17-02-2015

<http://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/article/verborgen-of-vergeten-geschiedenis-matrozenbond.html>. Geraadpleegd: 17-02-2015

<http://resources.huygens.knaw.nl/erkendeverenigingen/gids/vereniging/2365128021?highlight=Ons%20Belang%20all>. Geraadpleegd: 17-02-2015.

<http://socialhistory.org>

https://www.historici.nl/pdf/kpp/verbond_tot_democratisering_der_weermacht.pdf

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/oosterhoff>

<http://www.kasteelvanbreda.nl/kasteelvanbredanl/geschiedenis-van-de-kma/16-historie-kma/gouverneurs/127-hoogstraten>.

Artikelen

Blom, R. „Neutral Netherlands: ‘A Small Imperialist Power in the Epoch of War and Revolution. Left-wing Soldiers' and Sailors' Organisations, 1914–1919’”, in: *Critique: Journal of Socialist Theory*, 42:3 (2014).

Hazelbag, L. „De invloed van de Harskamprellen op de positie van de officier’”, in H. Andriessen en M. Ros (eds.): *De Grote Oorlog, kroniek 1914-1918*, vol.7 (Soesterberg 2005).

Hoogenboom, J.J. „De positie van de onderofficier in de krijgsmacht’, in: 's-Gravenhage : Werkgroep 'Oorlog en Vrede', *Kernvraag*, nr. 17 (1970) .blz. 31-35.

Janssen, J.A.M.M. ‘Op weg naar Breda. De opleiding van officieren voor het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in 1828’, in: *BMGN Low Countries Historical Review*, 1992.

Klinkert, W. ‘Lessons from the Great War for a small country: the military debate in the Netherlands 1918-1923,’ in: *Baltic Security and Defence Review*, volume 12, issue 2, 2010, blz. 98.

Klinkert, W. ‘The salutary yoke of discipline...’, in: A. Galema, B. Henkes & H. te Velde (eds.) *Images of the Nation; Different Meanings of Dutchness 1870-1940* (Amsterdam 1993).
Worobey, M. et al, 'Genesis and pathogenesis of the 1918 pandemic H1N1 influenza A virus', in *PNAS*, 29 april 2014.

Velde, H. te, ‘ De domesticatie van de democratie in Nederland, democratie als strijdbegrip van de negentiende eeuw tot 1945’, in: *BMGN- Low Countries Historical Review*, Vol. 127-2 (2012), 3-27.

Literatuur

Abbenhuis, M.M. *The Art of Staying Neutral: the Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006).

Aerts, R. e.a., *Land van kleine gebaren; een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (5^e druk; Amsterdam 2013).

Bevaart, W. *De Gouden Zon. De hogere vorming van officieren der Koninklijke Landmacht, 1868-1992* (s'-Gravenhage 1995).

Bevaart, W. *De onderofficier in het Nederlandse leger, 1568-2001* (Den Haag 2001).

Blom, R. en T. Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland; Linkse soldaten en matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004).

Bosmans, J. en Kessel, A. van. *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).

Dijk, R.W. van en Heijnsdijk, J. *De onderofficier: vakman en militair* ('s-Gravenhage 1983).

Heckers, J. *Noch noodig, noch gewenscht. Honderd jaar vakbond voor militairen* (Delft 1998).

Jungman, J.A. en F.K. van Iterson, red., *Parlement en kiezer. Jaarboekje 1922-1923* (Den Haag 1922).

Klinkert, W. *Mars naar de wetenschap: het streven naar de wetenschappelijk opgeleide officier, 1890-2011* (Amsterdam 2012).

Klinkert, W. en P. Groen (red.) *Studeren in Uniform; 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003).

Moeyes, P. *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918* (Amsterdam/Antwerpen 2001).

Puchinger, G. *Colijn en het einde van de coalitie: de geschiedenis van de kabinetsformaties 1918-1924, deel I* (2e druk, kampen 1970).

Rooy, P. de. *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813* (2e, herz. dr.; Amsterdam 2005).

Roozenbeek, H. *Een burcht van manhaftigheid. Vrouwen op de KMA, 1978-heden*, in Carré (2003).

Scheffer, H.J. *November 1918: Journaal van een revolutie die niet doorging* (Amsterdam 1968).

Schoenmaker, B. *Burgerzin en soldatengeest* (diss; Leiden 2009).

Tames, I. *Oorlog voor onze gedachten: oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (Hilversum 2006).

Vossen, K. *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam, 2003).

Wijne, J.S. *De vergissing van Troelstra* (Hilversum 1999).